

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FİNANSAL EKONOMİ ANABİLİM
DALI

FİNANSAL SERBESTLEŞME SONRASI DÖNEM
SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK
ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

NADİRHAN GÖZLER

DANIŞMAN:YRD. DOÇ. DR. ÖZHAN TUNCAY

İZMİR – 2016

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Finansal Serbestleşme Sonrası Dönem Savunma Harcamalarının Ekonomik Analizi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2016

Nadirhan GÖZLER

TEZ SINAV TUTANAĞI

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

**Finansal Serbestleşme Sonrası Dönem Savunma Harcamalarının Ekonomik
Analizi**

Nadirhan GÖZLER

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Finansal Ekonomi Anabilim Dalı

Tezli Yüksek Lisans Programı

Uluslararası arenada ülkelerin ekonomik ve siyasal alandaki gücünü belirleyen unsurlardan birisi olan savunma sanayinde, dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak değişime, yeniliğe ve modernizasyona sürekli olarak ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte yaşanan askeri ve siyasal krizler, bölgesel çatışmalar, ülkelerin stratejik emelleri nedeniyle silahlanmaya gitmeleri, özellikle Afrika ve Orta Doğu ülkelerinde artan uluslararası silah ticareti ülkelerin savunma harcamalarını arttırmıştır.

Literatürde savunma harcamaları ile ilgili yapılan ilk çalışma Benoit (1973) 'in çalışmasıdır. Benoit 1973 ve sonrasında 1978 yıllarında yapmış olduğu çalışma ile savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu çalışmanın sonrasında artan savunma harcamaları ve uluslararası silah ticareti birçok bilim adamı ve araştırmacıyı meraklandırmıştır. Birçok bilim adamı bu nedenle savunma harcamalarının ekonomi üzerindeki etkilerini farklı ekonomik değişkenler kullanarak incelemişlerdir.

Finansal serbestleşme sonrası dönem ise özellikle yüksek maliyet gerektiren savunma harcamalarını finanse etmede gelişmekte olan ülkeler için oldukça önemlidir. Çünkü bu dönemde özellikle gelişmekte olan ülkelerin elde ettikleri kaynakların harcama kalemleri üzerinde dağılımı oldukça önemlidir.

Bu çalışmada öncelikle olarak savunma ve savunma harcamalarının tanımı, belirleyici etmenleri, düzeyi ve etkinliği, ekonomi üzerine etkileri, savunma harcamaları ekonomik büyüme üzerine yönelik teorik yaklaşımlar ele alınacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde savunma harcamalarının dünyada ve ülkemizde genel seyri, ülkemizde savunma harcamalarının planlanması ve btçelenmesine değinilecektir. Çalışmanın devamında finansal serbestleşme sonrası dönemde ülke ekonomilerinde meydana gelen değişim savunma harcamaları yönüyle incelenecektir.

Çalışmanın son bölümünde ise ele alınan ülkelerle ilgili elde edilen savunma harcamaları, ekonomik büyüme, kamu borçları, nüfus ve modernizasyon değişkenlerine ait veriler kullanılarak dinamik panel veri analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Savunma Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Kamu Borçları, Silah Ticareti, Finansal Serbestleşme.

ABSTRACT

Master's Thesis

AFTERMATH OF FINANCIAL LIBERALIZATION ECONOMIC ANALYSIS OF DEFENCE EXPENDITURES

Nadirhan GÖZLER

İzmir Katip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Financial Economics

In defence industry, which is a key aspect that determines the economical and political force of a country in international arena, it's been required of change, modernization and change parallel to changes globally. Nonetheless, military and political crisis, regional conflicts and terror has been a cause of increase in defence requirement in all globe. Nevertheless arming of countries strategically causes increase in defence expenditure especially in African and Middle Eastern countries.

The first study about defense expenditures in literature is Benoit's study in 1973. Benoit has investigated the relation between defense expenditures and economical growth in 1973 and after in 1978. After this study, many scientists and researchers are curious about growing defense expenditures and international arms dealing. And they researched this topic on economy by using different variables.

After financial liberalization period especially financing high cost of defense in developing countries has become important. Because in this period especially this fact's distribution in total gathering source income in developing countries is important.

In this study, first of all, defence and definition of defence expenditure, descriptive elements, influences on economy, theoretical approaches on defence

expenditure and economical growth and models to analyse the defence expenditure and economical growth are considered theoretically.

In the second part of this study, general progress of defence expenditure in whole globe and in our country, periodic defence expenditures and arms trade before and after financial liberalisation will be studied.

In the last part of this study, a dynamic data analysis will be conducted to analyse defence expenditures of the individual countries, their economical growth, public borrowing, population and modernization variables.

Keywords: Defence Expenditures, Economical Growth, Public Borrowing, Arms Trade, Financial Liberalization.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

YEMİN METNİ.....	i
TEZ SINAV TUTANAĞI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
GRAFİK LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR.....	xiii
ÖNSÖZ.....	xv
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM 1

SAVUNMA HARCAMALARI ÜZERİNE TEORİK ÇERÇEVE

1.1. SAVUNMA HARCAMALARININ TANIMI	4
1.2. SAVUNMA HARCAMALARINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER	8
1.2.1. Ülkenin Gayri Safi Milli Hasılası (GSMH).....	8
1.2.2. Ülkenin Gelişmişlik Düzeyi	9
1.2.3. Ülkenin Jeopolitik Durumu ve Tehdit Algılaması	10
1.2.4. Ülkenin Siyasal Rejimi	12
1.2.5. Komşu Ülkelerin Silahlanma Yarışı.....	13
1.2.6. Askeri İttifaklara Katılım.....	13
1.3. SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİ ÜZERİNE ETKİLERİ ...	14
1.3.1. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri.....	15
1.3.2. İstihdam Üzerine Etkileri.....	16
1.3.3. Enflasyon Üzerine Etkileri	17
1.3.4. Kaynak Dağılımı Üzerine Etkileri	18
1.3.5. Sanayileşme Üzerine Etkileri	19
1.3.6. Ar-Ge ve Teknolojik Yenilikler Üzerine Etkisi.....	20

1.4. SAVUNMA HARCAMALARI ÜZERİNE TEORİK YAKLAŞIMLAR	21
1.4.1. Keynesyen Model	22
1.4.2. Neo-Klasik Model	25
1.5. SAVUNMA HARCAMALARININ DİĞER EKONOMİK DEĞİŞKENLERLE İLİŞKİSİNİN ANALİZİ İÇİN OLUŞTURULAN MODELLER	27

İKİNCİ BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARININ İNCELENMESİ

2.1. DÜNYA'DA SAVUNMA HARCAMALARI	29
2.2. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI	35
2.2.1. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Planlanması	40
2.2.2. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Kaynakları	41
2.2.2.1. Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi	41
2.2.2.2. Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi	43
2.2.2.3. Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi	43
2.2.2.4. Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM) Bütçesi	44
2.2.2.4.1. Savunma Sanayi Destekleme Fonu	45
2.2.2.5. Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı(TSKGV)	46
2.3. FİNANSAL SERBESTLEŞME ÖNCESİ DÖNEM SAVUNMA HARCAMALARI	47
2.4. FİNANSAL SERBESTLEŞME SONRASI DÖNEM ULUSLARARASI SİLAH TİCARETİ VE SAVUNMA HARCAMALARI	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FİNANSAL SERBESTLEŞME SONRASI DÖNEM SAVUNMA HARCAMALARI EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. ARAŞTIRMANIN GENEL YAPISI	58
3.1.1. Araştırmanın Amacı.....	58
3.1.2. Literatür İncelemesi	59
3.1.3. Araştırma Modeli.....	68
3.1.3.1. Panel Veri Analizi.....	68
3.1.3.2. Dinamik Panel Analizi.....	70
3.1.3.2.1. GMM ve GMM Sistem Tekniği.....	71

3.2. MODELİN KURULMASI	72
3.3. YÖNTEM VE TESTLER	74
3.4. MODELİN TAHMİNİ	75
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	81
ÖZGEÇMİŞ	94

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: NATO, IMF ve BM'in Savunma (Askeri) Harcamalarına İlişkin Tanımları ^a Olası Savunma Harcamaları Kalemleri.....	6
Tablo 2: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) Yüzdelerine Oranla : 2013 Yılı Savunma ve Güvenlik Bütçeleri En Yüksek 15 Ülke.....	11
Tablo 3: 2013 Yılı İtibariyle Silah Üretimi yapan 10 Büyük Şirket.....	16
Tablo 4: Ükelere Göre Savunma Harcamaları: 2015 (Milyar Amerikan Doları)....	33
Tablo 5: 2015 yılı Dünya Askeri Harcamaları.....	33
Tablo 6: 2015 Yılı İtibariyle En Yüksek Savunma Harcaması Yapan 15 Ülke (Dünya Yüzdelerine Göre).....	34
Tablo 7: 2014 Yılında En Çok Savunma Harcaması Yapan 15 Ülkenin Diğer Makro Verileri.....	34
Tablo 8: Savunma Sanayi Müsteşarlığı Toplam Kaynak İhtiyacı.....	45
Tablo 9: Silah İthalatçısı 10 Büyük Ülke ve Tedarikçileri, 2010-2014.....	56
Tablo 10: Silah İhracatçısı 10 Büyük Ülke ve Müşterileri, 2010-2014.....	56
Tablo 11: Silah İthalatçılarının Bölgelere Göre Küresel Payı (%).....	57
Tablo 12: Değişkenlerin Tanımlamaları.....	73
Tablo 13: Büyüme Değişkeni Box- Cox Transformasyonu.....	74
Tablo 14: Şehirde Yaşayan Nüfus Değişkeni Box- Cox Transformasyonu.....	74
Tablo 15: Nüfus Değişkeni Logaritmik Transformasyonu.....	74
Tablo 16: Doğrusallık Test Sonuçları.....	75
Tablo 17: Doğrusallık Test Sonuçları.....	75
Tablo 18: Regresyon Sonuçları.....	76

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Dünya Askeri Harcamaları: 2004-2013.....31

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Dünya Savunma Harcamaları:1988-2014.....32

KISALTMALAR

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
ACDA	:Silah Kontrol ve Silahsızlanma Ajansı
AKP	:Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	:Anavatan Partisi
AR-GE	:Araştırma ve Geliştirme
ASELSAN	:Askeri Elektronik Sanayi
BAE	:Birleşik Arap Emirlikleri
BM	:Birleşmiş Milletler
C.Ü	:Cumhuriyet Üniversitesi
DPT	:Devlet Planlama Teşkilatı
GMM	:Genişletilmiş Momentler Modeli
GSMH	:Gayri Safi Milli Hasıla
GSYDH	:Gayri Safi Yurt Dışı Hasıla
GSYH	:Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HAVELSAN	:Hava Elektronik Sanayi
IISS	:Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü
IMF	:Uluslar Arası Para Fonu (International Money Fund)
İİBF	:İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
JGK	:Jandarma Genel Komutanlığı
NATO	:Kuzey Atlantik İttifakı (North Atlantic Treaty Organisation)
MB	:Marjinal Fayda
MC	:Marjinal Tüketim
MGK	:Milli Güvenlik Kurulu
MSB	:Milli Savunma Bakanlığı
ODTÜ	:Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OECD	:Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-Operation and Development)
OYTEP	:On Yıllık Tedarik Programları
PPBS	:Planlama-Programlama ve Bütçeleme Sistemi

s.	:Sayfa
S.	:Sayı
SAGEB	:Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
SASAD	:Savunma ve Havacılık Sanayi İmalatçılar Derneği
SGK	:Sahil Güvenlik Komutanlığı
SIPRI	:Stokholm Uluslar Arası Barış Araştırmaları Enstitüsü
SSDF	:Savunma Sanayi Destekleme Fonu
SSM	:Savunma Sanayi Müsteşarlığı
STK	:Sivil Toplum Kuruluşları
TCMB	:Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TESEV	:Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TL	:Türk Lirası
TSK	:Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV	:Türk Silahlı Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı
TUSAŞ	:Türk Havacılık ve Uzay Sanayi
UK	:Birleşik Krallık
vb.	:Ve Benzerleri
vs.	:Ve Saire

ÖNSÖZ

Tez çalışmasının hazırlanması sırasında yardımlarını ve katkılarını esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Özhan TUNCAY'a ve diğer tüm hocalarıma, hayatım boyunca desteklerini her zaman hissettiğim başta kızım Ece GÖZLER olmak üzere eşim Buket GÖZLER, annem Nevin GÖZLER, babam Nazmi GÖZLER, kardeşim Serhan GÖZLER ve tüm ailem ile en az ailem kadar zamanımın geçtiği ve tez çalışmam esnasında eksikliğimi dolduran 2'nci Ana Jet Üs Komutanlığı'nda görevli çalışma arkadaşlarıma, yüksek lisans bölüm arkadaşlarım Meltem ÖZCAN, Başak DAŞCI, Semih YILDIZ, Sevinç ÇOBAN ve Fadime YILMAZ' a teşekkürü borç bilirim.

Nadirhan GÖZLER

GİRİŞ

Medeniyet tarihinin bilinen 7000 yıllık geçmişinde yüzyıllık kesitlerde 87 yıl savaşa, 13 yıl ise barışa tekabül ettiği söylenmektedir. Yapılan bilimsel araştırmalara göre 1960 yılı itibarıyla 14531 savaş olayından etkilenen 181 nesil bulunduğu, sadece 10 neslin savaş görmeden yaşadığı belirtilmiştir (Falay, 2004:6).

Geçtiğimiz yüzyıla baktığımızda ise dünya üzerinde nedenleri ve sonuçlarıyla birbirinden farklı birçok savaş ve çatışma yaşanmıştır. Bu savaşların en büyüğü hiç şüphesiz Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarıdır. Yaşanan bu savaşların ardından sıcak savaş dönemi sona ermiş ve soğuk savaş dönemi başlamıştır. Başını Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 'nin çektiği batı bloğu ile başını Rusya' nın çektiği doğu bloğu ülkeleri yaşanan her savaş ve çatışma ortamında taraf olmuşlar ve olmaktadır.

Tüm bu gelişmelere paralel olarak artan teknoloji nedeniyle silah sistemlerinde ayrı bir noktaya gelmiş nükleer silahlar tüm dünyanın en büyük sorunu haline gelmiştir. Ülkeler yaşanan bu bloklaşmanın da etkisiyle küresel amaçlarının etkisinde kalarak diğer ülkelere üstünlük kurmak ve caydırıcılık amacıyla silah üretimini arttırmış ve üretim yapamayan ülkeler ise bu savaş ekonomisinin en büyük piyonları olmuşlardır.

Geçtiğimiz yıllarda yaşadığımız ve yaşanmakta olan, etkisini ise görmekte olduğumuz Arap Baharı olarak adlandırılan dönemde Orta Doğu'da varlığını sürdüren ülkelere iç savaşlar yaşanmış ve çalışmamızın sürdüğü dönemde bu savaşlar halen devam etmektedir. Öte yandan İsrail- Filistin, Azerbaycan-Ermenistan, Ukrayna, Kırım gibi birçok sınır ve bölgesel sorunlar halen devam etmektedir. Ülkemiz ise tüm bu sorunların tam ortasında adeta bir ateş çemberinin içerisinde.

Yaşanmış olan savaşlar ve çatışmaların doğurduğu savaş ekonomisi ve bunun en büyük kalemi silah ticareti araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bu araştırmalar

birçok farklı tezler ortaya koymaktadır. Ancak çalışmamızda ilgilendiğimiz konu ülkelerin bu savaş ekonomisi içerisinde yapmış oldukları savunma harcamalarıdır. Savunma harcamaları en basit ifadesiyle ülkelerin bütçelerinden kendilerini iç ve dış tehditlere karşı korumak amacıyla yapmış oldukları tüm harcamalardır.

Uluslararası anlamda ise savunma harcamaların ifadesinde farklılıklar görülmektedir. North Atlantic Treaty Organization – Kuzey Atlantik İttifakı (NATO), International Money Fund – Uluslar Arası Para Fonu (IMF) ve Birleşmiş Milletler (BM) tarafından savunma harcamaları farklı sınıflandırılmakla birlikte en geçerli görülen sınıflandırma NATO’ nun sınıflandırmasıdır.

Araştırmacılar ise bu sınıflandırmaları dikkate alarak savunma harcamalarının etkisini farklı ekonomik değişkenler üzerinde sınımlamışlardır. Benoit(1973)’ in ilk olarak yapmış olduğu çalışma bu araştırmaların temelini oluşturmaktadır. Benoit (1973) çalışmasında 44 az gelişmiş ülkeyi ele alarak savunma harcamaları ekonomik büyüme ilişkisini incelemiş ve çalışmasının sonucunda bu iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu ileri sürmüştür.

Benoit (1973)’ in çalışmasının ardından literatürde farklı değişken ve ülke gruplarıyla yapılan birçok ampirik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar sonuçları itibariyle savunma harcamaları ile farklı ekonomik değişkenler arasında pozitif ya da negatif ilişki ile hiçbir nedensellik ilişkisinin olmadığı tezlerini ileri sürmektedir.

Yapılan bu çalışmaların güncelliğini yitirmesi ve soğuk savaş dönemi sonrası artan savunma harcamaları bizi bu çalışmaya itmiştir. Çalışmamızda savunma harcamaları finansal serbestleşme öncesi ve sonrası dönemde incelenmiş ancak ampirik kısımda finansal serbestleşme sonrası dönem güncel olması ve dikkat çekici olması nedeniyle ele alınmıştır. Çünkü finansal serbestleşme sonrası dönemde kaynak bulmada yaşanan artışın savunma harcamaları üzerindeki etkisi önemlidir.

Çalışmamız amacı tüm bu nedenlerle finansal serbestleşme sonrası dönemde (1996-2014), ekonomik ve jeostratejik anlamda birbirlerine benzerlik gösteren Türkiye, İsrail, Mısır, Yunanistan, Tunus, Azerbaycan, Bulgaristan ve İran ekonomilerinde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemektir.

Araştırmamızda verilerin bulunabilirliği dikkate alınarak savunma harcamaları, ekonomik büyüme, nüfus, kamu borçları, modernizasyon değişkenleri seçilmiştir.

Savunma harcamalarının dinamik bir özellik taşıması nedeniyle savunma harcamalarının gecikmeli değeri de çalışmamıza değişken olarak eklenerek dinamik panel veri analizi yapılmıştır.

BÖLÜM 1

SAVUNMA HARCAMALARI ÜZERİNE TEORİK ÇERÇEVE

1.1. SAVUNMA HARCAMALARININ TANIMI

Savunma ihtiyacı insanoğlunun var olduğu günden bu güne süren bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç ilerleyen dönemde bireysel bir ihtiyaç olmaktan çıkmış ve toplumun, devletlerin bir ihtiyacı haline gelmiştir. Savunma, devletin egemenliğini diğer devletlerin tehditlerine ve eylemlerine karşı korumaktır (Bulutoğlu, 2003: 237). Diğer bir ifadeyle savunma ve güvenlik geniş anlamda iç ve dış tehditlerin ve sosyo-politik istikrarsızlığın ortadan kaldırılması, rejimin devam ettirilmesi, devletin politik meşruiyetinin sağlanmasını içermektedir (Giray, 2004: 183).

Savunma bizzat bir nihai tüketici veya üretici hizmeti değildir. Dış saldırılardan diğer mal ve hizmetleri korumak üzere üretilen ve talepleri iktisadi gelişmeye paralel olarak artan tamamlayıcı veya ara tüketici hizmetleri arasında yer alan hizmetlerdir. Bu tür hizmetler olmaksızın çok az sayıda ekonomik faaliyet gerçekleştirilebilir (Giray, 2004: 183). Bu nedenle savunma, ülkenin varlığı ve bağımsızlığının korunmasında vazgeçilmesi mümkün olmayan bir hizmettir. Bu görüş Adam Smith'in "Savunma zenginlikten önemlidir" sözü ile desteklenmektedir (Seyidoğlu, 1993: 327).

Bireysel bir ihtiyaç olmaktan çıkıp toplumun bir ihtiyacı haline gelen savunma, günümüzde geleneksel bir tam kamusal hizmet olarak kabul edilmektedir. Bu hizmetten ülkede yaşayan herkes birbirine rakip olmadan yararlanır. Yani savunma hizmeti, hizmetin sunulduğu alanda bölünmez faydalar sağlar. Savunmanın saldırıdan vazgeçirici özelliğinin sağladığı fayda, ülkenin her yerinde homojendir. Bu özelliklerin bir sonucu olarak, bedel ödemeyenlerin bu hizmetten yararlanmalarının engellenmesi mümkün değildir (Bulutoğlu, 2003: 240-241).

Savunma hizmeti iki yönlüdür. Birincisi, ülkeye karşı yapılacak bir saldırının caydırılması, ikincisi ise, saldırının gerçekleşmesi durumunda buna karşı konulmasıdır. Hem caydırıcılık hem de saldırıya karşı konulması barış zamanında askeri eğitim, araç, gereç ve malzeme için harcama yapılmasını gerektirir. Savaş başlayınca savaşın türünü, yaygınlığını ve yoğunluğunu diğer faktörler yanında barış zamanında yapılan harcamaların büyüklüğü belirleyecektir (Aslan, 1998: 249-250).

Savunma hizmetlerini sağlama devletin temel görevleri arasında yer almaktadır. Devletin yaptığı savunma harcamaları, egemenlik ve ulusal varlığın devamını sağlayan harcamalar olduğu gibi aynı zamanda iç ve dış güvenliğin de sağlanması için yapılan harcamalardır. Ülkeler bütçeden pay ayırdıkları savunma harcamalarını kendi amaç ve isteklerine göre belirlemede serbesttirler.

Savunma harcamaları çok eski çağlardan beri kamu harcamalarının önemli bir kısmını oluşturur. Devletin iktisadi hayata müdahale etmemesini savunan klasik iktisat görüşüne göre kabul edilen adalet, iç güvenlik gibi temel kamu hizmetlerinden biri de savunma hizmetidir (Arşan, 1963: 30).

Tam kamusal hizmet olarak kabul edilen savunma hizmetinin bir iktisadi ayağı vardır ve bu ayağın hareket noktası doğal olarak savunma harcamalarıdır. Savunma harcamalarının tanımını tam olarak yapmak ve kapsamının neler olduğunu söyleyebilmek akademik ve uluslararası politikada henüz dahi açık değildir.

Savunma harcamaları ülkelerin refahları pahasına milli gelirlerinden, ülke bütünlüğüne yönelik tehdidin artan bir fonksiyonu olarak ayırdıkları bir pay olup, egemenlik ve ulusal varlığının devamını sağlamak amacıyla yapılan harcamalardır (Koban, 1998: 355).

Dar anlamıyla savunma harcamaları; savunma hizmetine tahsis edilmiş askeri ve sivil personel ile ilgili harcamalardan, bu sektör ile ilgili araç ve gereçlerin üretimi ve satın alınması, bunların bakım ve onarım giderlerinden, bina vb. inşa faaliyetlerinden, araştırma-geliştirme (Ar-Ge) harcamalarından oluşmaktadır. En genel anlamıyla ise savunma harcamaları; bir ülkenin, iç ve dış güvenliğini sağlamak amacıyla, ülke bütünlüğüne yönelik tehditlerin artan bir fonksiyonu olarak milli gelirinden savunmasına ayırdığı paydır (Tüğen, 1988: 48).

Özbaran savunma harcamalarının önemini şu şekilde dile getirmiştir: “Devletin savunma hizmetlerine yönelik harcamaları, egemenlik ve ulusal varlığın devamını sağlayan harcamalardır”(Özbaran, 2004:127).

Savunma harcamalarının literatürde standart bir tanımının olmaması ve ülkelerdeki silahlı unsurların diğer ülkelerle aynı kurumları yansıtmaması ile rollerinin farklı olması, ülkeler ve ülkeler üstü kuruluşların savunma harcamaları tanımını ve kapsamını etkilemektedir.

Tablo 1- NATO, IMF ve BM ‘in Savunma (Askeri) Harcamalarına İlişkin Tanımları^a Olası Savunma Harcamaları Kalemleri.

Savunma Güç ve Destekçileri İçin Yapılan Harcamalar	NATO	IMF	BM
1. Asker ve görevli (personel) ödemeleri	X	X	X
2. Askeri organizasyonlarla ilgili veya ordu	X	X	X
3. Tıbbi hizmetler, vergisel ayrıcalıklar ve sosyal faydalar (Akrabalar dahil)	X	X	X
4. Emeklilik maaşı	X	-	X
5. Askeri okullar, hastaneler vb.	X	-	?
6. Silah harcamaları (ithal silahlar dahil)	X	X	X
7. Altyapı yatırımları, binalar vb.	X	X	X
8. Bakım ve onarım	X	X	X
9. Diğer malların tedariki	X	X	X
10. Askeri araştırma ve geliştirme	X	X	X
Askeri /Savunma /Stratejik Amaçlarla ilgili Diğer Harcamalar			
11. Stratejik malların stoklanması	X ^b	-	-
12. Silah ve üretim yerleri vb. korumak	X ^b	X	-
13. Silah üretim sübvansiyonları/Değişim Sübvansiyonları	X	-	-
14. Diğer ülkelere yapılan askeri yardımlar	X	X	X
15. Uluslararası organizasyonlara katkılar (Askeri anlaşmalar, Birleşmiş Milletler barışın korunması vb.)	X	X	-
16. Sivil savunma	-	X	X
Eski Askeri Güçler / Faaliyetlere Yapılan Harcamalar			
17. Gazilere sağlanan menfaatler vb.	-	-	-
18. Savaş borçları	-	-	-
Diğer Güçlere Yapılan Harcamalar			
19. Orduya bağlı olmayan güçler / Jandarma gücü	X ^c	X ^c	X ^c
20. Sınırlar / Gümrük muhafızları	X ^c	X ^c	X ^c
21. Polis idaresi	X ^c	-	-
Diğer Hesaplardaki Harcamalar			
22. Yardım / Felaketten kurtarma	X	-	-
23. Birleşmiş Milletler Barışı Koruma	X	-	-
Gelecek Harcamalar İçin Yükümlülükler			
24. Kredi temini	X	X	-

Kaynak: Savunma Harcamalarının Uluslararası Ele Alınışı (Brzoska, 1995: 48-49).

^a Semboller: X: Savunma harcamalarına dahil, - : Savunma harcamalarına dahil değil.

^b Eğer savunma organizasyonu tarafından yönetiliyor ve finanse ediliyorsa.

^c Askeri faaliyetler için eğitilip, donatıldığı ve mevcut olduğu hükmü verildiği zaman.

Savunma harcamalarının sınıflandırılmasına ilişkin ülkeler ve ülkeler üstü kuruluşlar arasında farklılıklar bulunmasına rağmen; NATO tarafından yapılan sınıflandırma genel olarak benimsenmektedir. Buna göre; "Yapılan harcamalar NATO tarafından dörtlü bir sınıflandırmaya tabii tutulmaktadır. Bunlar personel harcamaları, ekipman harcamaları, altyapı harcamaları ve diğer operasyonel harcamalardır." (Sezgin, 2003: 1). Bütçe sistemimizde ise, savunma harcamalarının fonksiyonel dağılımı üçlü grupta yapılmaktadır: Personel harcamaları, cari harcamalar ve modernizasyon harcamaları." (Özbaran, 2004: 128).

Son yıllarda dünyada yaşanan birçok savaş ve çatışma neticesinde artan uluslararası silah ticareti ülkelerin yapmış oldukları savunma harcamalarını arttırmaktadır. Ancak burada karşımıza savunma harcamalarının bir sınırı olmalı mıdır? , savunma için ne kadar kaynak ayrılmalıdır? soruları çıkmaktadır.

Ülke güvenliği söz konusu olduğunda tahsis edilmeyecek hiçbir kaynak yoktur. Bununla beraber, ülke kaynaklarının optimal ölçekte kullanılması esas olduğundan bu kaynakları bir genel ölçü ile ifade etmek ve ihtiyaç duyulan kaynağı buradan tahsis etmek gerekir (Ertüzün, 1985:208-209).Ülkelerin savunma hizmetine çok fazla kaynak ayırması, dolayısı ile aşırı savunma harcamaları büyümeyi erteleyecektir. Çok az kaynak tahsisi ise, büyümeyi istikrarsızlık veya kargaşaya yol açmak suretiyle tehdit edecektir (Deger ve Sen, 1995: 297). Savunma alanındaki girdi maliyetleri, sivil sektörlerdeki harcamaların fırsat maliyeti olarak düşünülebilir. Diğer bir ifadeyle savunma harcamaları üretken ekonomi karşısında bir fırsat maliyeti oluştururlar (Deger ve Sen, 1995: 294). Bu sebeple ülkeler kıt kaynakların tahsisi konusunda savunma hizmeti ile diğer mal ve hizmetler arasında tercih yapmalıdır. Daha fazla savunma hizmeti diğer mal ve hizmetlerden fedakarlık ederek sağlanabilir.

Bu nedenle savunma harcamalarının bir düzeyinin olması ve ülkelerin optimal ölçekte savunma harcaması yapması gerekmektedir.

Savunma harcamalarının optimal düzeyinin nasıl belirleneceği konusunda Mc Guire (1995)'ın geliştirdiği teoriye göre, "Savunma bir kamusal mal olarak tanımlandığından kollektif tüketim mantığı gereği, optimal savunma harcamaları düzeyi; marjinal faydalar (MB) toplamının, marjinal maliyetlere (MC) eşit olduğu miktar kadar olacaktır. Buna göre optimal savunma harcamaları düzeyi $\sum MB = MC$ şeklinde ifade edilebilir (McGuire, 1995:17).

Savunma harcamaları incelenirken dikkat edilmesi gereken bir diğer unsur ise etkinliktir. Geniş anlamda etkinlik bir toplumda var olan kaynaklarla en yüksek üretim düzeyine erişilmesi ve yaratılan mal ve hizmetlerin bireylerin arasında en hakça dağılımının sağlanmasına denir (Dinler, 1998:31).

Savunma harcamalarında etkinlik ise savunma harcamaları için ayrılan bütçe veya paydan maksimum seviyede savunma hizmetinin sağlanmasıdır diyebiliriz. Başka bir ifadeyle "Savunma harcamalarında etkinlik, savunmada belli bir imha veya zarar verme için asker, araç, gereç ve tabii kaynak gibi hangi maliyet unsurlarından ne kadar kullanılması gerektiği, girdilerin eğer askeri amaçla kullanılmayıp pazar ekonomisinde kullanılsalardı üretecek oldukları mal ve hizmetlerin değeri ile hesaplanır." (Bulutoğlu, 2004: 240-1).

1.2. SAVUNMA HARCAMALARINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Ülkelerde savunma harcamalarının düzeyini belirleyen tek faktör güvenlik hizmetinin sağlanması değildir. Bu faktörlerin başında iktisadi ve bütçeyle ilgili sınırlamalar gelmektedir (Deger ve Sen, 1995:278).

1.2.1. Ülkenin Gayri Safi Milli Hasılası (GSMH)

Savunma harcamalarının en önemli kaynağı olarak ifade edebileceğimiz GSMH bu harcamanın en belirleyici unsurudur. Ülkelerin GSMH oranındaki artış savunma harcamalarında artışa aksi durumda da azalmaya neden olabilmektedir. Dunne ise bu duruma farklı bir bakış açısı getirerek " Daha yüksek gelirin daha fazla savunma harcamasına neden olmasıyla birlikte, daha yüksek gelir aynı zamanda yapısal değişikliklere, eşitsizliklere yol açabilir ve bu da iç kontrolü sağlamak için

daha fazla savunma harcaması yapılmasını gerektirebilir ” (Dunne, 2000:9) ifadesini kullanmıştır.

Birçok araştırmacı ölkelerin savunma harcamalarına ayırdığı kaynakları tespit etmekte GSMH’yı bir değişken olarak kullanarak analiz etmektedir. Uluslararası araştırma kuruluşları da GSMH ile savunma harcamalarını bu şekilde analiz ederek zengin ve fakir ölkeleri karşılaştırmaktadır.

1.2.2. Ülkenin Gelişmişlik Düzeyi

Gelişmiş ve gelişmekte olan ölkeler için yapılan analizler, gelişmiş ölkelerde savunma harcamaları seviyesinin ekonomik faktörlere bağlı olmadığını; gelişmekte olan ölkelerde ise, savunma harcamalarının gelir seviyelerine bağlı olduğunu göstermektedir (Akgöl, 1986:19) Bu yüzden gelişmiş ölkelerde savunma harcamalarının milli gelirden aldığı pay, gelişmekte olan ölkelere kıyasla çok daha az dalgalanma yaşamaktadır (Looney, 1989:39).

Başka bir deyişle sanayi gelişmiş ölkelerde ekonomik amaçlı yapılan savunma harcamaları yatırım yoğunluklu ve ihracata dönük iken gelişmekte olan ölkelerde savunma harcamaları stratejik faktörlerle yapılmakta, güvenlik ihtiyacı askeri bütçenin belirlenmesinde esas olmakta ve harcamalar daha çok silah satın alma yönlü gerçekleşmektedir.

Bu da gelişmiş ve gelişmekte olan ölkeler arasında savunma harcamaları yönünden gelişmişlik düzeyine bağlı olarak yapısal farklılık olduğunu göstermektedir.

Güncel verilerle açıklamak gerekirse dünya genelindeki savunma harcamaları, 2000 yılından 2011 yılına kadar artış trendini sürdürürken 2012 ve 2013 yıllarında dünya genelinde bir düşüş yaşanmaya başlanmıştır. Bu düşüşte ABD ve Batı Avrupa’da yaşanan ekonomik krizden doğan sınırlamalar başlıca etkindir. Bu duruma rağmen 2014 yılı itibariyle en fazla savunma harcaması yapan ölkeler ABD, Çin, Rusya, Suudi Arabistan, Fransa ve Birleşik Krallık (UK) olmuştur.

1.2.3. Ülkenin Jeopolitik Durumu ve Tehdit Algılaması

Ülkelerin jeopolitik durumları ve tarihsel bağlantıları savunma harcamalarının düzeyini etkileyen diğer bir faktördür. Jeopolitik kavramı; ülkelerin politikalarını ve coğrafi konumlarını birleştiren ilişkileri ifade etmektedir. İklim, tarım potansiyeli, yeraltı kaynakları, stratejik öneme sahip deniz ve kara yollarına yakınlık gibi unsurlar bir ülkenin jeopolitik önemini vurgulamaktadır. Kısaca jeopolitik, bir devletin politikası üzerine coğrafyanın etkileridir (Uçar, 2003:30).

Örnek vererek açıklamak gerekirse Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da varlığını sürdüren ülkelerin büyük çoğunluğunda dünyada 2012 ve 2013 yıllarında savunma harcamaları düşerken artış devam etmiştir. Nitekim dünya genelinde savunma harcamaları düşüşe geçerken 2012 yılında Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yüzde 8'in üzerinde artmıştır. Bölge ülkelerinin savunma harcamaları 2013 yılında da yüzde 4 artış göstermiştir. Son 10 yıl göz önünde bulundurulduğunda, bölge ülkelerinin savunma harcamalarındaki artışın yüzde 56'ya ulaştığı görülmektedir (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi (IISS) 2013 yılı verileriyle). Bu ülkelerden Suudi Arabistan, 2013 yılında 67 milyar dolarlık savunma harcaması yaparken 2014 yılında bir önceki yıla göre savunma harcamalarını yaklaşık olarak %20 arttırmış ve 81 milyar dolar harcamıştır (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi). Savunma harcamalarının bu bölgedeki ülkelerde artış göstermesinin en önemli sebebi hiç kuşkusuz jeopolitik durumları, Arap Baharı'nın etkisi ve geleneksel tehdit algılamalarının daha belirgin hale gelmesidir.

Jeopolitik konumun savunma harcamalarına etkisi konusunda verilebilecek önemli örneklerden bir diğeri de İsrail'dir. İsrail'de savunma harcamaları ülkenin jeopolitik konumu nedeniyle en önemli kamu harcaması grubu içinde yer almaktadır. Ülkede askeri alanda ileri teknolojiler kullanılmaktadır. Savunma sanayi, ülkenin teknolojik ve sanayi kapasitesinin gelişmesinde önemli bir role sahiptir. Dünyada savunma sanayinde faaliyet gösteren en büyük yüz firmadan beşi İsrail'e aittir (Giray, 2004:187).

Bu durumu güncel verilerle anlatmak gerekirse Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere Orta Doğu ve Afrika'da varlığını sürdüren ülkeler bütçelerinin büyük bir bölümünü savunma veya güvenlik için ayırmak zorundadır.

Tablo 2- Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) Yüzdelerine Oranla : 2013 Yılı Savunma ve Güvenlik Bütçeleri En Yüksek 15 Ülke.

ÜLKE	GSYH	ÜLKE	GSYH	ÜLKE	GSYH
1. Afganistan	13,8	6.Güney Sudan	5,3	11. Yemen	4,7
2. Umman	11,7	7. Bahreyn	5,0	12. Ürdün	4,4
3. Suudi Arabistan	8,0	8. Libya	5,0	13. Ermenistan	4,3
4. Irak	7,2	9.Angola	4,8	14. Myanmar	4,2
5. İsrail	7,2	10. Cezayir	4,7	15. İran	4,1

Kaynak: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Yine üç tarafı denizlerle çevrili ve iki kıtayı birbirine bağlayan konumuyla Türkiye çok özel ve jeostratejik bir konumdadır. Türk Boğazları ve Anadolu, Balkanlar, Akdeniz ve Karadeniz'in ortasında yer alan konumu ve Avrasya'ya açılan kapı özelliği ile, Cebelitarık'tan başlayıp Orta Doğu ve Orta Asya'ya uzanan bir Politik-Askeri derinlik içinde tartışılmayacak bir stratejik öneme sahiptir. Türkiye belirtilen jeostratejik konumu çerçevesinde, Soğuk Savaş dönemi sonrasında belirgin olarak ortaya çıkan ve Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'da yoğunlaşan, aşırı milliyetçilik, köktendincilik, kitle imha silahlarının yayılması, terörizm ve etnik çatışmalar gibi risk ve tehditlerle dolu bölgenin tam ortasında, bir istikrar ve denge unsurudur. Bu tehdit ve risklerin önlenbilmesinde kilit role sahiptir ve bu nedenle de Soğuk Savaş dönemindeki NATO'nun bir "Kanat Ülkesi" konumundan çıkarak, bir "Cephe Ülkesi" konumuna gelmiştir. Türkiye'nin tam ortasında yer aldığı Balkanlar, Kafkasya, Avrasya ve Orta Doğu'da sağlanacak barış ve istikrar, sadece Avrupa değil, tüm dünyadaki barış ve istikrar için gereklidir. Türkiye merkezi konumuyla bu yönde katkı sağlayabilme gücünde ve kapasitesindedir (Milli Savunma Bakanlığı, (MSB) 1998: 6).

Ülkemizin bu durumu, 30 yılı aşkın mücadele ettiği bölücü terör örgütü ve son yıllarda yaşanan Arap Baharı'nın etkisi, İsrail ve Suriye krizleri ülkemizin savunma harcamaları yükünü arttırmıştır.

1.2.4. Ülkenin Siyasal Rejimi

Ülkelerin siyasal rejimi savunma harcamaları düzeyinin diğer bir belirleyicisidir. Askeri rejimler savunma harcamalarının destekçisi olurken sivil rejimler savunma harcamaları konusunda daha cimri olmuşlardır. Looney'in ifadesiyle "Sivil yönetimli bir ülkede, askeri güç sivil otorite ile ne kadar fazla ilgili olursa, savunma harcamalarının merkezi bütçe ve ulusal üretim içindeki pay artışı o kadar büyük olabilmektedir." (Looney, 1994: 63-64)

Siyasal rejimlerle değişkenlik gösterebilen savunma harcamaları ülkenin siyasal yapısı ve hükümetlerin politik görüşüyle de değişiklik gösterebilmektedir. Ülkemizden örnek vererek açıklamak gerekirse: 1983-1991 ve 2002-2009 tek parti iktidarları dönemlerinde savunma harcaması yükünün azalma, 1991-2002 koalisyon hükümetleri dönemlerinde artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu bulgu genel olarak kamu harcamalarının koalisyon hükümetleri döneminde tek parti dönemlerinde olduğundan daha yüksek olduğu yönündeki politik ekonomi literatürü argümanını desteklemektedir.

Hükümetlerin politik görüşleri başbakanların üyesi olduğu partiler ile sağ / sol olarak nitelendirildiğinde genel olarak sağ görüşlü hükümetlerin iktidarda olduğu dönemlerde savunma harcamalarının GSYH içindeki oranının düştüğü görülmektedir. 1980 darbesi sonrasında gerçekleşen ilk demokratik seçimle iktidara gelen Anavatan Partisi (ANAP)'nin 1983-1996 dönemi ve 2002 seçimleri ile hükümet kuran Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarı dönemlerinde savunma harcamalarının GSYH içindeki oranı %4'ün altına düşmektedir. 1997-2002 Ecevit hükümetleri dönemlerinde %4'ün üstünde seyreden bu kalem sağ hükümetler olarak adlandırabileceğimiz 1996-1997 Erbakan ve Yılmaz hükümetleri dönemlerinde %4.1 civarında gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak politik görüşlerin sadece sağ / sol olarak tanımlandığı basit bir analizle Türkiye örneğine bakıldığında hükümetlerin politik duruşlarının savunma harcamaları üzerinde etkin olması beklenmektedir (Erdoğan, 2010:509).

1.2.5. Komşu Ülkelerin Silahlanma Yarışı

Silahlanma yarışı, iki ülkeden birinin silahlanması sonucu diğerinin de silahlanmasını arttırdığı ikili bir etki-tepki durumu olarak tanımlanır. Silahlanma yarışının varlığı komşu ülkeler ve diğer ülkelerin savunma harcamalarında daha belirgin bir artış yaşanmasına neden olur (Dunne ve Üye, 2009:7).

Birbirlerine komşu üç ülke olan Hindistan, Çin ve Pakistan'ın 2013 yılı itibariyle en çok silah ithalatı yapan üç ülke olması bu duruma verilebilecek çarpıcı bir örnektir.

1.2.6. Askeri İttifaklara Katılım

Ülkelerin birbirleriyle ve ülkeler üstü kuruluşlarla yapmış oldukları askeri ittifaklar savunma harcamalarının azalmasına neden olacaktır. Bu durumu daha net açıklamak gerekirse: Savunmada maliyetler paylaşımı işbirlikçi devletler için ortak fayda yaratır. İki ülke savunma hizmetinin sosyal faydasını (U), savunma harcamaları (X) ile, bunlardan elde edilen savunma hizmeti (S) miktarı arasındaki ilişkiye bağlı olarak sırasıyla $U_1 (X_1, S_1)$ ve $U_2 (X_2, S_2)$ olarak gösterirsek, savunma hizmeti bu amaç fonksiyonu maksimize etmek için yapılır. Savunma üretim fonksiyonunu bu iki ülkede sırasıyla $D_1 = f(X_1)$ ve $D_2 = f(X_2)$ olarak gösterilirse, ortak savunma gerçekleştirilince kendi savunma üretim fonksiyonları aynı kalacak fakat dışarıdan aldıkları savunma sebebiyle savunma faydası fonksiyonları müttefikin savunma hizmetini de içerecektir :

$$U_1 = (X_1, D_1, D_2) \text{ ve } U_2 = (X_2, D_2, D_1).$$

Dışarıdan gelen savunma hizmeti sebebiyle savunma gereksinimleri değişecek, yani azalacaktır (Bulutoğlu, 1988:275).

Öyle ki bu amaçla 1949 yılında kurulan NATO askeri ittifakı bünyesinde ülkemizin de bulunduğu 28 ülke barındırmaktadır. Suriye krizinin patlak verdiği esnada ülkemiz NATO 'dan hava savunması için destek istemiş, bu nedenle ülkemizin Suriye sınırına Patriot hava savunma füze sistemi yerleştirilmiştir. Bu da ülkemizin bu konuda bir harcama yapmasını engellemiştir.

2010 yılı verileriyle tüm NATO üyelerinin toplam savunma harcaması dünyadaki savunma harcamalarının %70'inden fazladır (Stockholm International

Peace Research Institute – Stokholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü (SIPRI) 2010 verileriyle). Bu durumun önüne geçebilmek için 2014 yılı NATO zirvesinde alınan karar ile 10 yıl içerisinde ülkelerin GSYH %2'sini savunma harcamalarına, savunma harcamalarının ise en az yüzde 20'sini ana sistem tedarikine ayırmaları kabul edilmiştir.

Öte yandan NATO ülkelerinin büyük bir çoğunluğunu oluşturan Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, NATO şemsiyesi dışında küresel savunma ve güvenlik sistemini yönetecek AB savunma birliğini kurmak ve savunma harcamalarını kontrol altına alarak azaltma eğilimindedir.

Ülkelerin savunma bütçelerini farklı kılabilecek diğer faktörler olarak; ülkede risk altındaki nüfus toplamı, herhangi bir türden saldırı ihtimali, nüfusun yaş profili ve kültürel farklılıklara bağlı olabilecek olan istatistiksel hayat değeri gibi unsurlar sayılabilir (Aslan, 1998: 265).

1.3. SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Savunma harcamaları dünya genelinde 2011 yılından itibaren azalma trendi yakalamış olmasına rağmen 2015 yılında ülkelerin savunma harcamaları yükü artmıştır. 2011 yılında başlayan azalmanın nedeni dünya askeri harcamalarının yaklaşık olarak %35 'lik bölümünü tek başına gerçekleştiren ABD 'deki harcamaların azalmasıdır. Ancak bu dönemde başta gelişmekte olan ülkelere, Afrika'da ve Orta Doğu'da savunma harcamaları artmaya devam etmektedir.

Ülkelerin yapmış oldukları bu savunma harcamalarının ekonomi üzerine pozitif ve negatif etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler bir önceki bölümde de bahsettiğimiz üzere ülkelerin gelişmişlik düzeyine paralel olarak gelişmekte ve farklılıklar göstermektedir.

Savunma harcamaları ekonomiye dış ticaret dolayısıyla ödemeler dengesi, istihdam, enflasyon, kaynak dağılımı, sanayileşme, Ar-Ge ve teknolojik yenilikler kanalıyla etki etmektedir. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde savunma harcamalarının ekonomi üzerine etkileri alt başlıklar altında incelenecektir.

1.3.1. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

Savunma harcamaları ödemeler dengesi üzerinde kısa ve uzun dönemde farklı etkilere sahiptir. Kısa dönemde, özellikle ileri teknoloji gerektiren silah sistemlerini üreten sanayiler, başlangıçta ithal ikamesi niteliğinde olacağından ithal ikamesi sanayinin sakıncalarını taşıyacaktır. Üretim ve Ar-Ge tesislerinin kuruluşu, çok büyük boyutlara ulaşan dış kaynakları gerektirmektedir. Bu da ülkenin dış borcunu arttıracaktır.

Karagöl (2005)'ün ifadesiyle: “Savunma harcamaları ülkenin dış borcunu çeşitli yollarla etkiler. Savunma harcamalarının ülkenin dış borcu üzerine dolaylı etkisi vardır. Savunma harcamaları bütçe gelirleri üzerinde baskı oluşturabilir, bunun sonucunda da devletin borçlanma ihtiyacı artar. Az gelişmiş ülkelerde, dış borç yükümlülüğünün artması ekonomi üzerinde en fazla baskı oluşturan sorunlardan biridir. Kamu borçlarının faiz ve taksitlerinin ödenmesi işinin yatırımları ve sermaye oluşumunu kısıtladığını, bunun sonucu olarakta ekonomik gelişmeyi yavaşlattığına inanılır. İkinci olarak, savunma harcamaları ithalat ağırlıklıdır. Bunun sonucunda, eğer ülke silah ithalatçısıysa ve toplam ithalat ödemeleri dışsal fonlarla finanse ediliyorsa, savunma harcamalarının ülkenin dış borçlarına doğrudan etkisi vardır.” (Karagöl, 2005: 117-8)

Ahmed (2012)'ye göre “ savunma harcamaları bir ülkenin insan sermayesi gelişimini örseleyerek, yatırımları azaltmak ve dış ticaret dengesini kötüleştirmek yoluyla üretkenliğini kısıtlayarak düşük ekonomik büyüme performansına ve dolayısıyla daha yüksek dış borçlanmaya neden olabilmektedir” (Ahmed, 2012:501).

Savunma harcamalarının ödemeler dengesi üzerine uzun dönem etkisi kısa dönem etkisinin aksine pozitifdir. Savunma sanayinin desteklenmesine yönelik yatırımların özendirilmesi ve savunma sanayinin yeni yatırımları uyarmasıyla yerli üretim oranı gittikçe artacaktır. Dışa yönelik silah ve geliştirilen yeni teknoloji ürünler dış satım imkanlarını arttıracaktır. Başlangıçta oldukça yüksek teknolojik altyapı ve Ar-Ge maliyeti gerektiren savunma sanayi ilerleyen yıllarda bu nedenle ülkenin dış ticaret kaleminde olumlu etkiler yaratacak ve ödemeler dengesi üzerinde pozitif etkiler sağlayacaktır.

İthalata dayalı savunma harcamalarının ve bunun paralelindeki ithal ikamesine dayanan savunma sanayinin ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu açıktır. Bu nedenle ülkeler yerli üretimi teşvik edecek ihracata yönelik savunma sanayi politikaları belirlemelidir. Aşağıdaki tabloda bu politikayı hayata geçirebilmiş olan ABD'ye ait veriler bulunmaktadır. 2013 yılı itibariyle dünyada silah üretimi yapan 10 büyük şirketin 6'sı ABD'de bulunmaktadır.

Tablo 3- 2013 Yılı İtibariyle Silah Üretimi yapan 10 Büyük Şirket

	Şirket (Ülke)	Silah Satışı (\$ milyon)	Kar (\$ milyon)	Durumu*
1	Lockheed Martin(ABD)	35.490	2.981	
2	Boeing(ABD)	30.700	4.585	
3	BAE Systems (İngiltere)	26.820	275	
4	Raytheon(ABD)	21.950	2.013	
5	Northrop Grumman(ABD)	20.200	1.952	
6	General Dynamics(ABD)	18.660	2.357	
7	EADS (Avrupa)	15.740	1.959	
8	United Technologies(ABD)	11.900	5.721	
9	Finmeccanica (İtalya)	10.560	98	
10	Thales(Fransa)	10.370	761	

* Kar rakamları, askeri olmayan satışlar dahil olmak üzere tüm şirket faaliyetlerini kapsamaktadır.

Kaynak: (<http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1405.pdf>), (Erişim Tarihi: 16.05.2015)

1.3.2. İstihdam Üzerine Etkileri

Savunma harcamaları efektif talebi artırarak üretimi uyaracağından istihdamın artmasına neden olacaktır.

Savunma sanayinde ileri teknoloji kullanıldığından ötürü bu sektördeki firmalar yoğun üretim yapmaktadırlar. Bu sebeple de nitelikli işgücü istihdam ederler. Bunun yanında bazı karmaşık ve ileri teknoloji gerektiren silahların üretiminde emek yoğun çalışılmaktadır. Bu yüzden, savunma sanayinin oluşturacağı istihdam imkanları aynı zamanda üretilen silah türüne de bağlıdır (Şimşek, 1989: 197).

Okur (1992), savunmayı oluşturan hava, deniz ve kara kuvvetlerine ait fabrikalarda sivil personelin istihdam edildiğini, bunun da işsizliği azaltıcı yönde bir etkide bulunduğunu belirtmiştir (Okur, 1992: 80).

Literatürde savunma harcamaları ile istihdam arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda savunma harcamaları ile istihdam arasında pozitif ilişki olduğunu savunanlar olsa da negatif ilişkinin varlığını da savunan bilim adamları vardır.

Savunma harcamaları ile istihdam arasındaki ilişkiyi 8 sanayileşmiş ülke için inceleyen Smith (1973), bu iki değişken arasında yüksek bir korelasyon katsayısı

elde etmiştir. Çelik (1999) ise, Türkiye için 1980–1995 yılları arasındaki verileri kullanarak savunma harcamaları ve işsizlik arasındaki ilişkiyi basit regresyon yöntemiyle analiz etmiş ve bu ilişkinin ters yönde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Çelik, harcamaların istihdama etkisinin sanıldığı kadar büyük olmadığı savını da ileri sürmüştür (Çelik, 1999:94).

ABD Çalışma Örgütünün yaptığı bir araştırmaya göre, ABD 'de savunma harcamaları, sağlık ve eğitim sektöründeki yatırımlarla karşılaştırıldığında daha az istihdam yaratmaktadır; yani, savunma sanayinin oluşturacağı istihdam olanakları, alternatif yatırım imkanları bakımından değerlendirildiğinde, bu sanayinin diğer bazı yatırımlara göre daha az istihdam fırsatı yarattığı görülmektedir (Çınar, 2002:64).

Ülkemizde 2013 yılı itibariyle savunma sanayi istihdam rakamı 32.368, 2014 yılı itibariyle ise istihdam rakamı 31.242'dir (Savunma ve Havacılık Sanayi İmalatçılar Derneği (SASAD), Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu, 2014:1). Öte yandan 2014 yılı istihdam verileriyle ülkemizde savunma sanayinde çalışan personelin %35'ini mühendis, %23'ünü üniversite mezunu, %30'unu teknisyen ve %12'sini diğerleri oluşturmaktadır (Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu, 2014:6).

1.3.3. Enflasyon Üzerine Etkileri

Savunma harcamalarının enflasyon üzerine etkileri konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Ancak talebe daha fazla baskının enflasyona yol açabileceği üzerine uyum vardır. Savunma harcamaları ile enflasyon arasında negatif ilişkinin varlığını savunanlar bunu silah üretiminin vergilere ve bütçe açıklarına olan etkilerine dayandırmaktadır.

Savunma harcamalarına yönelik silah üretimi maliyetleri arttırarak ülkelerin vergileri arttırmalarına ve piyasadan borç almalarına neden olacaktır. Bu harcamaların yaratacağı maliyet enflasyonu talep enflasyonunu tetikleyecektir.

Deger ve Smith ise 1983 yılında yapmış olduğu çalışmada artan savunma harcamalarının enflasyona ve vergilendirmeye sebep olarak tasarrufları azaltacağını bununla dolaylı yoldan ekonomik gelişmeyi olumsuz yönde etkileyeceğini öne sürmüştür.

Öte yandan Şimşek (1989) çalışmasında, savunma sanayinde Ar-Ge faaliyetleri için nitelikli işgücü ve yeterli malzemeye sahip olmayan az gelişmiş ülkelerde, işsizliğin çok yüksek ve talebin çok olduğu dönemlerde dahi savunma harcamalarındaki ani ve çok yüksek miktarlardaki artışın enflasyona sebep olacağını ileri sürmüştür (Şimşek, 1989). Bu duruma verilebilecek en iyi örnek savaş durumudur. Savaş dönemlerinde mal ve emek yetersizliğinin enflasyonist etkileri normal olarak ücret ve fiyat denetimleriyle azaltılır. Buna karşılık, enflasyonun etkileri bu dönemlerde kara borsa fiyat hareketlerinde görülür. Her iki Dünya Savaşları sırasında askeri harcamalardaki aşırı artışlardan oluşan fazla talepler için çok sayıda örnekler vardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da olağanüstü bir enflasyon yaşanmaktaydı. Örneğin İtalya'da fiyatlar savaş öncesine oranla 35 kat artmıştı ve artmaya devam ediyordu. Macaristan'da 1 dolar 11 trilyon pengos olunca bu para birimi ortadan kalktı. Çoğu ülkede sigara, kahve ve çikolata paradan daha değerli bir değişim aracı olarak kullanılıyordu (Erhan, 1996:260)

1.3.4. Kaynak Dağılımı Üzerine Etkileri

Savunma harcamaları herhangi bir düzeyde milli kalkınmaya ayrılabilen kaynakların ağır bir tüketicisidir. Savunmanın tükettiği kaynaklar genellikle parayla ölçülebilen kaynaklardır. Bu kaynaklar başlıca; ekonomik faaliyetlerde kullanılan her çeşit endüstriyel fabrika ve donanımını da kapsayan, gerçek kapital ve kapital donanımı, çeşitli mamül mallar hammaddeler, hammadde stokları, toprak her çeşit enerji ve işgücünü kapsamaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerdeki savunma harcamalarının en önemli kısmını oluşturan silah alımı ve üretiminin, ekonomiye olumlu ve olumsuz etkileri vardır. Savunma sanayinin gelişmekte olan ülkelerdeki en önemli olumlu etkisi, yeni yatırımların uyarılması ve atıl kaynakların harekete geçirilmesidir. Gelişmekte olan ülkelerde de, savaş gücünü artırıcı akılcı bir planlama ile gerçekleştirilen askeri amaçlı yatırımlar, kaynakların optimale yakın kullanımına hizmet edebileceği gibi, yeni teknolojileri ekonomiye kazandırarak ekonomik gelişmeye katkıda bulunabilecektir. Ancak; bu olumlu sonucun elde edilebilmesi, söz konusu yatırımların ekonominin alternatif yatırım alanları içindeki öncelik sırasına uygunluğu ölçüsünde olacaktır. Aksi takdirde, bir taraftan kaynakların ekonomik

hedeflere uygun olarak optimum kullanımı gerçekleştirilmemiş, diğer taraftan da söz konusu yatırımların diğer sanayi kolları ile bütünleşme imkanları azaltılmış olacaktır. Bu olumsuzluklar, ekonomik kalkınmayı yavaşlatırken diğer taraftan savunma sanayinin gelişimi de engellenmiş olacaktır (Şimşek, 1989:187-9).

1.3.5. Sanayileşme Üzerine Etkileri

Savunma harcamaları bakımından ülkeleri incelediğimizde yüksek savunma harcamaları yapan ülkelerin savunma sanayilerinde ve diğer sanayi kollarında gelişmiş ülkeler olduğunu görebiliriz. Savunma sanayi yatırımlarının ülke ekonomisine etkilerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ara ve yatırım malları sanayilerinin geliştirilmesine olumlu yönde katkıda bulunacaktır. Silah sistemlerinin bünyesinde irili ufaklı birçok parça vardır. Bu parçaların üretimi, imalat sanayine hem teknoloji kazandıracak ve hem de yukarıda da belirtildiği gibi ara ve yatırım malı sanayine olumlu katkılar sağlayacaktır.

2. Savunma sanayi, Türkiye’de halen mevcut olmayan sanayi kollarının kurulmasını ve yan sanayinin gelişimini hızlandıracaktır. Ayrıca, silah sistemlerinin binlerce parçadan ve çok sayıda alt sistemden oluşması, bu parçaların üretimi için de çok sayıda firmaya gereksinim göstermektedir. Böylece, uyarılan her yeni sanayi kolunun ülkenin genel sanayi yapısına katılmasıyla, genel sanayileşme düzeyi yükselecektir.

3. Sanayi firmalarıyla işbirliği sonucu girdi talebi artacak, bununla birlikte atıl kapasite, sürüm tıkanıklığı ile finansman güçlükleri bir nebze olsun giderilecektir.

4. Savunma sanayinin parça ve malzeme sağlanmasında, kalite ve standardizasyon bakımından çok duyarlı oluşu ve aynı zamanda yeterli kalitede malzeme tedarik edebilmek için yan sanayiye yeni teknoloji aktarması, Türkiye’nin sanayi ürünlerinin kalite ve standardizasyonlarının artmasında önemli bir rol oynayacaktır.

5. Nitelikli işgücü savunma sanayinde yoğun olarak kullanılmaktadır. Böylece nitelikli işgücü yetişmesi sağlanacaktır. Üretim tesisleri ve performanslar gelişecektir (Zekey, 1999: 39-40).

Ülkemizde de Kurtuluş Savaşı ve sonrasında yaşananlar özellikle de 1974 Kıbrıs Barış Harekatında ülkemize uygulanan ambargo düşünüldüğünde milli bir savunma sanayinin kurulmasının önemi anlaşılmıştır. Ulu önder Mustafa Kemal ATATÜRK konuşmasında milli savunma sanayinin önemini "...harp sanayi tesisatımızı daha ziyade inkişaf ve tevsi için alınan tedbirlere devam edilmeli ve endüstrileşme mesaimizde de ordu ihtiyacı ayrıca göz önünde tutulmalıdır..." sözleriyle dile getirmiştir.

1.3.6. Ar-Ge ve Teknojik Yenilikler Üzerine Etkisi

Ülkelerin aşırı silahlanma yarışı, savunma harcamalarına arttırdıkları miktar ve birbirlerine karşı üstünlük kurmak isteyişleri savunma sanayini devamlı olarak teknolojik yenilikler yapmaya itmiştir. Kuşkusuz teknolojik yenilikler ortaya çıkarmanın ön koşulu Ar-Ge çalışmalarını yapmaktır. Ancak savunma sanayinde ki Ar-Ge çalışmaları yüksek maliyetler gerektirmektedir. Bu nedenle yapılacak olan projeler iyi değerlendirilerek seçilmelidir.

Gelişen savunma sanayinin Ar-Ge çalışmalarıyla ekonomi üzerine etkilerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Kaynakların daha etkin kullanımı,
2. Beyin göçünün önlenmesi ve araştırmacı insan gücünden yararlanılması,
3. Üretim, kalite ve standardizasyon artışlarının sağlanması,
4. Yeni teknolojilerin kullanımının yaygınlaşmasıyla yeni yatırımlarla beraber mevcut kapasitenin de daha etkin kullanılması,
5. Dış piyasalardaki rekabet gücü ve ihracat imkanlarının artması (Şimşek, 1989:193)

Ar-Ge çalışmalarıyla elde edilen yüksek teknoloji ürünler çoğu zaman sivil hayatta da kullanılmıştır. Ancak bu ürünlerden savunma hizmetleri dışında kullanımı olmayan ya da kullanımına izin verilmeyen ürünler de mevcuttur. Ülkemizde 2013 yılında savunma sanayinde Ar-Ge ve teknoloji geliştirme faaliyetlerinde 926 milyon dolar, 2014 yılında ise 887 milyon dolar harcanmıştır (Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu, 2014:1)

1.4. SAVUNMA HARCAMALARI ÜZERİNE TEORİK YAKLAŞIMLAR

İktisadi anlamda savunma harcamalarının son zamanlarda bu denli incelenmesinin sebebi ekonomiye özellikle de büyümeye olan etkisidir. Bu araştırmaların başlangıcı Benoit'in (1973, 1978) yıllarındaki çalışmalarına dayanmaktadır. Benoit 1973 yılında yapmış olduğu çalışmasında Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 44 az gelişmiş ülkedeki savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmış, bu ülkelere ait 1950-1965 yılları arasındaki verilerin kullanıldığı yatırım, savunma, yabancı yardımların değişken olarak kullanıldığı bir model kurmuş ve pozitif bir ilişki bulmuştur (Benoit, 1973).

Çalışmada yüksek savunma harcamalarına sahip ülkeler yüksek büyüme eğilimi gösterirken; düşük savunma harcamalarına sahip ülkelerin düşük büyüme eğilimi gösterdiği görülmüştür. Benoit'in beklentilerinin aksine gerçekleşen bu sonuç "Benoit Hipotezi" olarak adlandırılmıştır. Benoit'in bu çalışmasından sonra birçok bilim adamı bu konuyu araştırmış ve birçok sonuç elde etmişlerdir.

Savunma harcamalarının diğer bir dille askeri harcamaların büyüme ile ilişkisiyle ilgili olarak 4 model geliştirilmiş olup bunlar, Keynesyen model, neo-klasik model, kurumsal (Institutionalist) model ve Marksist model isimleri altında toparlanabilmektedir. Ayrıca bazı iktisatçılar bu modellerden yola çıkarak kendi güçlendirilmiş modellerini de geliştirmektedirler.

Keynesyen model, toplam talebin yetersiz olduğu durumlarda devletin aktif şekilde askeri harcamaları kullanarak kamu harcamalarının bir yansıması olarak çarpan etkisi ile toplam üretimi artırması varsayımından yola çıkmaktadır. Bu modelin arz yönüne dikkat vermemesi sebebiyle bir çok iktisatçı üretim fonksiyonunu modele dahil etmiştir.

Neo-klasik modelde, askeri harcamalar bir kamu malı olarak görülür ve diğer harcamalar ile askeri harcamalar arasında fırsat maliyetleri kıyaslanmak suretiyle ekonomik etkileri ölçülmektedir.

Kurumsal model, yüksek askeri harcamaların endüstriyel yetersizliğe yol açabileceğine ve Askeri Endüstriyel Yapı diye adlandırılan savunma harcamalarından fayda sağlayan bireylerin, firmaların ve sektörel organizasyonların oluşturduğu güçlü lobi gruplarını yaratabileceğine odaklanmaktadır.

Marksist model, askeri harcamaları kapitalist gelişim aracı olarak gören ve askeri endüstriyel yapının sınıf savaşındaki rolünü değerlendiren farklı yaklaşımlar bu modelde bulunmaktadır (Duyar ve Koçoğlu, 2014:703-704)

Bu modellerden Keynesyen model ve Neo-klasik model iktisatçılar tarafından daha geçerli görülmüşlerdir. Bu modeller ile ilgili daha ayrıntılı bilgi vermek gerekirse:

1.4.1. Keynesyen Model

Keynesyen modelde iktisatçılar en basit ifadeyle savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisini pozitif dışsallıklara dayanarak “arz yanlı” faktörlerle açıklamışlar ve ilişkinin pozitif olduğunu savunmuşlardır. Bu yaklaşım Askeri Keynesçi Yaklaşım (The Military Keynesianism Approach)’dır. Askeri Keynesçilik; hükümetin, ekonomik büyümeyi yükseltmek amacıyla orduya büyük miktarlarda harcama yaptığı bir tür ekonomik politikadır. Bu, İngiliz ekonomist John Maynard Keynes tarafından geliştirilmiş olan Keynesyen Ekonomi’nin çok özgül bir çeşitlemesidir. Bu yaklaşıma göre, mal ve hizmetlere olan askeri talebin artması sonucunda artan kamu harcamaları ekonomi üzerinde çarpan etkisi yaratarak genel tüketim seviyesini, ordunun içinde sivil personelin çalışması istihdamı ve Ar-Ge faaliyetlerine yapılan askeri harcamalar, yeni altyapılar ve gelişmiş teknoloji yoluyla sivil sektörün üretimini artırıyor. Sayılan bu dışsallıklardan ötürü Askeri Keynesçi Yaklaşıma göre savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi pozitifdir (Esgin, 2010:32-33).

Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya ekonomisinde ve İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD ekonomisinde yaşanan hızlı büyüme trendi Askeri Keynesçi Yaklaşımın geçerliliğini yansıtan örnekler olabilir. Bu dönemlerde savunma hizmetlerine harcanan kaynak ekonominin lokomotifidir. Almanya Birinci Dünya Savaşı sonrası tam istihdamı yakalayan ilk ülke olmuştur. 1929 Büyük Buhan döneminde %15 civarında işsizlik ortalamasına sahip Almanya bu dönemde işsizliği sıfıra indirmişti.

Yine bu yaklaşıma göre; savunma harcamaları, ekonomik büyümeyi toplam talebin genişlemesi yoluyla pozitif bir şekilde etkileyebilmektedir. Sonuç olarak

artan talep atıl sermayenin kullanımına yol açmakta ve daha fazla istihdam imkânına, üretime, kâra; bu nedenle de daha yüksek yatırıma yol açmakta, çarpan etkisiyle de ekonomik büyümeyi desteklemektedir (Abu-Bader ve Abu-Qarn, 2003: 571–572).

Diğer bir ifadeyle:” Savunma harcamalarının yarattığı talep, kapasite kullanımını artırır ve çıktı düzeyini büyütür. Sonuç sermayenin kazanç oranında, yatırımlarda ve büyümede artıştır (Looney, 1994:46-47).

Öte yandan Deger (1986) gelişmekte olan ve az gelişmiş 50 ülke için yaptığı çalışmada orduların Ar-Ge çalışmaları yaparak ülkenin teknolojik kapasitesini artırabileceğini ileri süren ikincil bir etkiden söz etmiştir (spin-off effects). Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ordular bu ülkelerin en modern örgütleri olarak ön plana çıkmaktadır. Ordu Ar-Ge çalışmaları yoluyla teknolojik gelişmeyi hızlandırabilir ve büyümenin zemini olan sosyo-kültürel alt yapıyı hızlandırabilir (Deger, 1986).

İktisat literatüründe arz yanlı modellerin dayanağını oluşturan pozitif etkiler şu şekilde özetlenebilir:

1. *“Savunma harcamaları pozitif dışsallıklara sahiptirler. Bu dışsallıklar sayesinde faktör verimliliği artabilir. Bu dışsallıklar modernizasyon, istikrar ve disiplinin yanı sıra askeri personelin eğitimi, altyapı oluşturma ve askeri Ar-Ge yoluyla çoğalan teknik yöntemler ve ordunun iç güvenlik hizmetlerine sağladığı destekler gibi sayısal olmayan faktörlerin tümünü içermektedir. Özellikle Ar-Ge faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan yeni teknolojiler kısa sürede tüm topluma yayılacaktır. Nitekim elektronik ve ulaştırma alanlarındaki icatların neredeyse tamamı ilk defa askeri nedenlerle gerçekleştirilmiştir.”*(Nadaroğlu, 1985:184-185).

2. Yüksek teknolojiye sahip bir savunma sektörü imalat sanayi başta olmak üzere birçok sektör üzerinde önemli pozitif dışsallıklara neden olur. David S. Saal tarafından 1998 yılında yapılan ampirik bir çalışmada, ABD’de hem 1973-79 hem de 1980-86 dönemleri boyunca doğrudan savunmaya bağlı imalat sanayilerinin daha yüksek bir toplam faktör verimliliğine sahip olduğu ve savunma alanındaki teknolojik değişmelerin, imalat sanayinin gelişmesini etkileyen önemli bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Saal, 1998: 24).

3. *“Silah üreticisi ülkelerde gelişmiş silahların üretiminden kaynaklanan teknolojik geri beslemeler sayesinde, endüstriler arası bağlantılar ve iki amaçlı Ar-Ge kullanımı söz konusu olabilir.”* (Deger ve Sen, 1995: 280,296)

4. “Sanayileşmiş ülkelerde barış dönemlerinde genellikle efektif talep azlığı nedeniyle üretimde daralmalar görülür. Bu gibi dönemlerde savunma harcamaları iktisadi faaliyetleri teşvik edip üretimde canlanmaya neden olabilir.” (Eshay, 1983: 87)

5. Barro, gelişmekte olan ülkelerde 1970-85 dönemi için yaptığı araştırmada, toplam kamu harcamalarından eğitim, sağlık ve savunma harcamaları düşüldükten sonra bulunan kamu tüketim harcamalarının kişi başına gelirin büyümesini geriletmediği sonucuna ulaşmıştır (Barro, 1991: 430).

6. Savunma harcamaları aşırı büyümeyi kontrol altına alabilir. Hükümetler, bir kamu bütçesi kalemi olan savunma harcamalarını önemli ölçüde kontrol edebilir ve ekonomik istikrar amacıyla kullanabilirler. Kısacası bu harcamalar durgunluk dönemi boyunca artırılabilir, enflasyonist baskıların söz konusu olduğu dönemlerde ise azaltılabilirler (Looney, 1997:2).

Askeri Keynesçiliğe pozitif dışsallıklarının yanında yöneltilen eleştiriler de bulunmaktadır. Bunlardan en çok ve doğrudan yapılan eleştiri; sağlık, eğitim vb. askeri olmayan umumi konulara yapılacak harcamaların, askeri harcamalara oranla daha çok istihdam yaratacağı şeklindeki görüştür. Bir başka temel eleştiri, ekonomik kavramlara değil, sosyal etkilere kusur bulur. Barış zamanındaki büyük orduların devamlılığının ve askeri harcamaların büyümesinin halkları savaşa sürüklediği, ayrıca militarizmi ve milliyetçiliği teşvik ettiği pek çokları tarafından ileri sürülür. Bu tür eleştiriler genelde; askeriyeğin, savaştan dönen pek çok askerin evde ve işsiz kalmış olma durumuna göre fiziksel ve ruhsal olarak çok daha iyi durumda olacağı iddiasıyla genç insanları suçtan koruduğu şeklindeki görüşe saldırıda bulunmaktadır.

Benzer bir eleştiri de; Askeri Keynesçiliğin, bir askeri-endüstriyel yapının (askeri harcamalara büyük oranda bağımlı endüstriyel sektörler) büyümesini hızlandırdığı ileri sürer. Askeri-endüstriyel yapı büyük bir istihdam kaynağı ve talebin önemli bir bölümünü oluşturduğunda, askeri harcamaları azaltmak hükümet için politik açıdan zordur. Bu durumun korkulan sonucu, daimi savaş ve sürekli yüksek askeri harcamalar döngüsü olacaktır.

Başka bir eleştiriye göre; askeri Ar-Ge faaliyetleri daha sonra sivil endüstrilerde uygulamalar bulabilse de, sivil uygulamalarda doğrudan yapılan araştırmalara göre daha az verimlidirler. Pek çok kişi, ABD gibi ülkelere nazaran

daha az askeri harcamaya rağmen yeni teknoloji geliştirmede büyük başarı elde eden yakın geçmişteki Japonya ve Almanya örneklerine değinirler.

En önemli ekonomik eleştirilerden biri de “kırık pencere safsatası” olarak bilinir. XIX. Yüzyıl Fransız Ekonomisti Frederic Bastiat’ın hikâyesine dayanılarak denilir ki, eğer biri bakkalın penceresini kırarsa, bu durum kasabaya fayda getirir; çünkü bu camcı için iş imkânı yaratır ve o da ardından terziden daha fazla alışveriş yapar ve bu böyle kasaba halkı arasında devam eder. Bastiat, bu durumun aldatıcı ve mantıksız bir nedenleme olduğuna değinmektedir; zira eğer bir pencere almak zorunda kalmasaydı, bakkalın ne satın alacağı görmezden gelinmektedir. Yani çağdaş ekonomik terminolojideki “fırsat maliyetini” görmezden gelinmektedir. Askeri Keynesçilik fırsat maliyetini hesaba katmakta başarısızdır; yani askerlerin, eğer asker olmasalardı ne yapacaklarını ve ayrıca ordu için çalışan şirketlerin, bu durumda savaş malzemesi üretmek yerine ne yapıyor olacağını açıklayamaz.

Bir başka eleştiri de çok daha bariz bir gözleme dayanır. Askeri harcamalar genel vergilendirmelerle karşılanmaktadır. Askeri harcamaları karşılamak için yüksek vergiler gereklidir; bu da ekonomik büyümede uzun vadede geri çekilmeye neden olur. Aslında bu genel olarak Keynesyenizme getirilen eleştirilerden biridir.

Bazı eleştirmenler günümüz dünyasında bu tür politikaların gelişmiş ülkeler için geçerli olmadığını, çünkü askeri gücün günümüzde ileri teknoloji ile donatılmış profesyonel ordularla kurulduğunu ve bu nedenle de askeriyeğin eğitimsiz genç insanlar için istihdam konusunda son çare olma geçerliliğini yitirdiğini ileri sürerler (Bilişli, 2011:17-18).

1.4.2. Neo-Klasik Model

Neo-klasik teorik yaklaşım, keynesyen modelin aksine savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisini, negatif dışsallıkları temel alarak “talep yanlı” faktörlerle açıklayan yaklaşımdır (Dunne ve Nikolaidou, 2001:5). Neo-klasik yaklaşıma göre savunma harcamaları için yapılan fazladan harcamalar, eğitim, sağlık, yatırım ve ihracat gibi kalemlerde yapılacak olan harcamaları azaltacağından ötürü, savunma harcamaları ülke ekonomisinde negatif dışsallıklar oluşturarak ekonomik gelişmeyi olumsuz yönde etkiler.

Literatürde neo -klasik modeli temel alan birçok çalışma bulunsa da bu teori talep üzerine yoğunlaştığı, ordunun rolünü ve askeri çıkarları görmezden geldiği rasyonel aktörlerin çok fazla bilgi ile gerçekten uzak bilişimsel yeteneğe sahip olmalarını gerektirdiği gibi sebeplerle eleştirilebilmektedir (Kaya, 2013:20)

Savunma harcamalarının büyümeye olan negatif etkileri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. ” *Savunma harcamaları, kıt kaynakları doğrudan üretken yatırımlardan ve beşeri sermaye birikiminden uzaklaştırır. Böylece, savunma harcamaları yüksek ekonomik gelişme oranları içeren kalkınma projelerinde kullanılacak kaynakları başka alanlara kaydırmak suretiyle yüksek bir fırsat maliyetine neden olabilirler. Bu durum sadece savunma dışı kamu harcamalarını değil aynı zamanda bağlantılı özel sektör harcamalarını da düşürür.*” (Looney, 1994:36).

2. “Eğer savunma harcamaları ağır bir sanayi temeli gerektiren silah üretimini içeriyorsa, ithal ikameci sanayileşme stratejisi iyice güçlenir, bu da ihracatın teşvikini ve tarım gibi sektörlerin gelişimini engeller. Böyle bir strateji, genellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik gelişme açısından olumsuz sonuçlara yol açar.” (Deger ve Sen, 1995:280)

3. “Savunma alanında genellikle uzmanlar, bilim adamları ve mühendisler gibi nitelikli işgücü istihdam edilir. Bu ise, ekonominin diğer alanları için beşeri sermaye arzını azaltacaktır.” (Deger ve Sen, 1995:296)

4. “Savunma harcamaları içinde önemli bir kalem olan silahların bir kısmının yurtdışından ithal edilmesi, gelişmekte olan ülkelerin kıt döviz kaynakları üzerinde ciddi açıklar oluşturur.” (Eshay, 1983:87)

5. “*Savunma harcamaları grubu içinde yer alan ve verimliliğe olumlu katkısı olan Ar-Ge harcamalarının bu konudaki sivil harcamaların aleyhine olması, ekonomik gelişme üzerinde negatif bir etki ortaya çıkacaktır. Bu sonuç, askeri teknolojinin sivil teknolojiye göre daha düşük karlılığa sahip olduğu görüşüne dayanmaktadır.*” (Cappelen, Petter ve Bjerkholt, 1984:372).

6. “Savunma alanındaki Ar-Ge faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan buluşlar sadece devlete satılabilen nihai mal ve hizmetlere yönelik ise, bunların genel olarak verimlilik artışına katkılarının sıfır olabileceği söylenebilir.” (Poole ve Bernard, 1992:440)

7. ”Savunma harcamalarının azaltılması bütçe tasarrufu sağlayabilir, bu tasarruflar alternatif kamu harcama taleplerini karşılamakta kullanılabilir.”(Karaçay, 1995:23)

1.5. SAVUNMA HARCAMALARININ DİĞER EKONOMİK DEĞİŞKENLERLE İLİŞKİSİNİN ANALİZİ İÇİN OLUŞTURULAN MODELLER

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi “arz yanlı” ve “talep yanlı” faktörlere dayanarak açıklayan teorilerden bahsetmiştik. Ancak Deger ve Smith (1983) çalışmalarında hem arz hem de talep yanlı faktörleri kullanıp eşanlı denklemler metodunu uygulayarak Yapısal Model olarak da bilinen Arz ve Talep Yanlı Model’i geliştirmişlerdir. Bu modelin içinde, savunma harcamaları denklemi, tasarruf denklemi, ticaret dengesi denklemi ve ekonomik gelişme denklemi olmak üzere 4 farklı denklem vardır (Deger ve Smith, 1983)

Bu modelde dikkat çekilen nokta, savunma harcamalarının kaynakları diğer sektörlerden çekmesi ve yatırım, tüketim yollarıyla doğrudan fırsat maliyetine sahip olmasıdır. (Deger ve Smith, 1983: 339). Çalışmada artan savunma harcamalarının enflasyona ve vergilendirmeye sebep olarak tasarrufları azaltacağını bunun da dolaylı yoldan ekonomik gelişmeyi olumsuz yönde etkileyeceğini öne sürmüştür. Deger 1983 yılında Smith ile ortak yaptığı çalışmasında ise, savunma harcamalarının modernizasyon yoluyla ekonomik gelişme üzerine küçük de olsa pozitif bir etkisi ve tasarruflar yoluyla da büyük bir negatif etkisi olduğunu sonuçta net etkinin negatif olduğunu göstermektedir. (Deger ve Smith, 1983:353). Bu modeli kullanan birçok çalışmada da savunma harcamalarının ekonomik gelişmeye net etkisinin negatif olduğu görülmektedir.

İktisat literatüründe bu konuda kurulan modellerin arasında yapısal model dışında arz yönlü modellerde bulunmaktadır. Biswas ve Ram (1986) Feder’in ekonomiyi ihracat sektörü ve ihracat dışı sektör olarak ikiye ayırdığı ve ihracat sektörünün ekonomik gelişme üzerindeki etkisini tahmin etmek için kurduğu modele savunma harcamalarını katarak 58 tane gelişmekte olan ülke için savunma harcamaların ekonomik gelişme üzerine etkisini araştırmışlardır. Bu sebeple bu modele Feder-Ram Modeli denir. Feder -Ram Modeli ekonomiyi savunma sektörü ve sivil sektör olarak ikiye ayırmakta ve modelde iki geleneksel girdiyi emek ve sermayeyi kullanmaktadır. Bu model savunma harcamalarının ekonomik gelişmeye olan pozitif etkisini iki şekilde açıklar. Birincisi, savunma sektörünün ekonominin

geri kalanı üzerindeki marjinal dışsallık etkisi pozitifdir. İkincisi ise, savunma sektöründe girdi verimliliğinin daha yüksek olmasından kaynak bu sektöre akacak ve sonuç olarak toplam çıktı da bir artış yaşanacaktır (Biswas ve Ram, 1986).

Savunma harcamaları ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Faini, Annez ve Taylor (1984) tarafından geliştirilen bir başka model de Talep Yanlı Geleneksel Ekonometrik Model'dir. Modellerinde ekonomik gelişmeyi, nüfus artış oranına, savunma harcamalarındaki değişime, net dış sermaye akışındaki değişime, sermaye stokundaki değişime ve kişi başına düşen Gayri Safi Yurt Dışı Hasıla (GSYDH) bağımsız değişkenlerine bağımlı olarak açıklamışlardır. Kısa dönemde savunma harcamalarının Keynesyen efektif talep etkisi oluşturabileceği gibi, sivil yatırımlarda dışlama etkisinin ortaya çıkabileceği sonucuna varmışlardır (Faini, Annez ve Taylor, 1984).

İKİNCİ BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARININ İNCELENMESİ

Birinci bölümde savunma ve savunma harcamalarının tanımını, sınıflandırmasını, belirleyici etmenleri, ekonomi üzerine etkilerini, savunma harcamaları üzerine teorik yaklaşımları ve savunma harcamalarının diğer ekonomik değişkenlerle ilişkisinin analizi için oluşturulan modelleri ele aldık. Çalışmanın bu bölümünde ise dünyada savunma harcamalarının genel seyri, Türkiye’de savunma harcamaları, finansal serbestleşmenin ülke ekonomilerine etkisi ve finansal serbestleşme öncesi ve sonrası dönem savunma harcamaları incelenecektir.

Dünyada savunma harcamalarını rapor eden ve yayınlayan çeşitli kuruluşlar vardır. Bu kuruluşlardan bazıları SIPRI, IISS ve Silah Kontrol ve Silahsızlanma Ajansı (ACDA) ’dır. Verileri daha fazla güvenilir olarak nitelendirilen SIPRI, savunma harcamalarını NATO tanımlamasına göre rapor etmektedir. ACDA da, NATO tanımlamasına göre savunma harcamalarını yayınlamasına rağmen verilerinin yeterince güvenilir olmadığı ve harcamaların olduğundan az gösterildiği bazı araştırmacılar tarafından ileri sürülmüştür (Karaçay, 1995).

Çalışmada genellikle SIPRI verileri ele alınmakla birlikte diğer verilere de değinilecektir.

2.1. DÜNYADA SAVUNMA HARCAMALARI

Sanayileşme devrimi ile başlayan geçtiğimiz yüzyıl teknoloji alanında da büyük gelişmelere sahne olmuştur. İki büyük savaşı da içinde barındıran 20’nci yüzyılda, şiddeti ve büyüklüğü birbirinden büyük birçok çatışma ve savaş yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. Dünya üzerinde yaşanan bu savaş ve çatışmalar, askeri ve siyasi krizler, terörle mücadele, ülkelerin silahlanma yarışı, silah sistemlerindeki teknolojik gelişmeler ile modernizasyon faaliyetleri ülkelerin savunma harcamalarını arttırmıştır.

Teknolojik devrimlerin ve önemli savaşların yaşandığı bu dönemi hava ve uzay gücü yüzyılı olarak da adlandırabiliriz. Wright kardeşlerin uçağı icat etmeleri ile başlayan havacılık çağında hareket alanı üç boyutlu hale gelirken, hava gücü ayrı bir kuvvet olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Yapımından idamesine, modernizasyon faaliyetlerden nitelikli personel gerekliliğine hava kuvvetleri yüksek maliyet gerektiren bir kuvvet olmuş ve bu dönemde savunma harcamalarında aslan payını almıştır. Öte yandan artık ülkeler küresel birer güç olma yolunda hava gücünü ileri taşımayı uzay gücünü oluşturmayı ve böylelikle diğer ülkeler üzerinde üstünlük kurmayı amaçlamaktadır.

Öte yandan son yıllarda yapılan savaşları incelediğimizde hava kuvvetlerinin savaşın kaderini etkileyecek etkinlik ve kabiliyette olduğu görülecektir. Eskiye nazaran yapılan savaşlarda hava kuvvetlerinin etkisiyle kısa zamanda sonuçlar alınmakta ve daha ağır kayıplar verilmemeye başlanmıştır. Ancak bu durum daha fazla teknoloji, nitelikli iş gücü istihdamı gerektirdiğinden savunma harcamalarının artmasına sebep olmaktadır.

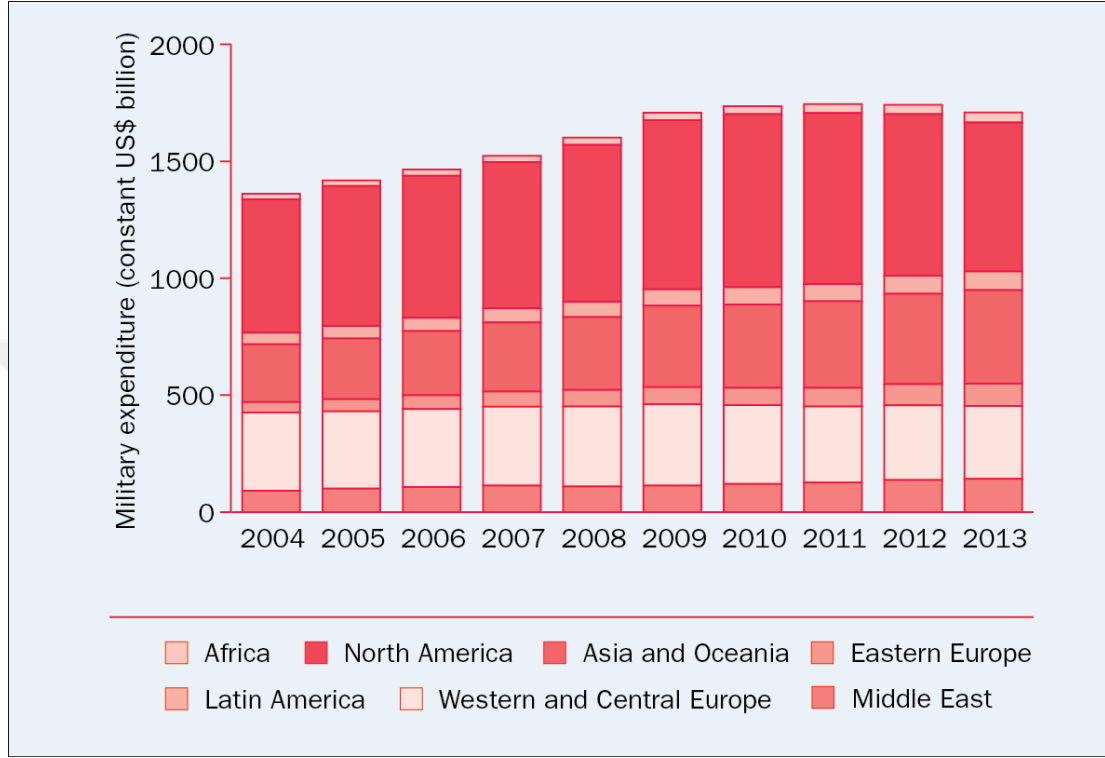
Dünyada savunma harcamaları, İkinci Dünya Savaşından sonra sürekli artış göstermiş, Soğuk Savaşın en çok savunma harcaması yapılan 1987 yılından itibaren ise düşüşe geçmiştir. Bu azalmanın en önemli nedeni kuşkusuz soğuk savaşın sona ermesi ve ülkelerin kamu harcamaları önceliklerinin değişmesi gerekliliğini doğuran mali sınırlamalardır.

1987 yılından itibaren düşme trendi yakalayan savunma harcamaları 1998 yılından itibaren tekrar artmaya başlamıştır. Bu artış öncelikle Orta Doğu ve Doğu Avrupa ülkeleri, Kuzey Amerika ve Doğu Asya'da yaşanan ekonomik, politik ve teknolojik değişimin bir sonucudur.

2001 yılındaki 11 Eylül saldırılarından sonra ABD 'nin başlattığı ve “Önleyici Savaş” adını verdiği Afganistan ve Irak savaşları bu dönemde savunma harcamalarının artmasında başlıca nedendir. Bu dönemde ABD dünya savunma harcamalarının %47'sini yapmaktadır. 2002-2004 yılları arasında ABD savunma bütçesine yapılan 238 milyar dolar ilavenin Afrika, Latin Amerika, Japonya dışındaki Asya ülkeleri ve Orta Doğu toplamından bile daha fazla olduğu dikkat çekicidir (Taner, 2006:3).

2004 yılından sonraki dönemi incelediğimizde savunma harcamalarının 2005 yılından itibaren 1000 milyar doların üzerine çıktığı ve 2011 yılına kadar arttığını 2011 yılından itibaren ise düşme eğilimi gösterdiğini görüyoruz.

Şekil 1 -Dünya Askeri Harcamaları: 2004-2013

Kaynak: (<http://www.sipri.org/yearbook/2014/04.>), (Erişim Tarihi:20.10.2015)

Military Expenditure: Askeri Harcamaları

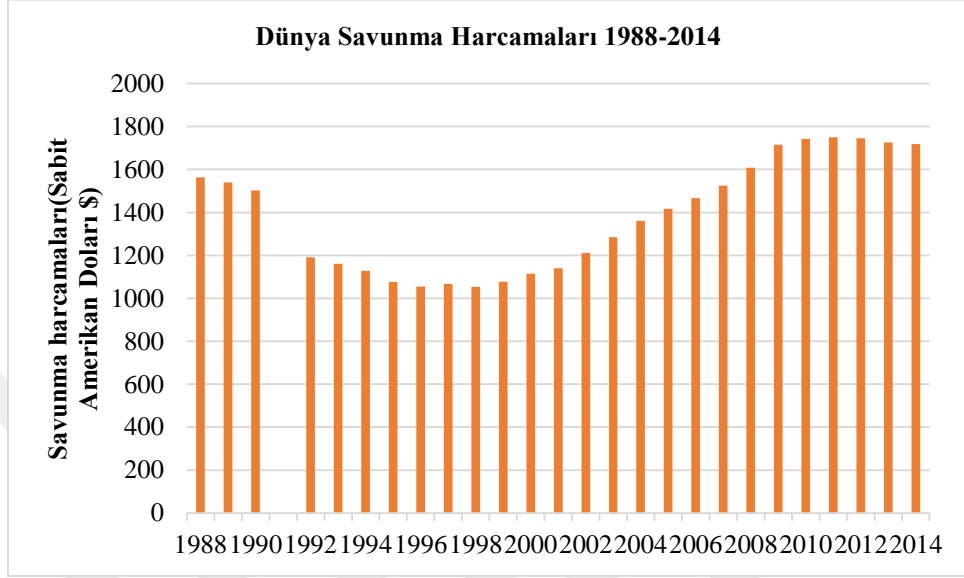
Constant US \$ billion: Sabit milyar Amerikan Doları

Africa: Afrika, North America: Kuzey Amerika, Asia and Oceania: Asya ve Okyanusya, Eastern Europe: Doğu Avrupa, Latin America: Latin Amerika, West and Central Europe: Batı ve Orta Avrupa, Middle East: Orta Doğu.

SIPRI tarafından açıklanan 2014 yılı savunma harcamaları verilerine göre ise dünyada savunma harcamaları azalma trendini sürdürmektedir. 2014 yılında savunma harcamaları 2013 yılına oranla %0.4 azalarak dünya genelinde 1776 milyar Amerikan Doları olarak gerçekleşmiştir. Bu da dünya GSYH 'nın % 2.3'üne karşılık gelmektedir. Bu dönemde askeri harcamalar Kuzey Amerika, Batı ve Orta Avrupa ile Latin Amerika ve Karayipler 'de düşmüştür. Ancak Asya ve Okyanusya, Orta Doğu, Doğu Avrupa ve Afrika'da artmıştır. Çin, Rusya ve Suudi Arabistan askeri harcamalarında önemli artışlar yapmaya devam etmiştir. Suudi Arabistan 2014

yılında askeri harcamalarını yüzde 17 arttırarak askeri harcama yapan en yüksek ilk 15 ülkenin içinde yer almıştır (http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=496#).

Grafik 1- Dünya Savunma Harcamaları: 1988-2014

Kaynak: (http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database.), (Erişim Tarihi: 20.10.2015)

2015 yılında dünya savunma harcamalarını incelediğimizde ise toplam savunma harcamaları 1676 milyar Amerikan Doları olmuştur. 2015 yılında en çok savunma harcaması yapan 5 ülke sırasıyla ABD, Çin, Suudi Arabistan, Rusya ve Birleşik Krallık olmuştur. Kıtalara ve bölgelere göre 2015 yılı savunma harcamalarını incelediğimizde Asya ve Okyanusya, Orta Avrupa ve birçok Orta Doğu ülkesinin savunma harcamalarını arttırdığını görüyoruz. Öte yandan Kuzey Amerika, Afrika, Latin Amerika ve Karayipler ile Batı Avrupa'da savunma harcamalarında azalma meydana gelmiştir (SIPRI, <http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1604.pdf>).

Ülkelere göre 2015 yılı Dünya Askeri Harcamalarını incelemek gerekirse:

Tablo 4 - Ülkelere Göre Savunma Harcamaları: 2015 (Milyar Amerikan Doları)

Ülke	Harcama (\$ milyar)	Ülke	Harcama (\$ milyar)
1.ABD	596	6. Hindistan	51.3
2.Çin	215	7.Fransa	50.9
3. Suudi Arabistan	87.2	8.Japonya	40.9
4.Rusya	66.4	9.Almanya	39.4
5.UK	55.5	10.Güney Kore	36.4

Kaynak: SIPRI (<http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1604.pdf>), (Erişim Tarihi:03.05.2016)

Bölgelere göre 2015 yılı Dünya Askeri Harcamalarını incelemek gerekirse:

Tablo 5- 2015 Yılı Dünya Askeri Harcamaları

Bölge	Harcama (\$ milyar.)	Değişim 2014-2015 (%)
Afrika^a	(37.0)	-5.3
Kuzey Afrika	(17.9)	2.1
Sahra Altı Afrika ^a	19.1	-11
Amerika	678	-2.5
Orta Amerika ve Karayipler	9.5	3.7
Kuzey Amerika	611	-4.0
Güney Amerika	57.6	1.6
Asya ve Okyanusya^b	436	5.4
Orta ve Güney Asya ^b	68	0.9
Doğu Asya	302	5.7
Okyanusya	25.8	7.7
Güneydoğu Asya	39.7	8.8
Avrupa	328	1.7
Doğu Avrupa	74.4	7.5
Batı ve Orta	253	-0.2
Orta Doğu	?	?

Kaynak: SIPRI (<http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1604.pdf>), (Erişim Tarihi:03.05.2016)

() :Belirsiz Tahmin

^a : Toplam harcamalardan Eritre ve Sudan hariçtir.

^b : Toplam harcamalardan Türkmenistan ve Özbekistan hariçtir.

Tablo 6- 2015 Yılı İtibariyle En Yüksek Savunma Harcaması Yapan 15 Ülke (Dünya Yüzdelerine Göre)

ÜLKE	Yüzdesi(%)	ÜLKE	Yüzdesi(%)	ÜLKE	Yüzdesi(%)
1. ABD	36	6. Hindistan	3.1	11.Brezilya	1.5
2. Çin	13	7.Fransa	3.0	12.İtalya	1.4
3. Suudi Arabistan	5.2	8.Almanya	2.4	13.Avustralya	1.4
4. Rusya	4.0	9.Japonya	2.4	14. BAE	1.4
5. UK	3.3	10.Güney Kore	2.2	15. İsrail	1.0

Kaynak: (<http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1604.pdf>), (Erişim Tarihi:03.05.2016)

Tablo 7- En Yüksek Savunma Harcaması Yapan 15 Ülkenin Diğer Makro Verileri: 2014 Yılı.

Ülke	Harcama (\$ milyar)	Değişim	GSYH 2005-14(%)
1. A.B.D	610	-0.4	3.5
2. Çin	[216]*	167	[2.1]*
3. Rusya	[84.5]*	97	[4.5]*
4. Suudi Arabistan	80.8	112	10.4
5. Fransa	62.3	-3.2	2.2
6. İngiltere	60.5	-5.5	2.2
7. Hindistan	50	39	2.4
8. Almanya	[46.5]*	-0.8	[1.2]*
9. Japonya	45.8	-3.7	1.0
10. Güney Kore	36.7	34	2.6
11. Brezilya	31.7	41	1.4
12. İtalya	30.9	-27	1.5
13. Avustralya	25.4	27	1.8
14. BAE	[22.8]*	135	[5.1]*
15. Türkiye	22.6	15	2.2

Kaynak: (http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=496), (Erişim Tarihi:18.09.2015)

*[] verileri SIPRI tarafından tahmin edilmektedir.

2.2. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI

Birinci bölümde ülkelerin savunma harcamalarını belirleyen faktörlerde de bahsettiğimiz üzere ülkemizin jeopolitik durumu, komşu ülkelerin aşırı silahlanması, 30 yıldan fazla bir süredir silahlı mücadele ettiği terör örgütü, uluslararası siyasi ve askeri krizler, değişen ve artan tehdit algısı, askeri ittifaklar nedeniyle üstlendiği barış ve koruma misyonları, Orta Doğu'da yaşanan Arap Baharı sonrası artan güvenlik ihtiyacı, Asya'dan Avrupa'ya yasadışı geçişte transit ülke görülmesi nedeniyle mülteci sorunu savunma harcamalarını etkileyen en önemli faktörler olmuştur. Saydığımız bu nedenlerden dolayı savunma harcamaları yıllara göre artan bir trend izlemiş ve ülkemizde savunma harcamalarının faturası ağır olmuştur.

Ülkemizde Cumhuriyetin ilanından itibaren 1924 yılından 1933 yılına kadar olan dönemde, özel girişimlere ağırlık verilmiş, ekonomik ve mali politikalar bu çerçevede hazırlanarak uygulanmıştır. Bu dönem“ liberal ekonomi dönemi” olarak adlandırılmaktadır (Öner, 1994:14).

1933 yılından 1938 yılına kadar olan dönemde de “Devletçilik” olarak nitelendirilen politikalar uygulanmış Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı başarıyla uygulanmış, 1939 yılında Türkiye harp ekonomisi dönemine girmiş, harcamaların büyük bir bölümünü savunma harcamalarına ayırmak zorunda kalmış bu nedenle hazırlanan beş yıllık ikinci sanayi planı uygulanamamıştır (Öner, 1994:15).

1924-1939 yılları arasında savunma harcamalarının GSMH içindeki payına bakıldığında 1924 yılında GSMH'nin %3,8'i olduğu, 1930 yılına kadar inişli çıkışlı bir seyir izlediği, 1930 -1933 yılları arasında %4'ler düzeyini koruduğu ve nihayet 1939'da GSMH'nin %8,8'ine ulaştığı, 1940'da hızlı bir yükseliş yaparak GSMH'nin %12,6'sına ulaştığı görülmektedir.

11 Eylül 1939'da ülkemiz İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu anlaşmayla İkinci Dünya Savaşı'na katılmayarak sıcak savaşın içerisine dahil olmamıştır. Nitekim ülkemiz savaşa girmemiş de olsa yaşanan savaşın tüm olumsuzluklarından etkilenmiştir. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle artan savunma ihtiyacı, 1940 ile 1944 yıllarını kapsayan dönemde bütçe harcamalarının yaklaşık yarısı savunma harcamalarına ayrılmıştır. Bu gelişmeler diğer kuruluşların bütçelerinde kısıtlamalar yapması mecburiyetini ortaya çıkarmıştır (Öner, 1994:16).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada köklü siyasi ve ekonomik değişimler yaşanmıştır. Bu dönemde ülkelerde otoriter ve baskıcı rejimler yerini demokratik siyasi sistemlere bırakmıştır. Ülkemizde yaşanan konjonktürel değişimden etkilenmiştir. Bu dönemde ülkemizde çok partili siyasi sisteme geçilmiştir.

1946-1954 döneminde yaşanan siyasi değişim ve NATO 'nun kurulmasıyla başlayan askeri ittifak nedeniyle ülkemizde savunma harcamaları düşme eğilimi göstermiştir. Ancak ülkemizde 1955 yılından itibaren yaşanan iç siyasi kriz ve ardından gelen askeri müdahalenin etkisi savunma harcamalarının artmasında etkili olmuştur. 1946-1961 yılları arasında savunma harcamalarının GSMH'den aldığı pay %4 ile %6,9 arasında değişmektedir.

1960'lı yıllarda ve daha sonrasındaki süreçte tüm dünyayı etkileyen silahlanma yarışından Türkiye'de etkilenmiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra silah teknolojilerindeki yenilik ve üretimindeki artış birçok dünya ülkesi gibi Türkiye'nin de askeri harcamalarının artmasına yol açmıştır. Bu durum 1970'den sonra Türkiye'de süreklilik göstermiştir. Türkiye, 1971-1989 döneminde askeri harcamaları en hızlı artan NATO üyesi ülkedir (NATO, 1991). Bu artışta 1971 yılında yaşanan 12 Mart Muhtırası ve ABD ambargosunun rolü şüphesiz çok büyüktür. 12 Mart 1971 Muhtırası sonrası savunma harcamalarında %45'lik bir artış görülürken (Saka, 2007: 85), 1975 yılında ABD ambargosu nedeniyle savunma harcamaları %75 oranında artış göstermiştir (Uçar, 2003:8).

1970 yılında yaşanan petrol krizi, ülkemizde yaşanan siyasi müdahale, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve ABD ambargosundan sonra ülke ekonomimiz büyük miktarlarda döviz kaybı yaşamış ve ağır yaralar almıştır. 1978-1979 yıllarında bu dar boğazdan ülke ekonomisini çıkarabilmek için bir dizi tedbirler alınsa da uygulanamamıştır. 1979 yılı sonrasında ülkemizde yaşanan siyasi değişiklik sonrası 24 Ocak 1980 istikrar programı uygulanmaya başlamıştır. 24 Ocak 1980 iktisadi kararları 12 Eylül askeri müdahalesine kadar sivil hükümetin, müdahale sonrası ise 1983 yılına kadar askeri yönetimin sahip olduğu hükümet tarafından yürütülmüştür.

Bu dönemlerde savunma harcamalarının GSMH içindeki payına bakıldığında 1962 yılında %4,5 olduğu 1968 yılına kadar %4'ler düzeyinde seyrettikten sonra, 1968 yılıyla %2,9'lara düştüğü, 1971 yılında tekrar yükselerek %3,1'e ulaştığı, 1976 yılında %3 iken, 1978 yılında %2,6 ile incelenen dönemdeki en düşük seviyesine

inmiştir. 1980 yılına geldiğimizde ise savunma harcamalarının GSMH içindeki payı %3 olmuştur.

1980 yılından itibaren ise ülkemizde ekonomik ve siyasi sorunlara bir yenisi eklenmiştir. 1984 yılında ilk silahlı eylemini gerçekleştiren PKK terör örgütü ülkemizde şu ana dek binlerce insanımızı kaybetmemize, maddi ve manevi ağır kayıplar vermemize neden olmuştur. 1984 yılından 1991 Körfez krizine kadar geçen sürede eylemlerine devam eden PKK terör örgütü Körfez krizinden beslenerek eylemlerini arttırmıştır. Yaşanan otorite boşluğundan maksimum seviyede faydalanan terör örgütü Güneydoğu bölgemizde terörün artmasına neden olmuştur. 1991 Körfez krizi ülkemizde sosyal, siyasal ve ekonomik dengeleri değiştirmiştir. Bu dönemde ülkemizde bu bölgeye yapılan ihracatta kayda değer düşmeler yaşanmış, savaştan kaçan mülteciler ile terör örgütüne karşı ve sınırlarımızda artan savunma ihtiyacı ülkemizde savunma harcamalarını arttırmıştır.

Öte yandan 13 Kasım 1985 tarihinde savunma alanında dış piyasalara açılacak modern bir sanayi kurmak, ordumuzun silah ihtiyaçlarını karşılamak ve modernizasyon faaliyetlerine kaynak yaratabilmek amacıyla Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB) bünyesinde Savunma Sanayi Destekleme Fonu kurulmuştur.

1980 yılından itibaren savunma harcamalarının GSMH içindeki payına bakıldığında 1982 yılında %2,5, 1983 yılında artarak %2,9, bu dönemden itibaren azalarak 1988 yılı itibarıyla %2,0'a düştüğü, 1989 yılından itibaren ise tekrar artma eğilimi göstererek 1992 yılında %2,8 olduğu görülmektedir.

Soğuk savaşın sona ermesiyle bloklar arası silahlanma yarışının sona ereceği beklentisi batıdaki ülkelerin silahsızlanma eğiliminin aksine gerçekleşmemiştir. Nitekim, Türkiye 1990'lı yıllarda, askeri harcamalarına önemli derecede kaynak ayırmış, askeri kapasitesini en azından 'caydırıcı' düzeyde tutmaya çalışmıştır. Dünyanın en çok güvenlik tüketen coğrafyasında yer alması nedeniyle, Türkiye'nin, askeri harcamalarını belli bir düzeyde tutması bir zorunluluktur. Zira Türkiye, dış politikasında, askeri güç unsurunu kullanmadan çözemeyeceği sorunlara sahiptir (Koçer, 2002:151). Savunma harcamalarındaki bu yükselişte, Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF)'nin katkısının başlaması şüphesiz etkili olmuştur. Ancak, asıl artışın bütçeden kaynaklandığı ifade edilmektedir (Günlük-Şenesen, 2002:75).

Ülkemizde 1994 yılına geldiğimizde ise yeni bir ekonomik kriz yaşanmıştır. 1994 krizinde, kamu borçlanma gereğinin büyüdüğü bir aşamada, faizlerin düşürülmesi, Türk Lirası (TL)'ndan kaçıışı ve dövize hücumu başlatmıştır. Böylece TL, yabancı paralar karşısında büyük değerler kaybetmiştir. Döviz fiyatları üç ay içinde %230 artmış, son yıllarda %7 civarında olan büyüme menfiye doğru gelişmeye başlamıştır. Faiz oranları bu dönemde %100'lerden %1000'lere tırmanmaya başlamıştır (Çetinkaya, 2013:128).

1993 yılının sonlarında dolar fiyatı ülkemizde 14 bin TL'den spekülasyonların etkisiyle Nisan 1994'de 40 bin TL'ye fırlarken Hazine Haziran'da %400 faizle borçlanmış, borsada fiyatlar çökmüştür; kitlesel işten çıkarmalar karşısında işçilerin işlerini korumak adına ücretsiz çalışmaya razı olmaları, yaşanan krizlerin tarihinde ilk kez görülen bir olaydır (Çetinkaya,2013:128).

Ülkemizde yaşanan bu ekonomik kriz beraberinde siyasi bir krizi de getirmiştir. Hükümet kurma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanınca Aralık 1995 tarihinde erken seçimlere gidilmiştir. Bu dönemden 1999 yılına kadar ülkemizde 5 farklı koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu dönemde ülkemizde büyümede gerileme ve devlet bütçesinde kamu harcamalarına tasarruflar getirilmiştir. Devlet bütçesine getirilen bu tasarruflar kamu harcamalarının sağlık, eğitim, altyapı gibi kalemlerinde düşmeye neden olurken savunma harcamalarında ilk başta azalan ancak sonrasında artan bir trend izlemiştir.

1994 yılında ülkemizde savunma harcamalarının GSMH içindeki payı %2,8 iken, 1995 yılında %2,6 'ya düşmüştür. 1996 yılından itibaren tekrar artma eğilimi göstererek 1996 yılında %2,7; 1997 ve 1998 yılında %3,0 ve 1999 yılında %3,6 olarak gerçekleşmiştir.

2000'li yıllara geldiğimizde ise ülkemizde yaşanan terörle mücadele devam etmektedir. Bununla beraber Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri büyük ekonomik zararlara neden olmuştur. Bu krizlerden bahsetmek gerekirse: 2000 krizinde,1999 yılı itibariyle IMF ile üzerinde antlaşmaya varılan programın uygulanmasında ilk başlarda bir ölçüde başarı sağlandı. Faiz oranları hızla düştü, üretim ve yurtiçinde talep artmaya başladı, enflasyon yavaşladı. Ancak fiyat artışlarının yine de programda öngörülen oranın üzerinde seyretmesi, yurtiçi talebin hızla genişlemesi, enerji, fiyatlarındaki artışlar ve TL 'nin aşırı değerlenmesi, programda öngörülenin

üzerinde dış açıklara yol açtı. TL 'nin aşırı değerlenmesi kur endeksini 1999'da 106 iken 2000 yılının birinci dört ayında 109.5'e çıkarmış, sonraki dört aylık dönemde biraz düşmüşse de, dönemin son çeyreğinde 110.5 olmuştur. Bu da özellikle ithalatı aşırı biçimde artırarak, yıllık dış ticaret açığını 26.7 milyar dolar gibi rekor bir seviyeye yükseltmiştir. Açığın bu düzeylere yükselmesi dış çevrelerde programın sürdürülmesi hususunda şüphelere neden olmuş ve aynı dönemde Arjantin'de meydana gelen krizin de etkisi ile 2000 Kasım'da krize neden olmuştur (Seyidoğlu, 2003:148 akt.(Çetinkaya, 2013:128, 129).

Şubat 2001 krizinde ise Türkiye'de 1990 ve 2000 yılından kalma krizin etkileri sürüyordu. Hala döviz sıkıntısı büyük miktarlardaydı. Ekonomi ip üstündeydi. Ülkede ekonomiye güven kalmamıştı ve kriz havası vardı. Stand -By anlaşmasının ardından 2000 yılında devreye giren istikrar programı büyük çöküşün baş sorumlusuydu. Dış açık ve cari açık artmıştı. Türkiye döviz kurunun çapaya bağlanmasıyla çıkmaz sokağa girdi. Cari işlemler açığı giderek büyüdü ve yıl sonunda 9.8 milyar dolara çıkarak tarihi bir rekor kırdı. Toplam kısa vadeli borçlar 28.9 milyar, toplam dış borç stoku da 114.3 milyar dolara çıktı.

Bu dönemde 3.5 milyar dolarlık net sermaye çıkışıyla döviz fiyatları ve faizler tırmanışa geçti. Kriz öncesi 670 bin TL olan dolar 1 milyonu aştı (Çetinkaya, 2013:129). Tüm bu nedenlere Milli Güvenlik Kurulu (MGK)'nda yaşananlar da eklenince Şubat 2001 krizi patlak verdi. Kriz sonrasında para piyasalarında gecelik faiz oranı %7.500'e çıkarken, Hazine %144 oranında borçlandı. Kriz günü 685.500 TL olan ABD Doları 3 gün sonra 920.000 TL oldu. Ülkede dövizle borçlanan vatandaş büyük sıkıntıya girdi. Esnafı battı, işsizlik arttı (Çetinkaya,2013:129).

Yaşanan bu krizlerden sonra ülkemizde yapılan Kasım 2002 seçimlerinde bu dönemde koalisyonda olan partilerden hiçbiri meclise girememiş, AKP tek başına iktidar olmuştur. Bu dönemden günümüze ülkemizde siyasi yapıda herhangi bir değişiklik yaşanmazken direkt ülkemizi ilgilendiren ve yapısal kırılmalıklar taşıyan herhangi bir ekonomik krizde yaşanmamıştır.

Ülkemizde bu dönemde savunma harcamaları azalma eğilimi göstermiştir. 2001 yılında savunma harcamalarının GSMH içindeki payı %3.6 iken bu oran yıllara göre düşerek 2005'te %2.5, 2011 yılında ise %2 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılından itibaren ise ülkemizde savunma harcamaları dünya ile paralel olarak

artmıştır. 2014 yılı itibariyle savunma harcamalarının GSMH içindeki payı %2.2'dir ve ülkemiz dünyanın en fazla savunma harcaması yapan 15'inci ülkesidir.

Ülkemizde savunma harcamalarının genel seyrini incelediğimizde birçok iç ve dış nedenlerden dolayı bu harcama kaleminde değişiklikler yaşandığı, ülkemizin zor bir coğrafyada varlığını sürdürdüğü, ekonomik nedenler kadar sosyal ve siyasi nedenlerin de savunma harcamalarında oldukça etkili olduğu görülmüştür. Genel olarak artma eğiliminde olan ülkemiz savunma harcamalarında kuşkusuz en önemli neden ülkemizin jeopolitik ve jeostratejik konumudur.

Ülkemizde savunma harcamalarının seyri kadar savunma harcamalarının planlanması ve kaynakları ile savunma sanayimiz de diğer önemli başlıklardır. Bu konularda bilgi vermek gerekirse:

2.2.1. Türkiye’de Savunma Harcamalarının Planlanması

Savunma hizmeti programlarının caydırıcılık ve savunma etkilerinin nesnel bir şekilde belirlenmesi amacıyla birçok ülkede ve Türkiye’de, Planlama-Programlama ve bütçeleme sistemi (PPBS) olarak ifade edilen bir sistematik kullanılmaktadır (Bulutoğlu, 1988:273).

Planlama; Orta (10 yıl) ve uzun vade (11-20 yıl) için askeri strateji ile stratejik hedeflerin ve kuvvet yapısının belirlenmesi işlemidir.

Programlama; Planlama ile belirlenen hedeflerin kaynaklar bazında nasıl gerçekleştirileceğinin bir zaman boyutu üzerinde projelendirilmesi işlemidir.

Bütçeleme; On Yıllık Tedarik Programlarında (OYTEP) belirtilen muhtemel kaynak tahsislerinin her yıl için o bütçe yılında nereye, ne maksatla ve ne kadar tahsis edileceğinin kararlaştırılması işlemidir.

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)’ne tahsisi muhtemel kaynakların değerlendirmesi yapılırken; genel ekonomik göstergeler, büyüme hızı, dış ticaret dengesi, fiyat ve maliyet artışları, dış yardım ve kredi imkanları, kalkınma planları, hükümet programı, yürürlükte bulunan programlar ve yükümlülükler gibi etkenler çerçevesinde, plan döneminde savunma harcamalarına ayrılacak kaynak boyutlarının ne olabileceği değerlendirilir (Milli Savunma Bakanlığı, 1998:117).

2.2.2. Türkiye’de Savunma Harcamalarının Kaynakları

Türkiye'nin savunmaya ayırdığı kaynaklar bütçe ile sınırlı değildir: SSDF, Türk Silahlı Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı (TSKGV), dış krediler ve dış yardımların yanı sıra hibe şeklinde Türkiye 'ye aktarılan silahlar ile MSB'nın özel kanunlara dayanan gelirleri de savunma harcamalarının kaynakları olarak düşünülmelidir. Savunmaya yurtiçinden ayrılan toplam kaynaklar açısından baktığımızda, 1987-2000 döneminde ortalama yüzde 84 oranında bütçeden, yüzde 15 oranında SSDF'den, yüzde 1 oranında da TSKGV'den savunma amaçlı harcama yapıldığını görüyoruz. Bu ise, sadece bütçe kapsamı ile sınırlı kaldığında Türkiye 'nin toplam savunma harcamasının kabaca yüzde 16 kadar eksik değerlendirildiği anlamına gelir (Günlük-Şenesen, 1998;2001).

Savunma bütçesi MSB, Jandarma Genel Komutanlığı (JGK) ve Sahil Güvenlik Komutanlığı (SGK) 'nin harcamalarının toplamından oluşmaktadır. 2001 yılında bu toplam içinde MSB'nın payı yüzde 84.4, JGK'nın payı yüzde 15.0, SGK'nın payı ise yüzde 0.6 kadardır. MSB'nın bu baskın konumu nedeniyle, savunma bütçesini bir bütün olarak ele alacak, alt kuruluşları itibariyle değerlendirme yapmayacağız. MSB'na bağlı kurumlara gelince, bakanlığın bütçesi yüzde 49.3 oranında Kara Kuvvetleri Komutanlığı, yüzde 21.9 oranında Hava Kuvvetleri Komutanlığı, yüzde 14.4 oranında Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, yüzde 7.2 oranında MSB, yüzde 7.1 oranında ise Genelkurmay Başkanlığı tarafından kullanılmaktadır (Günlük-Şenesen, 2002:57-58).

Türkiye savunma harcamaları kapsamında her yıl NATO'ya; MSB bütçesi, JGK ve SGK bütçeleri, SSDF ve TSKGV harcamaları, Emekli Sandığı asker emeklilerine yapılan ödemeler, dış borç geri ödemesi, Dışişleri Bakanlığı -NATO katkı payı ve Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı harcamalarını bildirmektedir (Günlük-Şenesen, 2002:67).

2.2.2.1. Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi

Savunmaya ayrılan kaynağın en önemli bölümünü MSB bütçesi oluşturmaktadır. Bakanlar Kurulu'nca kararlaştırılan Savunma Politikası çerçevesinde Genelkurmay Başkanlığı tarafından tespit edilen ilke, öncelik ve ana

programlara göre, bütçe hizmetleri, asker alma, seferberlik, silah, araç, gereç ve her türlü ihtiyaç maddelerinin tedariki, Ar-Ge, askeri adalet, inşaat ve savunma sanayi hizmetlerini yürütmektedir. Dolayısıyla merkezi yönetim bütçesinde MSB, Genelkurmay Başkanlığı bütçesi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri komutanlıklarının bütçelerini kapsamaktadır (Yentürk, 2009: 9).

PPBS'ne uygun olarak ihtiyaçlar en küçük birlik seviyesinde belirlenmekte, tahmin edilen birim fiyatlar, fiili kadrolar, stok seviyeleri ve modernizasyon projelerinin maliyetleri esas alınarak hazırlanan birliklerin taslak bütçeleri, MSB'deki inceleme ve düzenlemeleri müteakip, MSB'nin bütçe teklifi olarak cari yılın temmuz ayı sonunda, önce Maliye Bakanlığı'nda, ondan sonra da Parlamento'da yapılacak inceleme süreci için Maliye Bakanlığı'na gönderilmektedir.

Bütçe, Ana Hizmet Grupları'na göre dört bölümden oluşmaktadır.

1. Personel Giderleri
2. Diğer Cari Giderler
3. Yatırımlar
4. Transferler

Personel Giderleri; personel ile doğrudan ilgili olan özlük haklarından meydana gelmekte olup, ilgili mevzuata göre belirlenmektedir.

Diğer Cari Giderler; bütçenin en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Stratejik Hedef Planında yer alan modernizasyon projeleri, askeri personelin yasalarla belirlenmiş beslenme ve giyim istihkakları, inşaatlar, bina onarımları, görev yollukları, akaryakıt, elektrik, su, doğalgaz, tedavi ve ilaç ihtiyaçları, demirbaş, kırtasiye ihtiyaçları, taşıma, ulaştırma hizmetleri, yedek parça tedariki bu ana hizmet grubunda ödenekler ile sağlanmaktadır. Bu grupta yer verilen modernizasyon harcamalarının önemli bir bölümü ekonomik alanda yatırım kategorisinde bulunmakla birlikte, bütçenin fonksiyonel ayrımına göre Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 'nin denetimine tabi olmadığından cari gider olarak kabul edilmektedir.

Yatırımlar; DPT 'nin vizesine tabi bulunan ödeneklerden oluşmaktadır. Kapsamında taşıt alımları, bir kısım inşaat projeleri ve diğer özelliği olan projeler yer almaktadır.

Transferler; uluslararası kuruluşlara üyelik aidatlarını, kamulaştırmayı, geçen yıllardan kalan borçların ödenmesini ve çeşitli dernek, birlik, kurum ve kuruluşlara yapılacak sosyal yardımları kapsamaktadır (Milli Savunma Bakanlığı, 1998: 118-119).

Şenesen 1983-2001 yılları arasındaki döneme ait verilerle yapmış olduğu çalışmada savunma bütçesi içindeki personel harcamalarının payının ortalama %40, askeri teçhizat harcamalarının ortalama %19, personel ve askeri teçhizat dışı cari harcamaların payının ise ortalama %38 olduğuna işaret etmiştir.

2.2.2.2. Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi

Türkiye Cumhuriyeti Jandarması, sorumluluk alanında emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan, diğer kanun ve nizamların verdiği görevleri yerine getiren, silahlı, askeri bir güvenlik ve kolluk kuvvetidir. JGK; eğitim ve öğretim ile askeri kanun ve nizamların kendisine verdiği görevler yönünden Genelkurmay Başkanlığı'na, emniyet ve asayiş görevlerinin ifası yönünden İçişleri Bakanlığı'na bağlıdır (<http://www.jandarma.gov.tr/>).

Jandarma Genel Komutanlığı'nın bütçesi, İçişleri Bakanlığı'nın bünyesinde ve bu bakanlığın bütçesinden ayrı olarak düzenlenir (<http://www.mevzuat.adal et.gov.tr/html/603.html>).

2.2.2.3.Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi

1 Ocak 1985 tarihine kadar JGK'na bağlı olarak görev yapan SGK, bu tarihten itibaren TSK'nin kadro ve kuruluşu içerisinde, barışta görev ve hizmet yönünden İçişleri Bakanlığı'na bağlı, olağanüstü haller ve savaş halinde ise Deniz Kuvvetleri Komutanlığı emrine girecek silahlı bir güvenlik kuvveti olarak, ülkemizin bütün sahillerinde, iç suları olan Marmara Denizi, İstanbul ve Çanakkale Boğazları 'nda, liman ve körfezlerinde, karasularında, münhasır ekonomik bölge ile ulusal ve uluslararası hukuk kuralları uyarınca egemenlik ve denetimimiz altında bulunan tüm deniz alanlarında faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır. (http://www.sgk.tsk.tr/baskanliklar/genel_sekreterlik/tarihce/tarihce.asp).

SGK'nın bütçesi, İçişleri Bakanlığı bünyesinde ve bakanlık bütçesinden ayrı olarak düzenlenir. SGK'nın silah ve cephanesi ile araç ve gereçleri Deniz Kuvvetleri Komutanlığı standartlarına uygun olarak, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ile birlikte hazırlanacak ve İçişleri Bakanlığı'nca onaylanacak bir plana göre kendi bütçesinden sağlanır.

SGK'nın silah araç ve gereçlerinin kendi imkanları dışında kalan bakım, onarım ve tadilat hizmetleri öncelikle MSB'nin bakım ve onarım tesisleriyle yapılır. Bu hizmet bedelleri komutanlık bütçesinden karşılanır. Bütçe kanunları ve diğer kanunlarla MSB ile JGK'na tanınan gümrük, her türlü vergi, resmi, harç ve ardiye ücretlerine ilişkin muafiyet ve istisna hükümleri SGK hakkında da uygulanır (www.sgk.tsk.tr/baskanliklar/hukuk/kanunlar/SahilGuvenlikKanunu.htm).

2.2.2.4. Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM) Bütçesi

Müsteşarlık, 1991 yılında kurulan 3238 sayılı Kanun ile oluşturulan sistemin MSB'na bağlı, tüzel kişiliğe haiz özel bütçeli bir kuruluştur. 3238 sayılı Kanun SSM'nin teşkilat yapısını ve görevlerini düzenlemektedir. SSM'nin bütçeden aldığı pay çok küçüktür. Müsteşarlığın bütçesi SSDF'nin %2'sini aşmayacak miktardan meydana gelir. Bu miktar Bakanlar Kurulu'nca azami %50 oranında artırılabilir. Müsteşarlık, Savunma Sanayi İcra Komitesi'nin aldığı kararları uygulamakla görevlidir. Karar mekanizması olan Savunma Sanayi İcra Komitesi'nin üyeleri; Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı'dır.

Müsteşarlığın görevleri ise, "Ülkemizin savunma ve güvenliğine yönelik TSK ve kamu kurumlarının sistem ihtiyaçlarını karşılamak, savunma sanayinin geliştirilmesine yönelik strateji ve yöntemleri belirlemek ve uygulamak" olarak belirtilmektedir. Dolayısıyla ikili bir yapı mevcuttur. Bunlardan biri TSK ve diğer güvenlik kurumlarının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tedarik faaliyetleri, diğeri ise savunma sanayinin altyapısının geliştirilmesine yönelik faaliyetler. Bu faaliyetlerini yerine getirmek için SSM sorumluluğunda yürütülen projelerin finansmanının esas olarak SSDF'den karşılanması amaçlanmıştır. Ancak 3238 sayılı Kanun'la, büyük ölçüde finansman gerektiren projeler için yurt dışından dış proje kredisi temini imkanı da getirilmiştir (Yentürk, 2009:17-20).

Tablo 8 – Savunma Sanayi Müsteşarlığı Toplam Kaynak İhtiyacı.

	Ekonomik Kodlar(1.düzye)	Faaliyet Toplamı	Genel Yönetim Giderleri Toplamı	Diğer İdarelere Transfer Edilecek Kaynaklar Toplamı	Genel Toplam
BÜTÇE KAYNAK İHTİYACI	1.Personel Giderleri	21.341.034,00	7.912.966,00	0,00	29.254.000,00
	2.SGK Devlet Primi Giderleri	2.486.166,00	921.834,00	0,00	3.408.000,00
	3.Mal ve Hizmet Alımı Giderleri	0,00	13.346.000,00	0,00	13.346.000,00
	4.Faiz Giderleri	0,00	0,00	0,00	0,00
	5.Cari Transferleri	0,00	735.000,00	0,00	735.000,00
	6.Sermaye Giderleri	0,00	2.900.000,00	0,00	2.900.000,00
	7.Sermaye Transferleri	0,00	0,00	0,00	0,00
	8.Borç Verme	0,00	0,00	0,00	0,00
	9.Yedek Ödenek	0,00	0,00	0,00	0,00
	Bütçe Ödeneği Toplamı	23,827.200,00	25.815.800,00	0,00	49.643.000,00
	BÜTÇE DIŞI KAYNAK	Döner Sermaye	Savunma Sanayi İcra Komitesi ve OYTEP Tarafından Gizli Olarak Planlanmaktadır.		
Diğer Yurtiçi Kaynaklar					
Yurt Dışı Kaynaklar					
Toplam Bütçe Dışı Kaynak İhtiyacı					
	Toplam Kaynak İhtiyacı	23,827.200,00	25.815.800,00	0,00	49.643.000,00

Kaynak: Savunma Sanayi Müsteşarlığı Performans Programı 2015.

2.2.2.4.1. Savunma Sanayi Destekleme Fonu

SSDF, 13 Kasım 1985 tarih ve 3238 sayılı Kanununun 12.maddesi ile TSK'nın modernizasyonunun sağlanması ve Türkiye'de modern savunma sanayinin kurulması için gerekli kaynağın genel bütçe dışında devamlı ve istikrarlı bir şekilde temini amacıyla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) nezdinde ve Müsteşarlık emrinde kurulmuştur (SSM Performans Programı, 2015:9).

SSDF kaynakları Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı'ndan teşekkül eden Savunma Sanayi İcra Komitesi tarafından alınan kararlar çerçevesinde TSK'nın modernizasyonu ve savunma sanayinin geliştirilmesi amacıyla kullanılmaktadır (SSM, 2010: 32).

SSDF'nin gelir kaynakları şunlardır:

*Her yıl bütçeye bu maksatla konulacak ödenek (Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü üzerinden)

*Gelir ve kurumlar vergisi hasılatı üzerinden aktarılan pay,

*MSB bütçesinden modern silah, araç ve gereçler için ayrılan ödenek,

*MSB bütçesi özel tüketim vergisi payından aktarılan oran,

*Milli piyango gelirlerinden pay,

*Müşterek bahis gelirlerinden pay,

*Talih oyunları gelirlerinden aktarılan pay,

*TSK'yı güçlendirmek amacıyla kurulmuş bulunan vakıflardan yapılacak transferler,

*Kanunla kurulan fonlardan Bakanlar Kurulu'nca belirlenecek miktarda yapılacak aktarmalar,

*Bedelli askerlikten elde edilecek gelirler,

*Bağış ve yardımlar,

*Fonun mal varlığından elde edilecek gelirler (Akça, 2010: 16).

SSDF'nin harcamalarını ise şu kalemler oluşturmaktadır:

*Savunma malzemesi yapım ve satın alımı,

*Avans ve kredi ödemeleri,

*Kamulaştırma alt yatırımları,

*Yerli silah firmalarına sermaye katılımı,

*Müşavirlik hizmetleri,

*Ar-Ge projelerine ödemeler,

*Diğer fonlara aktarmalar

*Kredi ana para ödemeleri (Günlük-Şenesen,2002:38-48).

2.2.2.5. Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı(TSKGV)

TSKGV, TSK'ya gerekli olan silah araç ve gereçleri, yurt içinde üretmek veya yurt dışından temin etmek için milletin maddi ve manevi katkılarıyla faaliyet

gösteren Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları'nın 1974 Kıbrıs Barış Harekati'ndan sonra birleştirilerek daha güçlü hale getirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu maksatla 17 Haziran 1987 tarihinde 3388 sayılı yasa ile "Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı" kurulmuş ve 26 Eylül 1987 tarihinde faaliyete başlamıştır.

TSKGV'nin amacı, 3388 sayılı Kanun ile; "Milli harp sanayimizin geliştirilmesi, yeni harp sanayi dallarının kurulması, harp silah, araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle TSK'nın savaş gücünün artırılmasına katkıda bulunmak üzere milletimizin maddi ve manevi desteğini sağlamak" olarak belirlenmiştir (Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı, 2010: 10).

Bu amaçlar doğrultusunda TSKGV yerli silah üretimi yapan şirketleri kurmakta ya da ortak olmaktadır. Askeri Elektronik Sanayi (ASELSAN), Hava Elektronik Sanayi (HAVELSAN), İşbir Elektrik, Roketsan ve Türk Havacılık ve Uzay Sanayi (TUSAŞ) bu girişimlere ortak kuruluşlardır.

TSKGV'nin gelir kaynaklarını bağışlar, vakıf kaynakları, girişim karları oluşturmaktadır. Ancak beklenen aksine bağışlar önemli bir gelir kalemi değildir. 1987-2000 döneminde TSKGV'nin en önemli gelir kaynağı; faiz gelirleri, iştirak kar payları ve kambiyo gelirleri olmuştur (Günlük-Şenesen, 2002:56,72).

TSKGV önemli askeri harcama yapan bir kurumdur. Bu kuruma ve iştiraklerine kamu bütçesinden bir kaynak aktarılmamaktadır. Ancak yönetimi devlet kontrolünde olan vakıf silahlı kuvvetlerin çeşitli askeri harcamalarına destek olmaktadır. Vakfın gelir ve giderleriyle ilgili çok kısıtlı bilgiler olması savunma harcamalarının izlenmesi çalışmalarına dahil edilmesini olanaksız kılmaktadır (Yentürk, 2009:10).

2.3. FİNANSAL SERBESTLEŞME ÖNCESİ DÖNEM SAVUNMA HARCAMALARI

Çalışmamızın önceki bölümlerinde dünyada ve ülkelerde savunma harcamalarını belirleyen etmenlerden bahsetmiştik. Bu bölümde ise finansal serbestleşme ya da finansal liberalizasyon'un ülkelerin savunma harcamaları üzerindeki etkisinden bahsedeceğiz.

Dünyada ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamalarının bütçe üzerinde yükünün ağır olduğundan ve ülkelerin savunma harcamalarını finanse etmekte güçlük yaşandığını biliyoruz. Savunma yani güvenlik harcamalarının vazgeçilemez tam kamusal hizmet ve ekonomik büyümenin bir belirleyicisi olduğuna da değinmiştik.

Savunma harcamalarının öneminin bu denli fazla olmasından, ülkelerin birbirleri üzerinde üstünlük kurmaları yolunda bir araç olarak görülmesinden ve dünya üzerinde artan güvenlik ihtiyacına cevap vermesinden dolayı çalışmamızda da belirttiğimiz üzere ülkeler çoğu kez diğer yatırımları ki bunlar; sağlık, eğitim, altyapı gibi ana başlıklar altında toplanabilir erteleyerek savunma harcamalarına kaynak ayırmışlardır.

Ancak özellikle gelişmekte olan ülkelerde tasarrufların yeterli miktarda olmaması, iç kaynakların yetersiz ve bütçelerinin güçlü olmaması nedeniyle kaynak sorunu ortaya çıkmıştır. Ülkeler yaşadıkları bu kaynak sorununu finansal serbestleşme öncesi iç kaynaklardan çözüme yolu izlerken finansal serbestleşme sonrası dış finansman araçlarına ve doğrudan dış kaynaklara yönelerek çözmeye çalışmışlardır. Bu nedenle finansal serbestleşme özellikle yüksek maliyet gerektiren savunma harcamalarını finanse etmede gelişmekte olan ülkeler için oldukça önemlidir.

Serbestleşme piyasa üzerinde devlet kontrolünün kaldırılarak piyasanın kendi işleyişine bırakılmasıdır. Finansal serbestleşme kavramı ise en geniş tanımlamayla, hem yurtiçi finansal sistemde hem de uluslararası sermaye hareketlerinde serbestleşmeyi içermektedir. 1970'li yılların ortalarına kadar tüm dünyada, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde, Keynesci iktisadi düşüncenin de etkisiyle uygulanan finansal politikalar korumacı ve müdahaleci bir seyir izlemiştir. Ancak 1970'li yılların sonlarında birçok ülkede yaşanan ekonomik krizlerin kaynağı olarak müdahaleci politikaların görülmesi, bu politikaların ciddi şekilde eleştirilmesine neden olmuş ve serbest piyasa sistemine ağırlık verme, düzenlemelerden vazgeçme ve serbestleşme gibi kavramlar önem kazanmaya başlamıştır. İktisadi serbestleşmeyi iktisadi gelişme ile özdeş tutan görüşlerin yaygınlık kazanması, dış borçlarını ödemekte ve dış kaynak bulmakta zorluk çeken gelişmekte olan ülkelerin, yurtiçi

finansal kaynakların arttırılması ve durgunluktan çıkış için finansal serbestleşmeyi benimsemelerine neden olmuştur (Keskin, 2008:6).

Diğer bir ifadeyle gelişmekte olan ülkeler için finansal serbestleşme; genellikle hükümetlerin gelişmiş ülkelerin uluslararası finansal faaliyetlerini kendi ülkelerine çekmek için bankacılık finans sistemi üzerindeki denetim ve kısıtlamaları kaldırdığı ya da önemli ölçüde azalttığı serbestleştirme uygulamalarının bir sonucu olarak gösterilmekte ve ekonomilerin uluslararası sermaye akımlarına açılma süreci olarak ifade edilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde finansal serbestleşme politikaları 1980'li yıllardan sonra başlamış, sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamalar kalkmış ve ilk olarak ülke fonları kurulmuştur. Serbestleşme politikaları ile ihracat ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artışıyla ekonomik büyümenin sağlanması amaçlanmıştır (Çetin, 2010:5).

Uygulanan finansal serbestleşme politikalarının en önemlileri, faiz oranları üzerine konulan tavanların kaldırılarak kredi tayinlaması uygulamalarına son verilmesi, bankaların merkez bankasında tutmak zorunda oldukları yasal karşılık oranlarının azaltılması ya da tümüyle kaldırılması, bankacılık sektörünün hem yabancı hem de yerleşiklere açılması ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesidir. Bu bağlamda, finansal serbestleşme politikalarının nihai amacı; tasarrufların arttırılması, yabancı sermaye girişinin özendirilmesi ve finansal kaynakların kullanımında etkinliğin arttırılmasıdır. Finansal serbestleşme çabalarının başarıya ulaşabilmesinde; uygun istikrar programının seçimi, önceliklerin doğru sıralanması, makroekonomik istikrar, etkin banka denetimi ve düzenlemeleri ve uygun faiz politikasının seçimi önem taşımaktadır (Keskin, 2008:8-9).

2.4. FİNANSAL SERBESTLEŞME SONRASI DÖNEM ULUSLARARASI SİLAH TİCARETİ VE SAVUNMA HARCAMALARI

Finansal serbestleşme sonrası ülkelerin dış finansman bulmada kolaylık yaşadığından bahsetmiştik. Ülkelerin kolayca ulaşabildikleri bu finansmanın yani dış borçlanma nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- (1) İç sermaye piyasasının gelişmemiş olması,

- (2) Büyük ölçekli yatırımların finansmanı,
- (3) Hammadde, ara ve yatırım malları ile teknik bilgi ithalatı,
- (4) Ödemeler dengesindeki açıkların giderilmesi,
- (5) Doğal afet, savaş, kriz vb. olağanüstü dönemlere ait yükün hafifletilmesi,
- (6) Artan savunma harcamalarının finansmanı,
- (7) Kronikleşen bütçe açıklarının finansmanı,
- (8) Fiyat istikrarının korunması,
- (9) Vadesi gelmiş borçların ödenmesi.

Belirtilen bu nedenler gelişmiş ülkelerden çok geliştirmekte olan veya az gelişmiş ülkeler için geçerlidir. Çünkü bu ülkeler, ekonomik kalkınmayı başlatacak gerekli sermaye birikiminden ve gerekli olan teknik bilgi, ara ve yatırım mallarının ithali için gereken dövizden yoksundurlar. Gelişmiş ülkelerde görülen dış borçlanma ise genellikle yapısal sorunlardan kaynaklanmadığı için dönemsel (konjonktürel) niteliktedir. Dolayısıyla, gelişmiş ülkeler ile geliştirmekte olan ülkeler arasında analiz yapılırken bu tip farklılıkların göz önünde tutulması yerinde olacaktır (İpek ve Esener, 2014:70).

Öte yandan geliştirmekte olan ülkelerde bu negatif görünüme paralel olarak savunma sanayinin az gelişmiş olması kendi silah sistemlerini üretememelerine, modernizasyon faaliyetlerini yürütememelerine bu da milli savunma da dışa bağımlı hale gelmeye neden olmaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı finansal serbestleşme sonrası dönemde özellikle geliştirmekte olan ülkeler açısından savunma harcamalarının en büyük ayağını silah ticareti oluşturmaktadır.

Geliştirmekte olan ülkelerde bu nedenle yaşanan sorunları şu şekilde özetleyebiliriz: Kamu gelirleri bir bütçe kalemi olan savunma harcamalarını finanse etmede yetersiz kalıyorsa bütçe açık verecektir. Bu şekilde oluşan açığı finanse edebilecek ulusal olanakların sınırlı olması durumunda ise bütçe açığı dış borçlanma ihtiyacı yaratacak ve dolayısıyla dış borç birikimine neden olacaktır.

İkinci olarak; savunma harcamalarının bir bileşeni de döviz gereksinimi yaratacak olan silah ithalatıdır. Döviz rezervleri sınırlı olan ülkelerde böyle bir ithalat hem dış borçlanma ihtiyacını hem de dış borç birikimini yükseltici etkiler yaratacaktır. Üçüncü olarak; savunma ekipmanlarının yurtiçinde üretildiği

durumlarda, bu üretim yüksek teknolojili girdilerin ithalatını gerektireceğinden döviz talebi oluşturacak ve bu döviz ihtiyacının dış borçlanma ile karşılanması sonucunda dış borç stoğu yükselecektir (Symth ve Narayan, 2009: 239).

Özellikle son yıllarda başta Orta Doğu'da, Kafkaslarda, Afrika'da ve dünyanın birçok noktasında yaşanan bölgesel çatışma ve savaşlar, devamlı gelişen teknoloji, değişen savaş şartları, patlak veren toplumsal ayaklanmalar, ülkelerin artan tehdit algılamaları, terörle mücadele güvenlik ihtiyacının artmasına neden olmuş, ülkelerin savunma harcamalarını ve gerek legal ülkeler arası gerekse de illegal terör örgütlerine yapılan silah ticaretini arttırmıştır.

Bu dönemde Orta Doğu'da yaşanan Arap Baharı belki de bu çatışma ve savaşların en kanlısı ve sonuçları en ağır olanı ve olmaya da devam ediydi. Peki Arap Baharı neydi? Nasıl ortaya çıkmıştı?

Arap Baharı'nın arkasında; ekonomik zorluklar ve halkların demokrasi talepleri yer almaktadır. Söz konusu ülkelerde gelir dağılımındaki dengesizlikler, yaygın fakirlik, yolsuzluklar, yozlaşmış yönetim sistemleri, kayırmacılık, yönetimin babadan oğula geçmesi ve halkın ülke yönetiminde söz sahibi olamaması sorunun diğer nedenlerini oluşturmaktadır. Özellikle eğitilmiş gençler arasındaki yüksek işsizlik oranı, Tunus ve Mısır'da toplumsal gerilimlere neden olmuştur (Göçer ve Çınar, 2014: 54).

Ancak bu nedenler ülkelerin iç dinamiklerinden kaynaklanan nedenlerdi. Arap Baharı'nın arkasında ABD, Rusya, Fransa, İtalya, İngiltere gibi birçok ülkenin stratejik hedefleri vardı. Çalışmamın birçok bölümünde ülkelerin jeostratejik konumlarının savunma harcamaları ile yakından ilgili olduğundan ve bu bölgede varlığını sürdüren ülkelerin yüksek savunma harcaması yaptığından bahsetmiştik. Rusya'nın yıllardır süre gelen sıcak denizlere inme hedefi, ABD ve diğer ülkelerin Orta Doğu'da mevcut yeraltı kaynakları üzerindeki hakimiyetinin devamı, silah ekonomisini ayakta tutmak için gerçekleştirdiği müdahaleler Arap Baharı'nın arkasındaki nedenlerdir. Bölgeye en çok silah ihracatı yapan ülkeler ABD ve Rusya'dır. Bu dönemde ABD ve Rusya'nın başını çektiği bloklar Suriye ve Ukrayna sorununda tekrar karşı karşıya gelmiştir. Son olarak Suriye'de Rus askerlerin varlığına dair görüntülerin ortaya çıkması ve Rus Dışişleri Bakanlığı'nın açıklamaları üzerine ABD ve NATO tarafından açıklama gelmiştir. Beyaz Saray tarafından

yapılan açıklamada Rusya'nın Suriye'de bulunmasının barışa ulaşma yolunda herhangi bir katkı sağlayamayacağı belirtilmiştir. NATO tarafından yapılan açıklama da ise Rusya'nın Suriye'de bulunmasından oldukça tedirginiz ifadesi kullanılmıştır (URL <http://ntv.ac/102GtJJ>, 10.09.2015).

Yaşanan ve yaşamakta olduğumuz bu süreç sonrasında çatışma ve savaşların failleri dışında birçok ülke sınır güvenliği, terör örgütleriyle mücadele, mülteci sorunu gibi birçok sorun karşısında savunma harcaması yapmak zorunda kalmıştır. Öte yandan Arap Baharı'nın yaşandığı Mısır, Lübnan, Cezayir, Libya ve Suriye'de ekonomik görünüm oldukça değişmiş, ülkelerin borç stokları oldukça yükselmiş, turizm gelirleri azalmış, bölgeden yapılmakta olan ithalat ve ihracat oldukça azalmıştır.

Arap Baharı sonrasında Suriye'de devam etmekte olan iç savaş nedeniyle ülkemizde sınırlarımızı korumak noktasındaki ihtiyaç artmaktadır. Bu dönemde Suriye güçleri 22 Haziran 2012'de, Akdeniz uluslararası karasularında bir Türk jetini düşürmüş ve 2 pilot şehit olmuştur. 11 Şubat 2013'te Cilvegözü Sınır Kapısı'nda Suriye uyruklu kişilerce, bomba yüklü araç patlatılmış ve 10 kişi hayatını kaybetmiştir. 11 Mayıs 2013'te Hatay Reyhanlı'daki patlamalarda ise 52 kişi hayatını kaybetmiş, 100'den fazla kişi yaralanmış ve şehirde önemli ölçüde maddi kayıp meydana gelmiştir. Suriye'den Türkiye'ye sığınan mülteci sayısı, Temmuz 2014'te bir milyonu geçmiş, bu kişilerin barınma, eğitim ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yapılan devlet harcamaları 3 milyarlar dolara ulaşmıştır (Göçer ve Çınar, 2014:53). 2015 yılı itibariyle bu rakam mülteci sayısı olarak iki milyona yaklaşmış, yapılan harcamaların tutarı ise yaklaşık 6 milyarlar dolara çıkmıştır.

Arap Baharı'nın Orta Doğu'nun silahlanmasına etkisini iki boyutta ele almak mümkündür. Bunlardan ilki silah alım anlaşmalarının içeriğine ikincisi ise alınan silahların kaynağına ilişkindir. Birinciyle başlamak gerekirse, bölge ülkeleri Arap Baharı ile birlikte, kendi topraklarındaki veya komşu ülkelerdeki halk hareketlerini de dikkate alarak, hareket kabiliyeti yüksek, halk ayaklanmalarını bastırmada ve ülke içindeki çatışmalara karşı koymada etkili silah sistemlerine yönelmeye başlamıştır. Bu noktada halk hareketleri veya iç çatışma gibi devlet dışı aktörlerden kaynaklanan konvansiyonel olmayan tehditlere yönelik ilk silahlanma girişimlerinin aslında Arap Baharı'ndan önce başladığı görülmektedir. Nitekim Suudi Arabistan 2010 yılında

ABD ile vardığı anlaşma ile özellikle konvansiyonel olmayan tehditlere yönelik kullanılabilen olan saldırı helikopterleri ve çok amaçlı helikopter alımında bulunmuştu. Arap Baharı'nın başlamasıyla birlikte ise halk hareketlerinin ve iç kaynaklı tehdit algılamalarının etkisiyle Bahreyn, Cezayir, Irak ve Mısır gibi ülkeler de son dönem silah alma girişimlerinde ordularının hareket kabiliyetini arttırmaya yönelik silah sistemleri üzerinde yoğunlaşmışlardır.

Arap Baharı'nın Orta Doğu'daki silahlanma davranışları üzerindeki kısa vadeli en önemli etkisi, yaşanan siyasal gelişmeler üzerine bölge ülkelerinin silah anlaşmalarını ABD üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanma yoluna gitmeleri olmuştur. Bir anlamda alternatif kaynak arayışı şeklinde değerlendirilebilecek olan bu durumdan kısa vadede olmasa da uzun vadede olumsuz etkilenecek olan ülke ABD'dir. Fransa, Rusya, İngiltere ve Çin gibi tedarikçiler ise Arap Baharı sürecinde yaşanan gelişmelerden silah satışları ve siyasal nüfuz elde etmeleri anlamında olumlu bir şekilde etkilenecektir.

ABD, Orta Doğu'ya ve spesifik olarak Basra Körfezi'ne satılan silahlarda temel tedarikçi konumundaydı. Örneğin 2005-2009 döneminde Katar'ın aldığı silahların yüzde 98'i, Kuveyt'in yüzde 91'i, Oman'ın yüzde 79'u ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)'nin yüzde 60'ı doğrudan ABD tarafından satılmışken Washington yönetimi, 2010 Ekiminde Suudi Arabistan'la dünya silah satış anlaşması rekoru olarak değerlendirilen 60 milyar doların üzerinde bir silah anlaşmasına imza atmıştı. Bu bağlamda silah satışlarının sadece ekonomik bir etkileşim olmadığı, aksine siyasi ve stratejik yönlerinin çoğu zaman ekonomik boyutundan daha önemli olduğu belirtilmelidir. Tedarikçi ülke, ekonomik kazanç elde etmesinin yanı sıra alıcı ülkeyle yoğun bir siyasal angajman içine girmektedir. Dolayısıyla ABD'nin silah satışlarıyla ve bölgedeki askeri varlığıyla özellikle Körfez'deki müttefik rejimlerin garantörü olması söz konusuydu. Arap Baharı'nın başlangıcında bazı bölge ülkeleri, tehdit algılamalarındaki artış nedeniyle ABD ile ilişkilerini yoğunlaştırmak istemiş ve bu ülkeyle yeni silah anlaşmaları imzalamıştı. Ancak ABD'nin Arap Baharı sürecinde, bilhassa Suriye krizinde ve Mısır'daki darbe özelinde takındığı tavrın bazı müttefiklerinin gözündeki güvenilirliğini sarstığı görülmektedir. Bu duruma bir de İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda yaptığı müzakereler eklenince, bölge ülkelerinden bazıları silah transferlerini ABD üzerinde bir koz olarak kullanmaya

çalışmışlardır. Bu girişimler bir baskı unsuru olarak kullanılsa da uzun vadede bir alternatif güvenlik garantisi arayışının da habercisi konumundadır.

ABD'ye silah kaynağı arayışlarıyla mesaj vermek isteyen ülkelerin başında Suudi Arabistan ve Mursi sonrası dönemde Mısır gelmektedir. Nitekim Suudi Arabistan yönetimi, ABD'nin Orta Doğu politikasındaki değişimlere tepki göstermek ve Rusya'nın Suriye'ye desteğini ortadan kaldırmak için Putin yönetimiyle 2013 yazında bağlantıya geçmiş ve öncelikle 15 milyar dolarlık bir silah paketi satın alma teklifinde bulunmuştur. Aynı şekilde Mısır'daki askeri yönetim lideri Abdülfettah Sisi, ABD'nin darbeyi açıkça desteklememesi üzerine 1979'dan beri devam eden silahlanma politikasının tersine hareket edeceğinin sinyallerini vermiştir. Sisi, Arap olmayan ülkelere yönelik ilk yurtdışı seyahatini 2014 Şubat'ında Rusya'ya yapmış ve Moskova'dan başta helikopterler olmak üzere gelişmiş silah sistemleri talebinde bulunmuştur. Dolayısıyla Arap Baharı öncesi dönemde sadece Suriye'nin temel tedarikçisi konumunda bulunan Rusya, süreçle beraber kullanmak istemesi halinde girebileceği alternatif pazarlar ve yeni nüfuz alanları elde etmiştir. Fransa ise Orta Doğu silah pazarında ABD'den sonra ikinci büyük tedarikçi konumunda olup ABD'ye alternatif bir tedarikçi olmaktan ziyade bölge ülkelerinin kaynak çeşitlendirmeleri açısından önem taşımaktaydı. ABD'nin politikalarından memnun olmayan bölge ülkeleri, aynı zamanda silah kaynaklarını çeşitlendirmeye ağırlık vermişler ve bu noktada ilk adresleri Fransa olmuştur. Bu bağlamda Fransa'nın 2013 yılında bir önceki yıla göre silah ihracatını yüzde 42 oranında arttırması bu durumla ilişkilidir.

Sonuç olarak Arap Baharı, son dönemde bölgedeki silahlanmanın artmasında etkili olan önemli bir faktördür. Ancak Arap Baharı'nın Orta Doğu ülkelerinin silahlanma eğilimlerinde kısa vadede keskin bir değişikliğe neden olmadığı görülmektedir. Zira silah transferleri, kısa vadeli bir eylem değildir ve bölge ülkelerinin ABD ile on yıllardır süregelen ilişkisinin kısa vadede değişmesi beklenmemelidir. Bununla beraber mevcut dengelerde köklü bir değişiklik olmadıkça orta ve uzun vadede ABD'nin Orta Doğu silah pazarındaki payının azalması ve bu boşluğun diğer tedarikçiler tarafından doldurulması muhtemeldir. Silahlanmanın niteliği açısından bakıldığında orta ve uzun vadede bölge ülkelerinin silahlanma yatırımlarında konvansiyonel tehditlerin yanı sıra kendi topraklarındaki veya komşu

lkelerdeki halk hareketlerini de dikkate alarak, hareket kabiliyeti yüksek, halk ayaklanmalarını ve i çatışmaları bastırmada etkili silah sistemlerine yönelmeleri beklenmektedir (Pirini, 2014: 18-19).

Afrika'da ise yaşananlar Orta Doğu'da yaşananlardan çok farklı değildir. 55 bağımsız ülke üzerinde 1 milyardan fazla insanın yaşadığı ve 2000'in üzerinde yerel ve kolonyal dillerin konuşulduğu Afrika lkelerinin büyük çoğunluğunun bağımsızlığına kavuştuğu 1960'lardan sonra yaşanan savaşlar ve i çatışmalarda 50 milyona yakın insan hayatını kaybetmiştir. Sadece 1983-1993 yılları arasında Sudan'da yaşanan iç savaş sonucunda 200.000 civarında sivil ve 1983-1989 döneminde ise 34.921 asker hayatını kaybetmiştir.

Bu çatışmalar ülkelerin alt yapılarını yok etmiş, sosyal sermayelerini çökertmiş ve kaynakların heba edilmesinden dolayı ülkelerin hepsinde insanları yokluk ve yoksulluk içinde bırakmıştır. 1990-2001 yılları arasında 12 yıllık dönemde Afrika'da 19 askeri çatışma meydana gelmiş olup dünyadaki herhangi bir bölgedeki çatışmaların bir hayli üstündedir. Çatışmalar geniş bölgeleri kapsadıka yıkıcı olmaktadır.

Özellikle Afrika lkelerinden Nijerya, Jibuti, Eritre, Etopya, Kenya ve Somali'de birçok i çatışma ve terör örgütleri arasında hakimiyet kavgası sürmektedir. Öte yandan Somali'de deniz ticaret yolları üzerinde ticaret gemilerine karşı deniz korsanları olarak nitelendirilen teröristler tarafından eylemler yapılmakta ve ticaret sekteye uğratılmaktadır. Bu nedenle NATO tarafından bölgedeki deniz yollarının güvenliğinin sağlanması amacıyla ülkemizin de görev aldığı NATO Deniz Gücü bölgeye gönderilmiştir.

Tablo 9- Silah İthalatçısı 10 Büyük Ülke ve Tedarikçileri, 2010-2014.

Ülke	Silah İthalatındaki Uluslararası Payı (%)		Ana Tedarikçileri (İthalatçının Toplam İthalat İçindeki Payı), 2010–2014		
	2010–2014	2005–2009	1.	2.	3.
Hindistan	15	7	Rusya (70%)	ABD* (12%)	İsrail (7%)
Suudi Arabistan	5	1	İngiltere(36%)	ABD (35%)	Fransa (6%)
Çin	5	9	Rusya (61%)	Fransa (16%)	Ukrayna(13%)
BAE	4	5	ABD (58%)	Fransa (9%)	Rusya (9%)
Pakistan	4	3	Çin(51%)	ABD (30%)	İsveç(5%)
Avustralya	4	3	ABD (68%)	İspanya(19%)	Fransa (6%)
Türkiye	3	3	ABD (58%)	Güney Kore (13%)	İspanya (8%)
ABD	3	3	Almanya (18%)	İngiltere (15%)	Kanada (13%)
Güney Kore	3	6	ABD (89%)	Almanya (5%)	İsveç (2%)
Singapur	3	3	ABD (71%)	Almanya (10%)	İsveç (6%)

Kaynak: (<http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1503.pdf>), (Erişim Tarihi:10.10.2015)

Tablo 10- Silah İhracatçısı 10 Büyük Ülke ve Müşterileri, 2010-2014.

Ülke	Silah İhracatındaki Uluslararası Payı (%)		Ana İstemcileri (İhracatçının Toplam İhracat İçindeki Payı),2010–14		
	2010–14	2005–2009	1.	2.	3.
ABD	31	29	Güney Kore (9%)	BAE (8%)	Avustralya (8%)
Rusya	27	22	Hindistan (39%)	Çin (11%)	Cezayir (8%)
Çin	5	3	Pakistan (41%)	Bangladeş(16%)	Myanmar(12%)
Almanya	5	11	ABD (11%)	İsrail (9%)	Yunanistan(7%)
Fransa	5	8	Fas (18%)	Çin (14%)	BAE(8%)
İngiltere	4	4	Suudi Arabistan (41%)	ABD (12%)	Hindistan(11%)
İspanya	3	3	Avustralya (24%)	Norveç (10%)	Suudi Arabistan(10%)
İtalya	3	2	BAE (9%)	Hindistan (9%)	Türkiye (8%)
Ukrayna	3	2	Çin (22%)	Rusya (10%)	Tayland (9%)
İsrail	2	2	Hindistan (46%)	Kolombiya (7%)	Singapur (6%)

Kaynak: (<http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1503.pdf>), (Erişim Tarihi:16.10.2015)

Tablo 11- Silah İthalatçılarının Bölgelere Göre Küresel Payı (%).

Bölge	2005-2009	2010-2014
Afrika	7	9
Amerika	11	10
Orta Doğu	20	22
Avrupa	21	12
Asya ve Okyanusya	40	48

Kaynak: (<http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1503.pdf>), (Erişim Tarihi:16.10.2015)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FİNANSAL SERBESTLESME SONRASI DÖNEM SAVUNMA HARCAMALARI EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmanın bu bölümünde savunma harcamaları ile savunma harcamalarını etkilediğinden bahsettiğimiz ekonomik büyüme, kamu borçları, nüfus ve modernizasyon ölçütü gibi değişkenler ampirik çalışma ile ekonometrik bağlamda ele alınacaktır.

3.1. ARAŞTIRMANIN GENEL YAPISI

3.1.1. Araştırmanın Amacı

İlk olarak Benoit(1973) tarafından yapılan araştırma sonucunda diğer araştırmacılarda merak uyandıran savunma harcamaları ekonomik büyüme ilişkisi günümüzde iktisadi anlamda oldukça önemli bir hal almıştır. Savunma harcamaları gün geçtikçe ülke bütçelerinden aldığı payı arttırmaktadır.

Dünyada savunma harcamaları konu başlığı altında da bahsettiğimiz üzere soğuk savaş sonrası dönemde savunma harcamalarında azalma trendi görülmüş olsa da günümüzde savunma harcamaları artma trendi içerisindedir. Bu durumun en büyük nedeni hiç şüphesiz tüm dünyada ortaya çıkan güvenlik ihtiyacıdır. Artan terör eylemleri, iç savaş yaşayan ülkelerde hüküm süren kaos ve belirsizlik ortamı, mülteci sorunları, ülkelerin birbirlerine üstünlük kurmak amacıyla girmiş oldukları silahlanma yarışı, siyasi ve ekonomik krizler güvenlik ihtiyacının artmasına neden olmuştur. Öte yandan savunma harcamalarının iç dinamiklerinden kaynaklanan nedenlerle de harcamalarda artma görülmüştür. Çünkü savunma araç ve gereçleri, personel eğitim ve ihtiyaçları yüksek maliyet gerektiren kalemlerdir.

Günümüzde ülkeler üstün teknoloji ürünü kara, deniz ve hava harp teknolojileri ile bunları kullanan yüksek donanımlı personeli ile yarışırken gelecekte bu yarış uzay gücü ve insansız silah ve sistemlerle sağlanacaktır. Bu nedenle savunma sistemleri dolayısıyla savunma sanayi devamlı yeniliklere açık ve modernize edilmesi gereken sanayi koludur.

Bu nedenlerle araştırmacılar savunma harcamalarının ekonomi üzerinde etkilerini merak etmişlerdir. Savunma harcamalarının devletlerin diğer kamusal hizmetleri üzerindeki olumlu veya olumsuz etkilerini araştırmışlardır.

Bu çalışmada da ülkemizin jeostratejik konumuna yakınlık sağlayan ve ekonomik anlamda ülkemize benzerlik gösteren ülkeler güncel verilerle ele alınarak savunma harcamalarının finansal serbestleşme sonrası dönemde ekonomi üzerine etkileri araştırılmıştır. Çalışmanın amacı savunma harcamalarının bu dönem içerisinde ekonomik büyüme, nüfus, kamu borçları, şehirde yaşayan nüfus verileri üzerine etkilerini araştırmak ve açıklayabilmektir.

3.1.2. Literatür İncelemesi

Literatürde Benoit(1973) tarafından yapılan çalışmadan sonra farklı değişken ve zaman aralıkları ile yapılan ayrı ülke gruplarının ele alındığı çalışmalar bulunmaktadır. Yapılan bu çalışmalarda savunma harcamaları ile ekonomik büyüme, ekonomik gelişme, istihdam, yatırımlar, dış borçlar arasındaki ilişki farklı şekilde açıklanmıştır. Kimi araştırmacılar bu ilişkiyi pozitif yönlü, kimi negatif yönlü açıklarken kimi araştırmacılar bu değişkenler arasında herhangi bir ilişki saptayamamıştır.

Bu araştırma sonuçlarındaki farklılıkların savunma harcamalarının iktisadi anlamda tam olarak açıklanamamasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Çalışmanın ilk bölümünde de bahsettiğimiz gibi savunma harcamalarının iktisadi anlamda tam olarak tanımını yapmak oldukça zordur. Öyle ki bu durum NATO, IMF ve BM 'lerin yapmış olduğu savunma harcamaları tanımlarında dahi oldukça net görülebilmektedir. Öte yandan araştırmalarda kullanılan yöntem, ülkeler arasındaki ekonomik yapının değişkenliği ve dönem aralıkları çalışmaların farklı sonuçlanmasına neden olmuştur. Bu çalışmalardan bahsetmek gerekirse:

Benoit 1973 yılında 44 az gelişmiş ülke üzerinde 1950-1965 yılları verileriyle yaptığı çalışma sonucunda savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulmuştur. Bu tez literatüre “Benoit Hipotezi” olarak geçmiştir (Benoit, 1973).

Smith (1980) tarafından 14 OECD ülkesinin 1954-1973 yılları arasındaki verileri kullanarak yapılan çalışmada yatırımlarla savunma harcamaları arasındaki ilişki incelenmiş ve savunma harcamalarının yatırımları negatif etkilediği dolayısıyla da ekonomik gelişmeye olumsuz katkısı olduğu bulunmuştur (Smith, 1980).

Deger ve Smith, (1983) çalışmalarında 50 az gelişmiş ülke üzerinde geleneksel 3 eşanlı denklem modelini kullanarak savunma harcamaları, ekonomik büyüme ve tasarruflar arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışmalarının sonucunda savunma harcamalarının modernleşme etkisiyle büyüme üzerinde pozitif etkilerinin olduğunu ancak bu etkiden daha fazla olarak tasarruflar üzerinde negatif etkisinin varlığını ileri sürmüşlerdir (Deger ve Smith, 1983).

Looney ve Frederikson (1983) çalışmalarında Benoit’in geliştirmekte olan ülkeler için yaptıkları modeli geliştirmişlerdir. Geliştirmekte olan ülkelere 24 tanesi kaynak bolluğu yaşayan ülkeler olarak 9 tanesi de kaynak sıkıntısı içinde olan ülkeler olarak ayrılmışlardır. Çalışmalarında ekonomik gelişme bağımlı değişken ve yatırım oranı, alınan ikili yardımlar ve yıllık savunma harcamalarının ortalaması bağımsız değişkenlerdir. Bu çalışmanın sonunda, kaynak bolluğu yaşayan ülkelere olumlu etkilerken, kaynak sıkıntısı yaşayan ülkelere olumsuz etkilediğini göstermişlerdir (Looney, Frederikson, 1983).

Lim (1983) Türkiye’nin aralarında bulunduğu 54 az gelişmiş ülke için 1965-1973 yılları arasındaki verilerle Harrod-Domar büyüme modelini kullanarak yaptığı çalışmada savunma harcamalarının ekonomik gelişmeye negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Faini, Annez, Taylor (1984)’ın Türkiye’nin de aralarında bulunduğu 69 ülke için 1952-1970 dönemi verileriyle talep yanlı geleneksel model kullanarak yaptıkları analizde savunma harcamalarıyla büyüme arasında negatif bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Faini, Annez ve Taylor ‘a göre savunma harcamalarındaki %10’luk artış büyümede, %0,13’lük bir azalmaya yol açmaktadır.

Cappelen, Petter ve Bjerkholt (1984) 1960 -1980 dönemi kapsayan 14 OECD ülkesi için yaptıkları çalışmalarında askeri harcamalar ve ekonomik gelişme arasında kesin bir ilişki bulmuşlardır. Askeri harcamaların imalat sanayi üretimine olumsuz etkisi vardır. Bu nedenle, artan askeri harcamaların gelişmiş ülkelerde ekonomik gelişmeyi geciktirdiği yani ekonomik gelişme üzerine olumsuz etkileri olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Fakat bu durum, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu Akdeniz ülkelerini pozitif yönde etkilemektedir.

Landau (1986) çalışmasında savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Landau, 1986:35-75)

Biswas ve Ram (1986) 1960-1970 ve 1970-1977 dönemi verileriyle 58 gelişmekte olan ülke için araştırdıkları çalışmalarında savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır (Biswas ve Ram, 1986:362-364).

Deger (1986) içerisinde ülkemizin de olduğu gelişmekte olan ve az gelişmiş 50 ülke üzerinde 1965-1973 yılları verileriyle yapmış olduğu çalışmasının sonucunda, bir bölümüyle ele alındığında fazladan savunma harcamalarının gelişmekte olan ekonominin gelişme hızını arttırdığını göstermiştir. Fakat bütün olarak düşünüldüğünde, askeri harcamalar gelişme hızını azaltacaktır ve kalkınmayı geciktirecektir (Deger, 1986:193).

Joerding (1986), 1962-1977 dönemi için 57 gelişmekte olan ülkenin yıllık gözlemlerini bir araya getirdiği çalışmasında Granger nedensellik testini kullanarak, dışsal kabul edilen askeri harcamaların ekonomik gelişmeye etkisini gözden geçirmiştir. Sonuçta ilişkinin yönünün ekonomik gelişmeden savunma harcamalarına doğru olduğu ve askeri harcamaların güçlü bir dışsal değişken olmadığı ve askeri harcamaların kesinlikle dışsal bir belirleyicisi olduğu kabul eden önceki çalışmaların ciddi hasar gördüğünü ortaya koymuştur (Joerding, 1986:39).

Lebovic ve Ishaq (1987) tarafından geleneksel 3 eşanlı denklem modeli kullanarak yapılan çalışmada, 20 tane gelişmekte olan ülke için savunma harcamalarının ekonomik gelişme üzerine negatif etkisi olduğu ortaya konmuştur (Lebovic ve Ishaq, 1987).

Rasler ve Thompson (1988) tüm sisteme etki eden lider ülkeleri incelemişlerdir. Sonucunda savunma harcamalarının yatırım üzerine olumsuz etkileri olduğuna dair bulgular elde etmişlerdir (Rasler ve Thompson,1988).

Gyimah- Brempong (1989) 1973-1983 yılları ACDA verileriyle 39 sahraaltı Afrika ülkesi üzerinde yapmış olduğu çalışma sonucunda askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin var olduğunu ileri sürmüştür (Gyimah- Brempong, 1989:79-90).

Huang ve Mintz (1990) ABD 'deki savunma harcamalarındaki değişimlerin ekonomik gelişme üzerindeki doğrudan ve dolaylı, anlık ve gecikmiş etkilerini göstermek ve ampirik olarak belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmaları sonucunda savunma harcamalarının yatırımları düşürerek ekonomik gelişmeyi negatif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır (Huang ve Mintz, 1990:1)

Chowdhury (1991) tarafından yapılan çalışmanın amacı 55 tane gelişmekte olan ülkede savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmaktır. Çalışmada 15 ülkede savunma harcamalarından ekonomik büyümeye tek yönlü bir nedensellik, 7 ülkede ekonomik büyümeden savunma harcamalarına tek yönlü nedensellik, 3 ülkede iki yönlü nedensellik ve 30 ülkede herhangi bir nedensel ilişki olmadığı sonucu bulunmuştur. Sonuç savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ülkeler arasında genelleştirilemeyeceğini ileri sürer. Aralarındaki ilişki farklı örneklem kullanımı, farklı sosyoekonomik yapılara ve her ülkedeki yönetimden dolayı ülkeden ülkeye değişebilir (Chowdhury, 1991:89-92). Ayrıca çoğu ülkede de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi yoktur.

Scheetz (1991), 1969'dan 1987'ye kadar olan verilerle Latin Amerika ülkeleri için yaptığı çalışmaya göre savunma harcamalarının sağlık ve eğitimden daha hızlı büyüdüğünü ve bunun gibi sosyal harcamaları dışladığını göstermişlerdir. Bunun sonucunda da ekonomik gelişme olumsuz etkilenmektedir (Scheetz, 1991).

La Civita ve Frederiksen (1991), Türkiye'nin içinde bulunduğu 21 ülke için 1952-1982 dönemi verilerini kullanarak Granger nedensellik analizi yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda savunma harcamaları ve büyüme arasında bir geri bildirim (feedback) ilişkisinin var olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca çalışmada Türkiye için bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır (La Civita ve Frederiksen, 1991:117-125).

Kusi (1994) gelişmekte olan 77 ülke üzerinde Granger nedensellik ilişkisini incelemiş ve ülkeler arasında böyle bir ilişkinin genelleştirilemeyeceğini söylemiştir (Kusi, 1994:152-159).

Mintz ve Stevenson (1995) 103 lke için 1950-1985 yılları arasındaki verileri kullanarak, Feder-Ram tipi büyüme modeli çerçevesinde yaptıkları çalışmaları sonucunda, “birçok ülkede askeri olmayan harcamaların ekonomik gelişme üzerine anlamlı ve pozitif etkisi olmasına rağmen, askeri harcamaların etkisinin anlamsız olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmaya göre savunma harcamaları örneklerin %10’unda anlamlı bir pozitif etkiye sahiptir.” (Mintz ve Stevenson, 1995:299-300).

Asseery (1996) Irak için yaptığı çalışmada savunma harcamalarından, ekonomik gelişmeye nedensellik ilişkisi bulmuş, savunma ve güvenlik sektörü istihdamın ana kaynağı bunun yanında da ekonomik gelişmenin motoru olduğunu ileri sürmüştür (Asseery, 1996:1260).

zmucur (1996), aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 7 ülke için 1981-1991 dönemi verileriyle panel veri analizi yaparak savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre büyüme oranı ile savunma harcamaları arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğuna dair bulgulara ulaşılmıştır (zmucur, 1996).

Kollias (1997) Türkiye’de büyüme ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi 1954-1993 yılları arasındaki verileri kullanarak Granger Nedensellik Analizini kullanarak incelemiştir. Çalışmada değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir (Kollias, 1997:201-202).

Heo ve Ro (1998)’nun Güney Kore ve Tayvan’ı inceledikleri çalışmada, Güney Kore için savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken, Tayvan için savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi etkilediği ortaya çıkmıştır (Heo ve Ro, 1998:171-186).

Dunne ve Vougas’ın (1999) Güney Afrika için yaptıkları çalışmada VAR metodunu içeren Granger Nedensellik testini kullanmışlardır ve sonuç olarakta Güney Afrika için askeri yükün ekonomik gelişme üzerinde önemli negatif bir etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. İkilinin Güney Afrika zerine çalışmalarının sebebi

ise bu ülkenin gelişmiş askeri sektöre ve nispeten yüksek askeri harcamaya sahip olan gelişmekte olan ülke olmasıdır (Dunne ve Vougas, 1999:1).

Kollias ve Makrydakís (2000)'in 1955-1993 dönemleri arasında Yunanistan'ın savunma harcamaları ile ekonomik gelişmesi arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmak için yaptıkları çalışmanın sonucunda bu iki değişken arasında hiçbir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır (Kollias ve Makrydakís, 2000).

Dunne, Nikolaidou ve Vougas (2001)'in bir diğer çalışmasında Türkiye ve Yunanistan ele alınmıştır. Çalışmada 2 ülkeye ait 1960-1996 yıllarına ait veriler Granger Nedensellik yaklaşımı ve VAR metodu kullanılarak incelenmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye'de savunma harcamalarının büyüme üzerine negatif etkisinin olduğu Yunanistan da ise aksine savunma harcamaları ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak bu etkinin uzun dönem etkisi ile ortadan kalktığı görülmüştür (Dunne, Nikolaidou ve Vougas, 2001).

Dakurah, Davies ve Sampath (2001) 62 gelişmekte olan ülke için yaptıkları çalışmanın sonucunda 23 ülke için tek taraflı (16'sı pozitif net etkilere, 7'si negatif etkilere sahip), 7 ülke için çift taraflı nedensellik ilişkisi bulunurken, 18 ülke için ise nedensellik ilişkisi bulunamamıştır (Dakurah, Davies ve Sampath, 2001:651-658).

Dakurah, Davies ve Sampath (2001) 62 gelişmekte olan ülke için yaptıkları çalışmanın sonucunda 23 ülke için tek taraflı (16'sı pozitif net etkilere, 7'si negatif etkilere sahip), 7 ülke için çift taraflı nedensellik ilişkisi bulunurken, 18 ülke için ise nedensellik ilişkisi bulunamamıştır (Dakurah, Davies ve Sampath, 2001).

Sezgin (2001) Türkiye'nin 1956-1994 yılları arasındaki verileriyle savunma harcamaları ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi arz ve talep yanlı modellerle incelemiş ve ekonomik gelişmenin savunma harcamaları tarafından uyarıldığını bulmuş bunu yanında savunma harcamalarının tasarruf ve ticaret dengesi üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını da göstermiştir. "Bu Türkiye'nin savunma harcamalarında ABD ve NATO'dan gelen askeri yardımlardan faydalandığını gösterir." (Sezgin, 2001:84).

Yıldırım ve Sezgin (2003) tarafından Türkiye'de savunma harcamalarının istihdam üzerindeki etkisi 1950-1997 yılları arasındaki veriler kullanılarak

incelenmiştir. Koentegrasyona ARDL yaklaşımının kullanıldığı çalışmanın sonucunda savunma harcamalarının hem kısa dönemde hem de uzun dönemde istihdamı negatif etkilediği sonucuna varılmıştır (Yıldırım ve Sezgin, 2003:129-138).

Galvin (2003) Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 64 gelişmekte olan ülke üzerinde eşanlı denklem yöntemlerini kullanan bir talep ve arz yanlı modelle savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada savunma harcamalarının büyüme ve tasarruf-gelir oranı üzerinde negatif etkisi olduğunu ortaya koyar (Galvin, 2003:51-59).

Halıcıoğlu (2004), Türkiye'de ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi 1950-2002 yılları arasındaki verileri kullanarak incelemiştir. Çok değişkenli koentegrasyon ve hata düzeltme modeli ile yapılan analiz sonucunda, toplam savunma harcamaları ve toplam çıktı arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur (Halıcıoğlu, 2004:193-198).

Karagöl ve Palaz (2004)'ın Türkiye için yaptıkları 1955-2000 dönemini içeren analizlerinde; koentegrasyon ve Granger nedensellik yöntemleri kullanılmış, çalışmanın sonucunda GSMH ve savunma harcamaları arasında uzun dönem dengesi olduğu ayrıca savunma harcamalarından ekonomik gelişmeye tek yönlü bir ilişki bulunduğu belirtilmiştir (Karagöl ve Palaz, 2004:294-297).

Dritsakis (2004), Türkiye ve Yunanistan'ın savunma harcamaları ve ekonomik büyümeleri arasındaki ilişkiyi Johansen koentegrasyon analizi ve VAR model çerçevesinde Granger nedensellik analizi ile incelemiştir. Çalışmanın sonucunda her iki ülke için değişkenler arasında ve iki ülkenin savunma harcamaları arasında uzun dönemli ilişki söz konusu değildir. Her iki ülke için de ekonomik büyümeden savunma harcamalarına tek yönlü nedensel ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca iki ülkenin savunma harcamaları arasında iki yönlü nedensel ilişki bulunmuştur (Dritsakis, 2004:262).

Kollias, Manolas ve Paleologou (2004) 15 AB ülkesi üzerinde 1961-2000 dönemi verileriyle eş-bütünleşme ve nedensellik analizi yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda ülkeler açısından savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişki yönünden genelleştirme yapılamayacağı sonucu çıkmıştır (Kollias, Manolas ve Paleologou, 2004:553-561).

Dunne ve Nikolaidou (2005) Yunanistan, Portekiz ve İspanya üzerine Granger nedensellik analizi kullanarak yaptıkları çalışmada askeri harcamaların büyümeyi negatif etkilediğine dair anlamlı bir sonuca ulaşamamışlardır (Dunne ve Nikolaidou, 2005:1-17).

Kalyoncu ve Yücel (2006), Türkiye ve Yunanistan için GSYH ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi 1956-2003 dönemini içeren verileri kullanarak Granger nedensellik analizi ile incelemiştir. Çalışmanın her iki ülke için de savunma harcamaları ve GSYH'si arasında uzun dönem dengesi olduğu sonucu bulunmuştur. Ayrıca Türkiye ve Yunanistan'ın savunma harcamaları arasında da uzun dönem denge tespit edilmiştir. Nedensellik sonucuna göre ise, Türkiye'nin ekonomik büyümesinden savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur (Kalyoncu ve Yücel, 2006:341).

Erdoğan (2006), Türkiye için 1968-2004 dönemini kapsayan verilerle yapmış olduğu çalışmada; savunma harcamalarının GSYH 'ye oranı, özel yatırımların GSYH 'ye oranı ve bütçe açığının GSYH 'ye oranı değişkenlerini kullanarak ekonomik büyüme, savunma harcamaları ve siyasi istikrar arasındaki olası ilişkileri incelemiştir; bunun için VAR metodunu kullanmıştır. Analiz sonucunda savunma harcamalarının mali değişken ve ekonomik büyüme üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Erdoğan, 2006:11, 15).

Karagöl (2006), 1960-2002 dönemini kapsayan çalışmada; dış borçlar, savunma harcamaları, toplam yatırımlar ve GSMH arasındaki ilişkileri incelemiştir. Etki-tepki ve varyans ayrıştırma analizlerinin kullanıldığı çalışma sonucunda savunma harcamalarının dış borç stoku üzerinde pozitif etkisi olduğu, ayrıca dış borç stokunun da GSMH üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu çıkmıştır (Karagöl, 2006:49-56).

Aizenman ve Glick (2006) yapmış olduğu çalışma sonucunda askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin var olduğunu tespit etmiştir (Aizenman ve Glick, 2006:129-155).

Yakovlev (2007) , Türkiye'yi de içine alan 28 ülkeyi 1965-2000 dönemi verileriyle Solow ve Barro büyüme modeliyle incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarında

savunma harcamalarındaki ve savunma amaçlı ithalattaki artışların büyümeyle olumsuz olarak etkilediği sonucuna varılmıştır (Yakovlev, 2007:317).

Lee ve Chen (2007), Türkiye'nin de içinde bulunduğu 89 ülke için 1988-2003 dönemi verileriyle eş-bütünleşme yöntemi ile nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda OECD üyesi ülkelerde GSYH ile savunma harcamaları arasında çift yönlü pozitif bir ilişkinin var olduğu, OECD üyesi olmayan ülkelerde ise savunma harcamalarından GSYH'ye negatif tek yönlü bir ilişkinin varlığı sonucuna ulaşılmıştır (Lee ve Chen, 2007).

Görkem ve Işık'ın (2008) 1968-2006 dönemini kapsayan çalışmalarında; savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Granger nedensellik analizi ile incelenmiş; söz konusu dönem için Türkiye'de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir (Görkem ve Işık, 2008:414-420).

Karagianni ve Pempetzoglu'nun (2009) 1949-2004 dönemini içeren analizlerinde; lineer ve lineer olmayan Granger nedensellik metotları ile savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonunda, lineer analiz ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru; lineer olmayan Granger nedensellik analizi ise savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensel ilişki ortaya koymuştur (Karagianni-Pempetzoglu, 2009:139,146).

Yılancı ve Özcan'ın (2010) 1950-2006 dönemi için yaptıkları Gregory-Hansen Koentegrasyon testi ve Toda-Yamamoto nedensellik analizi ile GSMH ve savunma harcamaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Koentegrasyon testi ile değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi olmadığı, nedensellik analizi ile de GSMH'den savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik olduğu bulguları elde edilmiştir (Yılancı ve Özcan, 2010:28-31).

Dunne ve Smith (2010) 28 ülke için yaptıkları çalışmalarında savunma harcamalarının yatırımlar üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre savunma harcamalarının yatırımlar üzerinde anlamlı bir ilişkisi bulunmamaktadır (Dunne ve Smith, 2010).

Duyar ve Koçoğlu (2014) Sahra altı Afrika ülkelerini ele aldıkları çalışmalarında savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır (Duyar ve Koçoğlu, 2014).

Görüldüğü üzere birçok araştırmacı çalışmalarında savunma harcamaları ile farklı değişkenleri, ayrı ülke gruplarını, farklı dönemleri ele almış ve değişik metotlar izleyerek özgün sonuçlar elde etmiştir.

3.1.3. Araştırma Modeli

Çalışmamızda araştırmacılar tarafından son yıllarda oldukça yaygın olarak kullanılan, yatay-kesit verileri ile zaman serisi boyutlarını içeren panel veri analizi kullanılacaktır. Çalışmanın dinamik bir özellik taşımasından dolayı panel veri analizi türlerinden dinamik panel veri analizi kullanılacaktır.

3.1.3.1. Panel Veri Analizi

Panel veri analizi bir regresyon analizidir. Regresyon analizi, aralarında sebep sonuç ilişkisi bulunan iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek ve bu ilişkiyi kullanarak o konu ile ilgili tahminler (estimation) ya da kestirimler (prediction) yapabilmek amacıyla yapılır (Gültekin, 2008:1). Bu analizde kullanılan veri seti incelendiğinde; panel veri seti, veri setindeki her bir yatay-kesit üyesi için bir zaman serisi içerir. Açıklamak gerekirse: yatay-kesit veri seti zamanın bir noktasında bireyler, hane halkları, firmalar, şehirler, devletler, ülkeler veya diğer farklı birimlerin örneğinden oluşur. Örneğin, bir yıl içinde farklı haftalarda, birbirinden farklı aileler gözlemlenmiş olabilir.

Zaman serisi verisi, zaman sürecinde bir veya birkaç değişkenin gözlemlerini içerir. Zaman serisi veri örnekleri ise borsa fiyatı, para arzı, tüketici fiyat endeksi, GSYH, yıllık cinsiyet oranları ve otomobil satışları olabilir.

Panel veri seti ise örneğin; 1980, 1985, ve 1990 yılları için ABD'ndeki göç akımı, vergi oranları, ücret oranları, devlet harcamaları ve bunun gibi değişkenler için benzer veri setleri oluşturulabilir (Wooldridge, Çev. Çağlayan, 2013:5-12).

Dolayısıyla panel veri analizi yatay-kesit veri analizi ile zaman serisi veri analizini birleştirerek bunlara ait dezavantajları ortadan kaldırmaktadır. Öte yandan panel veri modelleri aşağıdaki konularda araştırmacıya önemli avantajlar sağlamaktadır (Akel, ve diğerleri, 2007: 276, Hsiao, 2004: 2-3; Balestra, 1992; Gujarati, 2003; Nerlove ve Balestra, 1992; Baltagi, 1995: 3-5, Pazarlıoğlu ve Gürler, 2007: 3-4, Kök ve Şimşek: 2-3):

- Panel veri yöntemi kesit ve zaman serisi gözlemlerini birleştirerek gözlem sayısında artışa neden olmaktadır. Bu da serbestlik derecesini yükselterek etkinliği artırır ve genellikle daha güvenilir tahminlerin yapılmasını, daha aydınlatıcı sonuçların elde edilmesini sağlar. Bu durumda tahmin edilen modeller daha az kısıtlayıcı varsayıma dayanacaktır. Oysa sadece zaman serisi veya kesit verisi ile yapılan çalışmalarda, sapmalı sonuçlar elde etme riski söz konusu olduğundan birimlerin farklılıkları ayrıntılı olarak ele alınamaz.
- Sadece kesit ya da zaman serisi analizleriyle ortaya konamayacak etkilerin elde edilmesini sağlar. Yatay kesit verisi kullanılarak yapılan tahminlerde, sadece birimler arasındaki farklılıklar incelenebilirken, panel veri kullanılarak hem birimler hem de bir birime ait zaman içerisinde meydana gelen farklılıklar birlikte irdelenebilmektedir.
- Panel veri, zaman boyunca bireyler, firmalar, ülkeler vd. ile ilgili olduklarından bu birimlerde bir heterojenliğin var olması kesin gibidir. Panel veri tahmin teknikleri, açık bir şekilde bu tür heterojenlikleri kesite özgü bazı değişkenlere izin vererek hesaba katabilmektedir.
- Panel veri değişkenler arasında daha az çoklu bağlantı (multicollinearity) sorunu oluşturur.
- Panel veri analizi kısa zaman serisi ve/veya yetersiz kesit gözleminin var olduğu durumlarda da ekonometrik analiz yapılmasına imkan verir. Bu nedenle panel veri özellikle uzun dönemli verileri olmayan gelişmekte olan ülkeler ile ilgili yapılacak ekonometrik testlerde kolaylık sağlamaktadır.

Ancak panel veri analizlerinde veri bulmada yaşanan zorluk bu yöntemin en büyük dezavantajıdır.

Panel veri analizinin çerçevesini oluşturan klasik regresyon modeline bakılırsa (Yalçın, 2005:43) ;

$$Y_{it} = \alpha + \beta x_{it} + e_{it}$$

Burada,

Y_{it} bağımlı değişken,

x_{it} açıklayıcı değişkenler seti,

β eğim katsayıları,

e_{it} hata terimleri vektörü ve α sabit kesişim katsayısıdır.

i modelde yer alan grup sayısını ($i=1, \dots, n$) ve

t her bir gruba ait zaman uzunluğunu ($t=1, \dots, T$) göstermektedir.

3.1.3.2. Dinamik Panel Analizi

Bir dönemde meydana gelen olaylar, büyük ölçüde geçmiş deneyimin ve eski davranış biçimlerinin bir sonucu olduğundan, ilişkiler incelenirken değişkenlerin gecikmeli değerlerinin de açıklayıcı faktörler olarak ele alınması önem kazanmaktadır. Bağımlı değişkeni etkileyen faktörler arasında, bağımsız değişken veya değişkenlerin gecikmeli değerleri olabileceği gibi, bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri de yer alabilmektedir. Bu modeller panel veri analizi literatüründe “Dinamik Panel Veri Modelleri” olarak tanımlanmaktadır (Er, 2009:95).

Bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin dahil edildiği dinamik panel modeli aşağıdaki gibi formüle edilmektedir (Arellano, 2003:129) :

$$Y_{it} = \alpha Y_{it-1} + \beta X_{it} + n_i + v_{it}$$

$$E(v_{it} | X_{i1}, \dots, X_{iT}, n_i) = 0 \quad (t=1, \dots, T)$$

Y bağımlı değişkeni, X açıklayıcı değişkenleri, n ülkelere özgü etkileri ifade etmektedir. X açıklayıcı değişkenleri, v hata terimi ile ilişkili değildir, bir başka deyişle dışsaldır ve sadece ülke etkileri ile ilişkilidir (Arellano, 2003:129).

Dinamik panel veri tahminlerinde Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu tahmin yöntemi hatanın gelecekteki değerlerinin açıklayıcı değişkenlerin şimdiki değerleri ile korelasyonlu olmadığı varsayımı ile moment koşulları oluşturmaktadır (Akbulut, 2013:117).

3.1.3.2.1. GMM ve GMM Sistem Tekniği

Arellano ve Bond bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri ve hata terimleri arasındaki bağımsızlık koşullarının tümünü kullanarak N sonsuz ve T küçük olduğunda Anderson ve Hsiao'nun 1981 / 1982 Araç Değişken (AD) tahmincisinden daha etkin tahmincilerin elde edilmesini sağlamak üzere dinamik panel veri modelinde ilave araç değişkenlerin kullanıldığı bir yöntem önermişlerdir. Arellano ve Bond'un 1991 GM tahmin yöntemi, ekonometri literatüründe Hansen (1982) tarafından geliştirilmiş olan GM yönteminin dinamik panel veriye uygulanmış halidir. Dolayısıyla bu yöntemde Fark GM (FGM) yöntemi de denmektedir. GM yöntemi farkı alınmış dinamik panel verinin farkı alınmamış (level –düzeydeki) gecikmeli değişkenlerden oluşan araç değişkenleriyle modellenmesinden ibarettir.

Arellano (2003), GMM modelini aşağıdaki şekilde göstermiştir:

$$Y_{it} = Y_{i(t-1)} + x_{it}\beta + n_{it} + u_{it} \text{ ve } E(u_{it} | X_{i1}, \dots, X_{iT}, n_{it}) = 0 \text{ (} t = 1, \dots, T \text{)}$$

Modelde X'in gecikmeli değerleri ve Y'nin gecikmeli değerleri gösterilmiştir. Modelde X, u hata teriminin geçmişteki, şu andaki ve gelecekteki değerleri ile ilişkili değildir. Dolayısıyla "x" dışsal bir değişkendir ve sadece "n" bireysel etkisi ile ilişkilidir (Arellano, 2003).

Dinamik panel verinin tahmininde otokorelasyonun düzeyi yüksek ($\gamma \rightarrow 1$) ve T küçük olduğunda, birinci farkları alınmış modelde lineer moment koşullarına dayanan GM yönteminin büyük sonlu örneklem sapmasının fazla ve doğruluk payının zayıf olduğu yapılan simülasyon çalışmalarıyla ortaya konulmuştur. Bu durumda birinci fark denkleminde kullanılan düzeydeki araç değişkenler zayıf araç değişken sorununu doğurmaktadır (Er, 2009:104-113).

Bu nedenle Arellano ve Bover (1995) tarafından, GMM-Sistem tahmincisi geliştirilmiştir. GMM-Sistem tahmininde de aynı GMM tahmininde olduğu gibi modelleme ile ilgili bazı testlerin yapılması önerilmektedir. Bunun için GMM de olduğu gibi ilk önce Wald testi, ikinci olarak da Sargan testi yapılır. GMM-Sistem tahmininde, GMM tahmininden farklı olarak modele ilave edilmiş olan araç değişkenlerin geçerliliği için Fark-Sargan test istatistiği yapılır. Bu istatistik testi GMM-Sistem ve GMM-Dif tahminleri ile hesaplanan iki ayrı Sargan testi arasındaki fark ile hesaplanır. Son olarak da; AR (1) ve AR (2) testleri ile modelde sipesifikasyon hatalarının ve otokorelasyon sorununun olup olmadığı test edilir (Bahar ve Bozkurt, 2010:262).

3.2. MODELİN KURULMASI

Modelde savunma harcamalarını belirleyen ekonomik değişkenler incelenmeye çalışılmış; verilere ulaşılabilirlik ölçüsünde ve mevcut literatür incelenerek değişkenler seçilmiştir. Veri aralığı verilerin bulunabilirliği dikkate alınarak belirlenmiştir. Finansal serbestleşme sonrası 1996-2014 dönemine ilişkin yıllık verilerle gerçekleştirilen modelde ekonomik ve jeostratejik anlamda Türkiye ile bağlantılı olabilecek ülkeler seçilmiştir. Yapılan ampirik analizlerde savunma harcamaları değişkeni, büyüme, kamu borçları, nüfus ve modernizasyon ölçütü olarak ele alınan şehirde yaşayan nüfus değişkenleri ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada savunma harcamaları, büyüme, nüfus ve şehirde yaşayan insan nüfusu verileri Dünya Bankası (World Development Indicators) veri tabanından, kamu borçlarına ilişkin veriler ise www.tradingeconomics.com adlı internet sitesinden yazar tarafından derlenmiştir (<http://www.tradingeconomics.com/government-debt-to-gdp>).

Çalışmada önceden de belirtildiği üzere ülkemiz ile birlikte ekonomik ve jeostratejik anlamda ülkemize benzerlik gösteren Bulgaristan, Azerbaycan, Yunanistan, İsrail, İran, Mısır ve Tunus ele alınmıştır.

Savunma harcamalarının bağımlı değişken olduğu sistem GMM modeli aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

$$DE_t = \alpha_0 + \beta_1 DE_{t-1} + \beta_2 G_t + \beta_3 GD_t + \beta_4 POP_t + \beta_5 M_t + \varepsilon_t$$

Değişkenlerin tanımlamaları ise Tablo 12’ de belirtildiği şekildedir.

Tablo 12- Değişkenlerin Tanımlamaları.

Sembol	Değişkenler	Açıklama	Kaynak
DE	Savunma Harcamaları	Savunma Harcamaları: Savunma Harcamaları / GSYH	Dünya Bankası
G	Büyüme	Büyüme: Kişi Başına Reel GSYH Büyüme Oranı	Dünya Bankası
GD	Kamu Borçları	Borçlar: Borç / GSYH	www.tradingeconomics.com
POP	Nüfus	Toplam Nüfus	Dünya Bankası
M	Şehir Nüfusu	Modernizasyon ölçütü (Şehirde yaşayan Nüfus / Toplam Nüfus)	Dünya Bankası

- **Savunma Harcamaları (DE):** Modelimizde bağımlı değişken olarak ele aldığımız savunma harcamaları değişkeni yorumlama kolaylığı sağlanabilmesi açısından GSYH verilerine oranlanarak ele alınmıştır.
- **Bir Önceki Dönem Savunma Harcamaları (DEt-1):** Ele alınan ülkelerde t-1 döneminde savunma harcamasını GSYH verilerine oranlanarak göstermektedir. Modelin dinamik bir özellik taşımasından dolayı savunma harcamaları bir önceki dönem değerinden etkileneceğinden modele dahil edilmiştir.
- **Ekonomik Büyüme (G):** Modelimizde bağımsız değişken olarak ele aldığımız büyüme değişkeni GSYH’ daki yıllık değişimi yüzde olarak ifade etmektedir. Literatürde bu iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok ampirik çalışma yapılmış ve aralarındaki ilişkinin farklılık gösterdiği birçok araştırmacı tarafından belirtilmiştir. Bu nedenle herhangi bir beklenti ileri sürülememektedir.
- **Kamu Borçları (GD):** Modelimizde bağımsız değişken olarak ele aldığımız kamu borçları değişkeni GSYH verilerine oranlanarak ele alınmak istenmiştir. Ancak ele aldığımız ülkelerde kamu borçlarına ait veriler önemli oranda eksiktir. Çalışmada dengeli (balanced) panel veri analizi yapılacağından kamu borçları değişkeni modelden çıkarılmıştır.
- **Nüfus (POP):** Ele alınan ülkelerdeki toplam insan nüfusunu ifade etmektedir. Toplam nüfustaki artışın savunma veya güvenlik ihtiyacına gereksinimi arttıracığı düşünülse de artan nüfusun caydırıcı bir güç olarak düşünülmesi uluslararası arenada ülkeleri güçlü kılacak savunma harcamalarını azaltacaktır. Bu nedenle bağımlı değişken ile arasında ne yönde bir ilişki olacağı merak konusudur.

- **Şehirde Yaşayan İnsan Nüfusu (M):** Ülkelerin modernizasyon ölçütü olarak kullanabileceğimiz şehirde yaşayan insan nüfusu değişkeni şehir nüfusunun toplam nüfusa oranlanması sonucunda modele dahil edilmiştir. Şehir nüfusundaki artışın sanayide meydana getireceği artışa paralel olarak savunma sanayi dolayısıyla da savunma harcamalarında artışa neden olacağından aralarındaki ilişkinin pozitif olması beklenmektedir.

3.3. YÖNTEM VE TESTLER

Çalışmada büyüme ve modernizasyon değişkenlerinde 0 çarpıklık için Box-Cox transformasyonu yapılmıştır. Nüfus değişkeni için ise logaritmik transformasyon yapılmıştır.

Tablo 13- Büyüme Değişkeni Box- Cox Transformasyonu.

Transform	L	[95% Conf. Interval]	Skewness
(GDP ^{L-1})/L	.3068299	(not calculated)	4.27e-06

(15 missing values generated)

Tablo 14- Şehirde Yaşayan Nüfus Değişkeni Box- Cox Transformasyonu.

Transform	L	[95% Conf. Interval]	Skewness
(Urp ^{L-1})/L	1.058339	(not calculated)	.0000304

Tablo 15- Nüfus Değişkeni Logaritmik Transformasyonu.

Transform	k	[95% Conf. Interval]	Skewness
ln(Pop-k)	5466676	(not calculated)	-1.07e-06

Ayrıca modelin sağlamlığının test edilmesi için Wooldridge oto korelasyon testi yapılmıştır.

H0: no first order autocorrelation

F(1, 6) = 1.898

Prob > F = 0.2175

Test sonucunda otokorelasyona rastlanmamıştır. Daha sonra modelde çoklu doğrusallık araştırılmıştır.

Tablo 16- Doğrusallık Test Sonuçları.

Variable	VIF	VIF	Tolerance	Squared
bcdp	1.07	1.03	0.9375	0.0625

ME	1.72	1.31	0.5799	0.4201
lnpop	1.50	1.22	0.6682	0.3318
bcurpop	1.94	1.39	0.5158	0.4842

Mean VIF 1.56

Cond

Tablo 17- Doğrusallık Test Sonuçları.

	Eigenval	Index
1	4.5068	1.0000
2	0.3181	3.7638
3	0.1438	5.5992
4	0.0286	12.5430
5	0.0027	40.7340

Condition Number 0.7340

Eigenvalues & Cond Index computed from scaled raw sscp (w/ intercept)

Det (correlation matrix) 0.3914

Test sonucu VIF değerleri 10'un altında olduğundan değişkenlerde çoklu doğrusallığın olmadığı sonucuna varılmıştır.

3.4. MODELİN TAHMİNİ

Modelin tahmininde Stata 12.0 paket programından faydalanılmıştır. Savunma harcamalarının gecikmeli değerinin de modele katılmasının daha uygun olacağı düşünüldüğünden Arellano- Bond Dinamik panel analiz yöntemi uygulanmıştır.

Arellano-Bond dynamic panel-data estimation

Number of obs = 96

Groupvariable: Ülke

Number of groups = 7

Time variable: Yıl

Obspergroup: min = 10

avg = 13,71429

max = 17

Tablo 18- Regresyon Sonuçları.

Number of instruments = 21

Wald chi2(4) = 103.33

Prob> chi2 = 0.0000

One-step results

ME	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
ME						
L1.	.5835984	.1865057	3.13	0.002	.218054	.9491428
bcgdp	-.1407002	.0373213	-3.77	0.000	-.2138487	-.0675517
lnpop	-.8918539	.4461754	-2.00	0.046	-1.766342	-.0173661
bcurpop	-.0934973	.0309475	-3.02	0.003	-.1541532	-.0328413
_cons	23.40959	8.023618	2.92	0.004	7.683592	39.1356

Instruments for differenced equation

GMM-type: L(2/2).ME

Standard: D.bcgdp D.lnpop D.bcurpop

Instruments for level equation

Standard: _cons

Modelden elde edilen tahmin sonuçlarına göre savunma harcamalarının gecikmeli değeri (L1), büyüme (bcgdp), nüfus (lnpop) ve şehirde yaşayan insan nüfusu (bcurpop) değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve bağımlı değişkeni büyük oranda açıkladıkları görülmektedir ($p > |z|$ sütunu). Büyüme (bcgdp), nüfus (lnpop) ve şehirde yaşayan insan nüfusu (bcurpop) değişkenlerinin katsayılarının negatif işaretli olduğu (coef. Sütunu) dolayısıyla savunma harcamaları ile arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Savunma ve güvenlik hemen hemen her bireyin en büyük ihtiyacıdır. Bu ihtiyacın iktisadi ayağı savunma ya da askeri harcamalar olarak ifade edilebilir. Çalışmanın başında da bahsedildiği üzere bu ihtiyaç ilerleyen dönemlerde sınırların çizilmesi ve devletlerin kurulmasıyla birlikte kamusal bir ihtiyaç halini almış ve günümüzde savunma harcamaları tam kamusal hizmet olarak tanımlanmaktadır.

Üzerinde 7 milyardan fazla insanın yaşadığı ve 200 'den fazla ülkenin bulunduğu dünyamız tarihi ve büyüklüğü farklı binlerce ülkelerarası ve iç savaşa sahne olmuştur. Tarihin ilk yıllarında toprak, su ve altın gibi değerli madenler için bu savaşlar yapılırken ilerleyen zamanlarda din ve etnik nedenlerle savaşlar yapılmıştır. Günümüzde de yaşanan iç ve ülkelerarası savaşların nedenleri tarihte yaşanan bu savaşlardan farklı değildir. Yaşamakta olduğumuz bu günlerde de gelişmiş ülkelerin halen az gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler üzerinde kirli emelleri ve çıkarları bulunmaktadır.

Geçtiğimiz yüzyılda yaşanan birçok savaş bu kirli tablonun en büyük örnekleridir. Birinci Dünya Savaşı arkasından ülkemizin bağımsızlık mücadelesi verdiği Kurtuluş Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı sonuçları ile dünya tarihini etkilemiştir. Öyle ki sadece İkinci Dünya Savaşı'nda 60 ile 80 milyon arasında insanın hayatını kaybettiği varsayılmaktadır. Kaybedilen insanların yanı sıra ülkeler yaşamış oldukları bu savaşlardan sonra yetişmiş insan güçlerini kaybetmiş ve yapmış oldukları savunma harcamaları nedeniyle ağır ekonomik krizler yaşamışlardır. Ülkemiz özellikle Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda yetişmiş tahsilli insan gücünü kaybetmiş, Almanya ise İkinci Dünya Savaşı sonrası çok ağır ekonomik krizler yaşamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde dünyamızda soğuk savaş dönemine girilmiş ve ülkeler doğu bloğu ve batı bloğu olarak kamplaşmıştır. Bu dönemde kamplaşmanın etkisiyle birçok askeri, ekonomik ve siyasi krizler yaşanmıştır. Soğuk

savaş döneminde savunma harcamalarında azalma trendi görülse de ülkeler silahlanma eğiliminde olmuşlar ve birbirlerini üstünlük kurma amacı taşımışlardır.

Soğuk savaş yıllarının bitmesinden sonra ise savunma harcamaları tekrar artma trendi göstermiştir. Bunun en büyük nedeni hiç şüphesiz tekrar gün yüzüne çıkan çatışma ortamı, terör ve iç savaşlardır. 2001 yılında ABD'ye yapılan terör eylemleri sonucunda Afganistan ve Irak hareketleri yaşanmıştır. Çalışmamızda da değindiğimiz Arap Baharı olarak adlandırdığımız süreçte ise birçok Orta Doğu ülkesinde iç savaşlar yaşanmıştır. Öte yandan Afrika ülkelerinde terör eylemleri yaşanmaya devam etmektedir, Kırım ve Ukrayna nedeniyle Rusya bölgeye hareketler düzenlemiştir, İsrail ve Filistin sorunu ile Azerbaycan ve Ermenistan arasında sınır çatışmaları halen sürmektedir. Suriye 'de yaşanan iç savaş ise 6 yılına girmiş ABD 'nin başını çektiği koalisyon güçleri ile Rusya ve İran'ın desteğini alan Suriye iki kutba ayrılmıştır. Tüm bu gelişmelerden farklı olarak nükleer silah problemi en büyük sorun haline gelmiştir. İran ile Kuzey Kore'nin nükleer silah programına devam etmesi tüm dünyada endişe ile izlenmektedir.

İşte tüm bu gelişmeler araştırmacıların ilgisini çekmiş silah ihracat ve ithalatı, savaş ekonomisi, savunma harcamaları merak uyandırmıştır. 1973 yılında savunma harcamaları ile ilgili olarak yapılan ilk çalışmanın sonrasında bu konuda çalışmalar yapan SIPRI, IISS ve ACDA kurulmuştur. Bu kuruluşlar ülkelerin silah ithalat ve ihracatını, nükleer silah faaliyetlerini ve savunma harcamalarının inceleyerek rapor etmektedir.

Benoit (1973) yapmış olduğu ilk çalışmayla savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisini incelemiş ve pozitif bir ilişkinin varlığını ileri sürmüştür. İlerleyen zamanlarda araştırmacılar savunma harcamalarının ekonomi üzerine etkilerini farklı değişkenler ve farklı metotlarla incelemişlerdir. Kimi araştırmacılar savunma harcamalarının ödemeler dengesi, sanayileşme, istihdam, enflasyon, Ar-Ge ve teknolojik yatırımlar, kaynak dağılımı üzerine etkilerini incelerken kimi araştırmacılar da savunma harcamalarının diğer kamu harcamaları üzerine etkisini incelemişlerdir. Bu kamu harcamaları eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve altyapı harcamalarıdır. Artan savunma harcamalarının diğer kamu harcamaları kaleminde azalmaya neden olacağı düşünüldüğünden savunma harcamalarının optimal düzeyde yapılması araştırmacılar tarafından ileri sürülmüştür.

Yapılan çalışmaların güncelliğini yitirmesi, finansal serbestleşme sonrası dönemde ülkelerin rahatça kaynak bulabilmesinin uluslararası silah ticareti ile savunma harcamaları üzerine etkisi ve son yıllarda yaşamış olduğumuz bu askeri, siyasi ve sosyo-kültürel krizler bu çalışmayı doğurmuştur. Özellikle ülkemizin tüm bu ateş çemberinin içinde oluşu, yaşamış olduğumuz terör, hemen hemen her gün yaşadığımız mülteci sorunları, insanlık dramları bizi bu çalışmaya itmiştir.

Tüm bu nedenlerle finansal serbestleşme sonrası dönemde 1996-2014 yılları savunma harcamalarını incelediğimiz çalışmamızda ülkemize ekonomik ve jeostratejik anlamda benzerlik gösteren Tunus, Yunanistan, Bulgaristan, Mısır, Azerbaycan, İran ve İsrail'in bulunduğu 7 ülke ele alınarak ampirik bir çalışma yapılmıştır. Bu ülkelere ait savunma harcamaları, büyüme, kamu borçları, nüfus ve modernizasyon verileri dinamik panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Ancak panel veri analizlerinde karşılaşılan en büyük zorluk veri bulmaktır. Çalışmada ele aldığımız kamu borçlarına ait verilerde yaşanan eksiklik nedeniyle analizin dengesiz (unbalanced) panel veri analizine dönmemesi amacıyla modelin tahmin bölümünde modelden çıkarılmıştır.

Modelin tahmininden önce değişkenler üzerinden otokorelasyon ve çoklu doğrusallık araştırılmış ve otokorelasyon ile çoklu doğrusallığa rastlanmamıştır. Modelde ele aldığımız değişkenler elde ettiğimiz bulgular neticesinde istatistiksel olarak anlamlıdır ve bağımlı değişkeni açıklamaktadır. Tahmin sonuçlarına göre savunma harcamaları ile büyüme, nüfus ve modernizasyon değişkeni olarak ele aldığımız şehirde yaşayan insan nüfusu değişkenleri arasındaki ilişki negatiftir. Ayrıca savunma harcamalarının gecikmeli değeri ile arasındaki ilişkinin pozitif olduğu sonucuna varılmıştır.

Tahmin sonuçları düşünüldüğünde ekonomik büyümede, nüfusta ve şehir nüfusunda yaşanacak artışın savunma harcamalarında azalmaya neden olacağı beklenmektedir. Ancak savunma harcamaları dinamiktir, devamlı geliştirilmeye ve yetişmiş insan gücüne ihtiyaç duymaktadır. Gelişmiş ülkeler caydırıcılıklarını korumak, silahlanma yarışında üstünlük kurmak, ekonomilerini savaş ekonomileri ile ayakta tutmak ve gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerindeki emellerine ulaşabilmek amacıyla silahlanma eğilimlerini sürdüreceklerdir. Gelişmekte olan ülkeler mevcut silah ve sistemlerini modernize etmek, kendi harp sanayilerini

kurmak, artan güvenlik ihtiyacına cevap verebilmek amacıyla savunma harcamalarının arttıracaktır.

Gelecek yıllarda artan teknolojiye paralel olarak bu yarış gökyüzünden uzaya taşınacak, gelişmiş ülkeler uzayda üstünlük kurabilmek amacıyla yarışlarına orada devam edecektir. Ülkemiz için düşünüldüğünde ise savunma sanayini güçlendirmek iddiası, terörle mücadele, mülteci sorunu savunma harcamalarını arttıracaktır.

Başta gelişmiş ülkeler olmak üzere tüm ülkeler savunma harcamalarına optimal düzeyde kaynak ayırmalı, diğer insani harcamalara yatırım yapmalı, uluslararası silahlanmayı kontrol altına alabilecek tüm ülkeleri bağlayıcı tedbirler alınmalı ve dünyamızın yaşamış olduğu diğer küresel sorunları çözebilmek amacıyla birleşmelidir. Dünyanın birçok yerinde halen açlık ve susuzluk yaşanırken, çevresel birçok kriz tüm dünya ülkelerini beklerken bunun bilincinde hareket etmek doğru olacaktır. Böylelikle dünya daha yaşanılabilir bir hal alacak, tüm insanlığın refah düzeyi artacaktır.

KAYNAKÇA

Abu-Bader, S. ve Abu-Qarn, Aamer S. (2003). *Government Expenditures, Military Spending and Economic Growth: Causality Evidence from Egypt, Israel, and Syria*. Journal of Policy Modeling. 25(6-7): 571-572.

Ahmed, A. D. (2012). *Debt Burden, Military Spending And Growth In Sub-Saharan Africa: A Dynamic Panel Data Analysis*. Defence and Peace Economics. 23(5): 501.

Aizenman, J. , Glick, R. (2006). *Military expenditure, threats, and growth*. Journal of International Trade & Economic Development, 15(2), 129-155.

Akbulut, H. (2013). *Transfer Harcamaları ve Büyüme İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Dinamik Panel Analizi*.(Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akça, İ. (2010). *Türkiye 'de Askeri-İktisadi Yapı: Durum, Sorunlar, Çözümler*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) Yayınları.

Akel, V. , Kandır S. Y. ve Karadeniz E. (2007). *Yatırım Fonu Getirilerini Etkileyen Bazı Faktörlerin Analizi*. Zonguldak : 11. Ulusal Finans Sempozyumu.

Akgül, A. (1986). *Savunma İşletmelerinin Yapısı ve Türk Savunma Sanayi*. Ankara : Başbakanlık Yayınevi.

Arellano, M. (2003), *Panel Data Econometrics*. İngiltere, Oxford University Press.

Arsan, Ü. (1963). *Kamu Maliyesi Üzerinde Uluslararası İstatistiksel Bir Araştırma*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. 365(20): 30.

Asseery, A. A. (1996). *Evidence from time series on militarizing the economy: the case of Iraq*. Applied Economics, 28(10), 1257-1261.

Aslan, M. H. (1998). *Hizmet Ekonomisi*. İstanbul: Alfa Yayınevi.

- Bahar, O.ve Bozkurt K. (2010). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi*. Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi. 21 (262): 183-187.
- Balestra, P. (1992). *Introduction to linear models for panel data*. In The Econometrics of Panel Data. Springer Netherlands: 21-29.
- Baltagi, B. H. (1995). *Econometric Analysis of Panel Data*. Wiley Chichester.
- Barro, R. (1991). *Economic Growth in a Cross-Section of Countries*. Quarterly Journal of Economics. 106: 430.
- Benoit, E. (1973). *Growth Effects of Defence in Developing Countries*. International Development Review.14(1): 2-10.
- Bilişli, K. (2011). *Askeri Keynesçilik*. Aksaray Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi. 3(2): 17-18.
- Biswas, B. ve Ram, R. (1986). *Military expenditures and economic growth in less developed countries: An augmented model and further evidence*. Economic Development and Cultural Change. 34(2): 361-72.
- Brzoska, M. (1995). *World Military Expenditures*. Handbook of Defense Economics I, (Ed: Keith Hartley ve Todd Sandler). Amsterdam: Elsevier Science B.V.
- Bulutoğlu, K. (1988). *Kamu Ekonomisine Giriş*. İstanbul : Filiz Kitabevi.
- (2003). *Kamu Ekonomisine Giriş, Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı*. İstanbul: Batı Türkeli Yayıncılık.
- (2004). *Kamu Ekonomisine Giriş*. İstanbul: Batı Türkeli Yayıncılık.
- Cappelen, A. , Petter, G. N. ve Bjerkholt, O. (1984). *Military Spending and Economic Growth in the OECD Countries*. Journal of Peace Research. 21(4): 367-72.
- Chowdhury, A. (1991). *A causal Analysis of Defense Spending and Economic Growth*. The Journal of Conflict Resolution. 35(1): 80-97.

Çetin, M. (2010). *Finansal Serbestleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çetinkaya, Ş. (2013). *2008 Ekonomik Krizinin Türkiye Üzerindeki Etkilerinin Para Politikası Açısından İncelenmesi*. 2008 Küresel Krizi ve Ekonomik Çöküş (114-131). Ankara: Adalet Yayınevi.

Çelik, T. (1999). *Askeri Harcamalar ve Ekonomik Etkileri Türkiye Üzerine Bir İnceleme (1980-1995)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çınar, S. (2002). *Savunma Harcamalarında İktisadi Etkinlik*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dakurah, A. Davies, S. ve Sampath R. (2001). *Defense Spending and Economic Growth in Developing Countries: A Causality Analysis*. Journal of Policy Modeling. 23(6): 651-8.

Deger, S. (1986). *Economic Development and Defense Expenditure*. Economic Development and Cultural Change. 35(1): 179-96.

Deger, S. ve Smith, R. P. (1983). *Military Expenditure and Economic Growth in Less Developed Countries*. Journal of Conflict Resolution. 27(2): 335- 53.

Deger, S. ve Sen, S. (1995). *Military Expenditure and Developing Countries*. Handbook of Defense Economics I, (Ed: Keith Hartley ve Todd Sandler), Amsterdam: Elsevier Science B.V.

Dinler, Z. (1998). *İktisada Giriş*. Bursa : Ekin Kitabevi Yayınları.

Dritsakis, N. (2004). *Defense Spending and Economic Growth: An Empirical Investigation For Greece and Turkey*. Journal Of Policy Modelling. 26 (2): 249-264.

Dunne, J. P. (2000). *The Economic Effects of Military Expenditure in Developing*

Countries. London, Economics Group Middlesex University Business School, The Burroughs, Hendon, London, NW4 4BT May 2000, <http://carecon.org.uk/Chula/MILLDCSnew.pdf>, (12.04.2015).

Dunne, J. P. ve Vougas, D. (1999). *Military Spending and Economic Growth in South Africa: A Causal Analysis*. The Journal of Conflict Resolution. 43(4): 521-37.

Dunne, J. P. ve Nikolaidou, E. (2001). *Military Spending and Economic Growth in The Economic of European: A Causal Analysis for Greece Spain and*

Portugal.[http://mubs.mdx.ac.uk/research/discussionpapers/Economics\(DPAPECON NO100\).pdf](http://mubs.mdx.ac.uk/research/discussionpapers/Economics(DPAPECON NO100).pdf), (15.04.2015).

_____ (2005). *Military spending and economic growth in Greece, Portugal and Spain*. Frontiers in Finance and Economics, 2(1), 1-17.

Dunne, J. P. , Nikolaidou E. ve Voguas D. (2001). *A Defense Spending and Economic Growth: A Causal Analysis for Greece and Turkey*. Defence and Peace Economics. 12: 5-26.

Dunne, J. P. , Nikolaidou, E. ,Smith, R. (2002). *The Military Spending, Investment and Economic Growth in Small Industrialising Economies*. The South African Journal of Economics. 70(5): 789-808.

Dunne, J. P. , Üye, M. (2009). *Defence Spending and Development*. Department of Economics, British University in Egypt and University of the West of England. <http://carecon.org.uk/DPs/0902.pdf>, (02.05.2015).

Dunne, J. P. , Smith, R. P. (2010). *Military expenditure and granger causality: A critical review*. Defence and Peace Economics, 21(5-6), 427-441.

Duyar, M. ve Koçoğlu, M. (2014). *Askeri Harcamaların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi; Sahra Altı Afrika Örneği*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 7(33): 703-704.

Er, Ş. (2009). *Dinamik Panel Analizi ve Bir Uygulama*. (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erdoğdu, O.S. (2006). *Political Decisions And Growth*.

http://mpira.ub.unimuenchen.de/2520/1/MPRA_paper_2520.pdf, (06.06.2014).

————— (2010). *Türkiye Savunma Sanayi: Genel Değerlendirme ve Analiz. Tarihi, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler Işığında Türkiye Ekonomisi 1908-2008 (505-514)*. Ekin Basım Dağıtım.

Erhan, Ç. (1996). ”Avrupa ’nın İntiharı” ve İkinci Dünya Savaşı Sonrası Temel Sorunlar”. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi. 51(1): 260.

Ertüzün, T. (1985). *İktisadi ve Askeri Gücün Ölçüsü: GSMH ve Savunma Harcamaları Harp Ekonomisi*. İstanbul: H.A.K. Yayını.

Eshay, E. (1983). *Fiscal and Monetary Policies and Problems in Developing Countries*. Cambridge: Cambridge University Pres.

Esgin, Y. (2010). *Savunma Harcamaları ve Ekonomik Gelişme Arasındaki İlişki: Silah İhracatçısı ve İthalatçısı Ülkeler İçin Panel Veri Yönetimi İle Bir Analiz*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Faini R. , Annez, P. ve Taylor, L. (1984). *Defence Spending, Economic Structure and Growth Evidence among Countries and Over Time*. Economic Development and Cultural Change. 32(3): 487-98.

Falay, N. (2004). *Kapitalist Devletler ve Savaşlar*. İktisadi Gelişmeler İzleme Raporu (2. Bölüm).

Galvin, H.(2003). *The impact of defence spending on the economic growth of developing countries:a cross-section study*. Defence and Peace Economics 14(1):51-59.

Giray, F. (2004). *Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme*. Cumhuriyet Üniversitesi (C.Ü) İİBF Dergisi. 5 (1): 183-187.

Göçer, İ. ve Çınar, S.(2015). *Arap Baharı ’nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye ’nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri*. Kafkas Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 6 (10):53-54.

Görkem, H. , Işık, S. (2008). *Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1968-2006)*. Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 25(2): 405-424.

Gujurati, Damodar N. (2003), *Temel Ekonometri*. (Çev: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen), Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Gültekin, F. (2008). *Regresyon Analizi*.

<http://www.fikretgultekin.com/yukseklisans/Regresyon%20Analizi.pdf>.

Günlük-Şenesen, G. (2001). *Measuring the extent of defence expenditures: The Turkish case with Turkish data*. Defence and peace economics,12(1), 27-45.

_____ (2002). *Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Etkileri 1980-2001*. İstanbul: TESEV Yayınları.

Gyimah-Brempong, K. (1989). *Defense spending and economic growth in Sub-Saharan Africa: an econometric investigation*. Journal of Peace Research 26(1): 79-90.

Halıcıoğlu, F. (2004). *Defense Spending and Economic Growth in Turkey: An Empirical Application Of Macroeconomic Theory*. Review of Middle East Economics And Finance. 2(3): 193-201.

Heo, U. ve Kwang H. R. (1998). *Military Expenditures and Economic Growth in South Korea and Taiwan*. International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations. 24(2): 171-186.

Huang, C. ve Mintz, A. (1990). *Ridge regression analysis of the defence-growth Trade off in the United States*. Defence Economics. 2 (29): 37.

Hsiao, C. (2004). *Analysis Of Panel Data*. Second Edition, Cambridge University Press.

İpek, E. ve Esener, S.Ç. (2014). *Borçlanmayı Savunmak: Dış Borcun Bir Belirleyicisi Olarak Savunma Harcamaları*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 9 (3):70.

Jandarma Genel Komutanlığı Resmi İnternet Sitesi. <http://www.jandarma.gov.tr/>,
(10.06.2014)

Joerding, W.(1986). Economic Growth and Defense Spending Granger Causality. *Journal Of Development Economics*. 21(1): 39.

Kalyoncu, H. ve Yücel, F.(2006). *An Analytical Approach on Defense Expenditure and Economic Growth: The Case Of Turkey and Greece*. *Journal Of Economic Studies*. 33(5): 336-343.

Karaçay, H. (1995). *Askeri Harcamaların Ekonomik Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karagianni, S. ve Pempetzoglu, M.(2009). *Defence Spending and Economic Growth in Turkey: A Linear and Sayın-linear Granger Causality Approach*. *Defence and Peace Economics*. 20 (2):139-148.

Karagöl, E. (2005). *Defence Expenditures and External Debt in Turkey*. *Defence And Peace Economics*. 16(2): 117-8.

_____ (2006). *The Relationship Between External Debt, Defence Expenditures and GNP Revisited: The Case of Turkey*. *Defence and Peace Economics*. 17(1):47-57.

Karagöl, E.ve Palaz S. (2004). *Does Defense Expenditure Deter Economic Growth In Turkey? A Cointegration Analysis*. *Defence and Peace Economics*. 15(3): 289-298.

Kaya-Soyyigit, S.(2013). *Türkiye'de Savunma Harcamalarının İktisadi Etkileri Üzerine Nedensellik Analizi (1970 – 2010)*. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 15(2):20.

Keskin, N. (2008). *Finansal Serbestleşme Sürecinde Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Makroekonomik Etkileri: Türkiye Örneği*. (Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koban, E. (1998). *Savunma Harcamaları, Ekonomik Etkileri ve Türkiye'deki Gelişimi*. *Silahlı Kuvvetler Dergisi*. 355.

- Koçer, G. (2002). *1990'lı Yıllarda Askeri Yapı ve Türk Dış Politikası*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Gelişme Dergisi. 29(1-2): 123-58.
- Kollias, C. (1997). *Defence Spending and Growth in Turkey 1954-1993: A Causal Analysis*. Defence and Peace Economics. 8 (2):189-204.
- Kollias, C. ve Makrydakis, S. (2000). *A Sayite on the Causal Relationship Between Defence Spending and Growth in Greece: 1955-1993*. Defence and Peace Economics. 11(2): 173-84.
- Kollias, C. , Manolas, G. ve Paleologou, S.M. (2004). *Defence Expenditure and Economic Growth in The European Union A Causality Analysis*. Journal Of Policy Modeling. 26(5): 553-569.
- Kök, R. ve Şimşek N. (2009). *Panel Veri Analizi*, <http://www.deu.edu.tr/userweb/recep.kok/dosyalar/panel2.pdf>. 12.04.2016.
- Kusi, N.K. (1994). *Economic Growth and Defense Spending in Developing Countries A Casual Analysis*. The Journal Of Conflict Resolution. 38: 152-159.
- La Civita, C.J.ve Frederiksen, P.C. (1991). *Defense Spending and Economic Growth and Alternative Approach to The Causality Issue*. Journal of Development Economics. 35 (1):117-126.
- Landau, D. (1986). *Government and economic growth in the less developed countries: an empirical study for 1960-1980*. Economic Development and Cultural Change 35(1): 35-75.
- Leboviç, J.H. ve Ishaq, A. (1987). *Military burden, security needs, and Economic growth in the Middle East*. Journal of Conflict Resolution. 31(1):106-38.
- Lee, C. C. , Chen, S.T. (2007). *Do Defence Expenditures Spur GDP? A Panel Analysis from OECD and Non-OECD Countries*. Defence and Peace Economics. 18(3): 265-280.
- Lim, D. (1983). *Another Look at Growth and Defense in Less Developed Countries*. Economic Development and Cultural Change. 31(2): 377-84.

Looney, R. E. (1989). *The influence of Arms Imports on Third World Debt*. Journal of Developing Areas. 23(2).

————— (1994). *The Economics of Third World Defense Expenditures*. London: Jai Press.

————— (1997). *Excessive Defense Expenditures and Economic Stabilization: The Case of Pakistan*. *Journal of Policy Modeling*. 19 (4):381-406.

Looney, R. E. ve Frederiksen, P. C. (1983). *Defense Expenditures and Economic Growth in Developing Countries*. *Armed Forces & Society*. 9(4): 633-45.

McGuire, M. C. (1995). *Defense Economics and International Security*. Handbook of Defense Economics I, (Ed: Keith Hartley ve Todd Sandler)(13-43).Amsterdam: Elsevier Science B.V.

Milli Savunma Bakanlığı (1998), *Savunma*. Ankara: Beyaz Kitap.

Mintz A.S., Randolph T. (1995). *Defense expenditures, Economic Growth, and the "Peace Dividend": A Longitudinal Analysis of 103 Countries*. *The Journal Of Conflict Resolution*. 39(2): 283-305.

Nadaroğlu, H. (1985). *Kamu Maliyesi Teorisi*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.

Nerlove, M. L. and Balestra P. (1992). *Formulation and Estimation of Econometric Models for Panel Data*. *The Econometrics of Panel Data: Handbook of Theory and Applications*, Ed L. Matyas and P. Sevestre, Kluwer Academic Publishers.

Okur, H. (1992). *Kamu Harcamaları İçinde Savunma Harcamalarının Yeri, Türkiye'deki Gelişimi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öner, E.(1994). *Cumhuriyet Dönemi Türk Bütçeleri (1924–1993)*. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları. (36):10-44.

Özbaran, M. H. (2004). *Türkiye'de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılıının*

Harcama Türlerine Göre İncelenmesi. Sayıştay Dergisi, (53): 115-138.

Özmucur, S.(1996). *The Economics of Defense and The Peace Dividend in Turkey*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Basımevi.

Pazarlıoğlu, M. V. ve Gürler Ö. K. (2007). *Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı*. 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, 24-25 Mayıs 2007, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Pirinççi, F.(2014). Arap Baharı'nın Orta Doğu'daki Savunma Harcamaları ve Silahlanmaya Etkisi. Orta Doğu Analiz Dergisi. 6(63): 18-19.

Poole, E. ve Bernard, J.T. (1992). *Defence Innovation Stock and Total Factor Productivity*. The Canadian Journal of Economics. 25(2): 438-52.

Rasler, K. ve Thompson, W.R. (1988). *Defense burdens, capital formation, and Economic growth*. Journal of Conflict Resolution. 32(1): 61-86.

Saal, D. S. (1998). *A Reassessment of the Impact of Defense Procurement on Manufacturing Productivity Growth*. <http://mubs.mdx.ac.uk/research/Discussion-papers/Economics/-29k->, (10.08.2014).

Sahil Güvenlik Komutanlığı Resmi İnternet Sitesi.

http://www.sgk.tsk.tr/baskanliklar/genel_sekreterlik/tarihce/tarihce.asp, (10.05.2014).

www.sgk.tsk.tr/baskanliklar/hukuk/kanunlar/SahilGuvencikKanunu.htm, (10.05.2014).

Saka, A. T. (2007). *Türkiye'de Savunma Harcamalarının Analizi ve Değerlendirilmesi*.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Savunma Sanayi Müsteşarlığı, *SSM Performans Programı*, 2015.

Savunma Sanayi Müsteşarlığı, *SSM Performans Programı 2010*.

http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/Performans%20Program/2010/files/ssm_performansprogrami.pdf, (11.08.2014).

Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu, 2014.

Savunma ve Havacılık Sanayi İmalatçılar Derneği (2013). *Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu*.

Scheetz, T. (1991). *The Eciltution of Public Sector Expenditures: Changing Political Priorities in Argentina, Chile, Paraguay and Peru*. Journal of Peace Research. 29(2): 175-90.

Seyidoğlu, H. (1993). *Uluslararası İktisat - Teori ve Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Yayınları.

Sezgin, S. (2001). *An Empirical Analysis of Turkey's Defense-Growth relationships with Multi-Equation Model*. Defence and Peace Economics. 12: 69-86.

———(2003). *Savunma Harcamaları, Terörizm ve Ekonomi*. Stradigma Aylık Strateji ve Analiz Dergisi. 5: 1-5.

SIPRI,

http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=496# ,(18.09.2015).

<http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1503.pdf>, (12.02.2015).

<http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1405.pdf>, (16.05.2015)

<http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1604.pdf>, (03.05.2016)

SIPRI, Sipri Military Expenditure Database.

http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database ,(20.10.2015).

SIPRI Yearbook 2014,

<http://www.sipri.org/yearbook/2014/04>.(20.10.2015).

SIPRI Arms Industry Database ,

http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=486#, (21.09.2015)

Smith, R. (1980). *Military expenditure and investment in OECD countries, 1954-1973*. Journal of Comparative Economics. 4: 19-32.

Şimşek, M. (1989). *Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye'de Savunma Sanayi*.

SAGEB. 197-8.

Symth, R. ve Narayan P.K. (2009). A Panel Data Analysis of the Military Expenditure-External Debt Nexus: Evidence from Six Middle Eastern Countries. *Journal of Peace Research*. 46(2): 235–250.

Taner, M. (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı Savunma Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: Başbakanlık DPT.

Tüğen K. (1988). *Dünyada ve Türkiye’de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri*. Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi. 3(2): 285-302.

Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (2010), *Tanıtım Kitabı 2010- 2011*. Ankara.

Uçar, İ. (2003). *Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkileri ve Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi

URL,

<http://ntv.ac/102GtJJ>, 10.09.2015.

Wooldridge, Jeffrey M. (2013). *Ekonometriye Giriş Modern Yaklaşım*. (Çev: Ebru ÇAĞLAYAN), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Yalçın, E. (2005). *İktisadi Büyüme ve Dış Krediler, Ampirik Bir Çalışma*. TCMB Dış İlişkiler Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.

(www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/ebruyalcin.pdf)

Yakovlev, P.(2007). *Arms Trade, Military Spending, and Economic Growth*. *Defence and Peace Economics*. 18(4): 317-338.

Yentürk, N. (2009). *Askeri ve İç Güvenlik Harcamalarını İzleme Kılavuzu 2009, 2010, 2011*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları (STK) Eğitim ve Araştırma Birimi, Bütçe İzleme Dizisi.4.

Yıllancı, V. ve Özcan, B. (2010). *Yapısal Kırımlar Altında Türkiye İçin Savunma Harcamaları ile GSMH Arasındaki İlişkinin Analizi*. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 11(1):21-33.

Yıldırım, J. ve Sezgin S.(2003). *Military Expenditure and Employment in Turkey*. Defence and Peace Economics. 14(2): 129-139.

Zekey, A. H. (1999). *Savunma Sanayi Yatırımlarının Ekonomi Üzerine Etkileri*. Kara Harp Okulu Bilim Dergisi. 9(2): 27-49.

ÖZGEÇMİŞ

1. Adı Soyadı: Nadirhan GÖZLER

2. Doğum Tarihi: 12.08.1989

3. Unvanı: Hava Astsubay

4. Öğrenim Durumu: Yüksek Lisans

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Önlisans	Hava Savunma	Hava Astsubay Meslek Yüksekokulu	2009
Lisans	İşletme	Anadolu Üniversitesi	2012
Y. Lisans	Finansal Ekonomi	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi	2016

Yüksek Lisans Tezi:

“Finansal Serbestleşme Sonrası Dönem Savunma Harcamalarının Ekonomik Analizi” İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2016.